

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY
URZĄD STATYSTYCZNY W KRAKOWIE

STUDIA I ANALIZY STATYSTYCZNE

DZIAŁANIA PRORODZINNE w latach 2010–2015

KRAKÓW 2016

DZIAŁANIA PRORODZINNE W LATACH 2010-2015

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY
URZĄD STATYSTYCZNY W KRAKOWIE

Kraków 2016

Opracowanie publikacji
pod kierunkiem
Opracowanie i redakcja techniczna
Autorzy opracowania:

Urząd Statystyczny w Krakowie
Agnieszki Chochorowskiej

Agnieszka Godula
Jerzy Gruszka
Danuta Kalista
Marcin Koczanowski
Barbara Oremus
Marta Osuch
Antonina Setlak
Joanna Seweryn
Jan Szarek
Małgorzata Szopa
prof. UEK dr hab. Paweł Ulman

Skład komputerowy, wykresy i mapy

Agnieszka Godula
Elżbieta Niemiec

Naliczanie tablic

Sebastian Hebda
Matylda Koczwara
Mateusz Słomski

Tłumaczenie

Renata Ptak
prof. UEK dr hab. Paweł Ulman

Projekt okładki

Lidia Motrenko-Makuch

Druk oprawa

Zakład Wydawnictw Statystycznych
00-925 Warszawa, al. Niepodległości 208

ISBN 978-83-7403-260-5

Przy publikowaniu danych prosimy o podanie źródła

Urząd Statystyczny w Krakowie
31-223 Kraków, ul. Kazimierza Wyki 3
tel. 12 415 60 11; fax: 12 361 01 92
e-mail: sekretariatuskrrk@stat.gov.pl
<http://krakow.stat.gov.pl>

PRZEDMOWA

Prezentowana Państwu publikacja przedstawia szeroko rozumiane działania prorodzinne, czyli formy działalności ze strony państwa, samorządu lokalnego, oraz organizacji non-profit wspierające rodziny z dziećmi oraz rodziny z osobami niepełnosprawnymi w latach 2010-2015.

Regulacje prawne, które weszły w życie w latach 2011 i 2012 istotnie zmieniły i rozszerzyły możliwości pomocy rodzinom, szczególnie w zakresie opieki nad małymi dziećmi. Zmiany w materialnym wsparciu rodzin z dziećmi na utrzymaniu: – podwyższenie progu dochodowego na osobę w rodzinie uprawniającego do zasiłku rodzinnego (od listopada 2012 r. i od listopada 2014 r.), – podwyższenie kryterium dochodowego pozwalającego korzystać z programu rządowego „Pomoc państwa w zakresie dożywiania” (od października 2012 r.), poszerzyły krąg rodzin, beneficjentów tej pomocy. Wprowadzona w 2013 r. zmiana zasad w uldze podatkowej na trzecie i następne dziecko była ważnym wsparciem rodzin wielodzietnych, a ustanowiony w maju 2014 r. rządowy program dla „dużych” rodzin poszerzał zakres tego wspierania.

Ponadto inspiracją do podjęcia tematyki w prezentowanym ujęciu były m.in. uwagi resortu pracy i polityki społecznej zgłaszane w pracach przygotowawczych nad programem badań statystycznych statystyki publicznej na 2013 r. i 2014 r. Intencją autorów publikacji była synteza informacji w tym szerokim obszarze tematycznym, który częściowo występuje w rozproszeniu w innych opracowaniach Głównego Urzędu Statystycznego.

Temat główny poprzedza charakterystyka ogółu rodzin, w tym rodzin z dziećmi, do których jest kierowane wsparcie, oraz szeroka analiza warunków życia rodzinnych gospodarstw domowych. Część opisową wzbogacają wykresy (na kolorowych wkładkach) oraz tablice zamieszczone w końcowej części opracowania.

Publikację przygotowano na podstawie danych uzyskiwanych bezpośrednio z badań statystyki publicznej, ponadto w szerokim zakresie na podstawie danych pochodzących z rejestrów administracyjnych. Dodatkowo wykorzystano informacje ministerstw oraz Banku Gospodarstwa Krajowego, dostępne za pośrednictwem stron www, lub przygotowane dodatkowo na potrzeby niniejszej publikacji.

Wszystkim, którzy przyczynili się do wzbogacenia opisywanej tematyki składamy tą drogą podziękowania.

Publikacja została przygotowana w przekonaniu, że przyczyni się do zaspokojenia chociaż częściowo oczekiwań i potrzeb środowiska polityków społecznych oraz przybliży społeczeństwu spektrum działań podejmowanych dla wspierania rodzin w naszym kraju.

p.o. Dyrektora
Urzędu Statystycznego w Krakowie
Agnieszka Chochorowska

Kraków, grudzień 2016 r.

PREFACE

The publication provides you with a description of pro-family activities or forms of activity on the part of the state, local government and non-profit organizations supporting families with children and families with persons with disabilities between 2010-2015.

Legal regulations, which came into force in 2011 and 2012 significantly changed and expanded opportunities to help families, especially in the care of young children. Changes in the material support for families with dependent children: - increase in the threshold of income per family entitling to child benefit (from November 2012 and from November 2014). – Increase of the income criterion allowing the participation in the government program "State aid for feeding "(October 2012), expanded the circle of families – the beneficiaries of this aid. The change in tax relief policy for the third and subsequent child introduced in 2013 was an important support for families with many children. Governmental program for "large" families, established in May 2014, expanded the scope of that support.

Additional inspiration to take up the issues presented in this study were remarks Ministry of Labour and Social Policy reported in the preparatory work on the program of statistical surveys for 2013 and 2014. The intention of the authors of the publication was to summarise information in this broad subject area, which is partially dispersed in other Central Statistical Office publications.

The main subject precedes the general characteristics of families including families with children, to whom the aid is directed as well as a broad analysis of the living conditions of the family household. The descriptive part is supplemented with charts (colour inserts) and the tables included in the final part of the study.

This publication was prepared on the basis of the data obtained directly from the public research statistics as well as on the basis the data – coming from administrative registers. Additionally, the information obtained from the ministry and Bank Gospodarstwa Krajowego was used, available online or prepared exclusively for this publication.

We would like to thank to all who contributed to the enrichment of the described subject matter.

The publication was prepared in the belief that it will at least partially satisfy the expectations and needs of the environment and social politicians closer to society spectrum of activities undertaken in support of families in our country.

*p.o. Director
of the Statistical in Krakow
Agnieszka Chochorowska*

Kraków, December 2016

SPIS TREŚCI

	Str.
PRZEDMOWA	3
OBJAŚNIENIA ZNAKÓW UMOWNYCH I SKRÓTY	13
UWAGI OGÓLNE	14
UWAGI METODYCZNE	15
Zakres podmiotowy i przedmiotowy	15
Źródła danych	17
Objaśnienia podstawowych pojęć	18
WPROWADZENIE	25
Rozdział I. RODZINY I WARUNKI ICH ŻYCIA	26
1. Charakterystyka społeczno-ekonomiczna rodzin.....	26
1.1. Rodzinne gospodarstwa domowe i rodziny według typu.....	26
1.2. Rodziny z dziećmi na utrzymaniu	27
1.3. Samodzielność mieszkaniowa i źródła utrzymania rodzin w świetle wyników NSP 2011	29
2. Warunki życia rodzinnych gospodarstw domowych	31
2.1. Dochód rozporządzalny i jego struktura w rodzinnych gospodarstwach domowych .	31
2.2. Wydatki i ich struktura w rodzinnych gospodarstwach domowych.....	33
2.3. Warunki mieszkaniowe i wyposażenie mieszkań rodzinnych gospodarstw domowych	35
2.4. Ubóstwo rodzin i subiektywna ocena ich sytuacji materialnej	37
Rozdział II. DZIAŁANIA PRORODZINNE	39
1. Instytucjonalne formy wspierania rodzin.....	39
1.1. Pomoc w opiece nad dziećmi w wieku do lat 3	39
1.2. Formy opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym.....	42
1.3. Pozalekcyjne i pozaszkolne formy zajęć dla dzieci i młodzieży	45
1.4. Asystenci rodzinni, placówki wsparcia dziennego i praca socjalna z rodzinami przeżywającymi trudności	47
1.5. Instytucjonalna pomoc rodzinom z niepełnosprawnym dzieckiem i dorosłym członkiem rodziny.....	48
1.6. Inne niematerialne formy wsparcia rodzin i opieki nad dzieckiem.....	50
2. Wsparcie materialne i ulgi dla rodzin z dziećmi.....	53
2.1. Odliczenia od podatku dochodowego z tytułu wychowywania dzieci.....	53
2.2. Świadczenia rodzinne.....	55
2.3. Świadczenia z funduszu alimentacyjnego	58
2.4. Świadczenia pomocy społecznej dla ubogich rodzin z dziećmi	59
2.5. Stypendia szkolne i socjalne oraz inne formy wsparcia uczniów i studentów.....	60
2.6. Pomoc rodzinom w uzyskaniu mieszkania i dofinansowanie wydatków mieszkaniowych	62
2.7. Karta Dużej Rodziny	64
3. Działalność organizacji non-profit na rzecz wspierania rodzin i dzieci	65
PODSUMOWANIE	67

SPIS TABLIC	Nr	Str.
Część tabelaryczna		
Rodzinne gospodarstwa domowe i rodziny w tych gospodarstwach według typów i województw (Wyniki NSP 2011)	1	69
Rodziny z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu według liczby dzieci i typów rodzin (Wyniki NSP 2002, 2011)	2	70
Rodziny według wybranych typów oraz tytułu zajmowania mieszkania przez gospodarstwo domowe w skład którego wchodzi (Wyniki NSP 2011).....	3	71
Rodzinne gospodarstwa domowe według głównego źródła utrzymania (Wyniki NSP 2011)	4	72
Przeciętne miesięczne dochody i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych (2012-2015)	5	73
Charakterystyka mieszkań użytkowanych przez gospodarstwa domowe (2012-2015)	6	75
Zasięg ubóstwa i sfery niedostatku w gospodarstwach domowych (2012-2015)	7	77
Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych (2012-2015)	8	79
Instytucje opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 (2010-2015)	9	80
Instytucje opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym (2010-2015).....	10	81
Zajęcia pozalekcyjne w szkołach (2010-2015).....	11	82
Placówki wychowania pozaszkolnego (2010-2015).....	12	83
Instytucje wspierania rodzin, w tym z niepełnosprawnymi dziećmi i innymi członkami rodzin (2010-2015)	13	84
Odliczenia od podatku dochodowego z tytułu wychowywania dzieci (2010-2015).....	14	85
Świadczeniobiorcy pobierający świadczenia rodzinne i z funduszu alimentacyjnego oraz dzieci w rodzinach uprawnione do świadczeń (2010-2015).....	15	86
Formy pomocy socjalnej dla uczniów i studentów (2010-2015).....	16	87
Odsetek organizacji non-profit działających na rzecz wspierania dzieci i rodzin według rodzaju podejmowanych działań oraz kategorii beneficjentów (2010, 2012, 2014)	17	88
SPIS WYKRESÓW	Nr	Str.
Struktura gospodarstw domowych według typów i składu rodzinnego w 2011 r.	1	30-31
Struktura ogółu rodzin według typu biologicznego (2002, 2011)	2	30-31
Struktura rodzin z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu według typu biologicznego (2002, 2011)	3	30-31
Struktura rodzin z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu według liczby dzieci (2002, 2011)	4	30-31
Struktura rodzin z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu według liczby dzieci i województw w 2011 r.	5	30-31
Zmiany skłonności do powiększania rodzin w miastach i na wsi w latach 2010-2015 na tle 1990 r. i 2000 r.	6	30-31
Struktura gospodarstw jednorodzinnych według tytułu prawnego zajmowania mieszkania (2002, 2011)	7	30-31
Struktura gospodarstw jednorodzinnych według tytułu prawnego zajmowania mieszkania w miastach i na wsi w 2011 r.	8	30-31

SPIS WYKRESÓW (cd.)	Nr	Str.
Struktura rodzinnych gospodarstw domowych według głównego źródła utrzymania (2002, 2011)	9	30-31
Struktura przeciętnych miesięcznych dochodów na 1 osobę w gospodarstwach domowych według źródeł utrzymania w 2015 r.....	10	38-39
Struktura przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych w 2015 r.....	11	38-39
Udział gospodarstw domowych wyposażonych w dobra trwałego użytkowania w ogólnej liczbie gospodarstw domowych danego typu (2012-2015)	12	38-39
Opieka nad dziećmi do lat 3 (2011-2015)	13	52-53
Odsetek dzieci w placówkach opieki według wieku (2011-2015).....	14	52-53
Struktura wiekowa niań w 2015 r.....	15	52-53
Dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego (2010-2015).....	16	52-53
Odsetek dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego według wieku (2010-2015)	17	52-53
Uczestnicy zajęć pozalekcyjnych według typów szkół (2010-2015)	18	52-53
Struktura uczestników zajęć pozalekcyjnych według typów szkół w 2015 r.	19	52-53
Struktura uczestników zajęć według rodzajów placówek wychowania pozaszkolnego (2010, 2015)	20	52-53
Struktura uczestników zajęć w placówkach wychowania pozaszkolnego według rodzajów zajęć (2010, 2015)	21	52-53
Dynamika liczby podatników i dzieci uprawnionych do ulgi podatkowej (2010-2015) .	22	64-65
Przeciętna liczba dzieci uprawnionych do ulgi na podatnika i przeciętna kwota odliczeń podatkowych na dziecko (2010-2015)	23	64-65
Kwoty odliczeń od podatku z tytułu wychowywania dzieci (2010-2015)	24	64-65
Świadczeniobiorcy i kwoty wypłaconych świadczeń rodzinnych (2010-2015).....	25	64-65
Struktura wydatków na świadczenia rodzinne według rodzajów świadczeń (2010, 2015)	26	64-65
Rodziny pobierające zasiłek rodzinny i kwoty wypłaconych świadczeń (2010-2015)..	27	64-65
Struktura rodzin pobierających zasiłek rodzinny według liczby dzieci uprawnionych do świadczenia (2010, 2015).....	28	64-65
Udział dzieci w wieku poniżej 18 lat uprawnionych do zasiłku rodzinnego w ogólnej liczbie dzieci w tym wieku (2010-2015)	29	64-65
Struktura dodatków do zasiłku rodzinnego (2010, 2015)	30	64-65
Dynamika liczby rodzin korzystających ze świadczeń z funduszu alimentacyjnego (2011-2015)	31	64-65
Osoby uprawnione do świadczeń z funduszu alimentacyjnego oraz dłużnicy alimentacyjni (2010-2015)	32	64-65
Ubogie gospodarstwa domowe z dziećmi w wieku poniżej lat 18 na utrzymaniu i ich udział w populacji wieloosobowych gospodarstw domowych otrzymujących pomoc społeczną (2010-2015).....	33	64-65
Świadczenia pomocy społecznej dla ubogich gospodarstw domowych z dziećmi w wieku poniżej lat 18 na utrzymaniu oraz przeciętna wartość świadczeń na takie gospodarstwo w ciągu roku (2010-2015)	34	64-65

SPIS WYKRESÓW (dok.)	Nr	Str.
Udział uczniów otrzymujących stypendia szkolne i studentów otrzymujących stypendia socjalne w liczbie uczniów i studentów ogółem (2010/11-2015/16)	35	64-65
Odsetek uczniów korzystających ze stołówek i z dofinansowania do kosztów posiłków (2010/11-2015/16)	36	64-65
Udział uczniów otrzymujących dofinansowanie kosztów posiłków w liczbie korzystających ze stołówek w roku szkolnym 2015/2016 według typu szkoły	37	64-65
Uczniowie korzystający z finansowania zakupu podręczników szkolnych (2010/11-2015/16)	38	64-65
Uczniowie korzystający z zakwaterowania ogółem oraz udział otrzymujących dofinansowanie do kosztów zakwaterowania (2010/11-2015/16)	39	64-65
Uczniowie korzystający z zakwaterowania ogółem oraz udział korzystających z dofinansowania kosztów zakwaterowania według typów szkół w roku szkolnym 2015/2016	40	64-65
Kredyty mieszkaniowe udzielone z programów rządowych dla rodzin z dziećmi i ich wartość (2010-2015)	41	64-65
Organizacje non-profit działające na rzecz wspierania rodzin i dzieci (2010, 2012, 2014)	42	66-67
Odsetek organizacji non-profit działających na rzecz wspierania rodzin i dzieci według maksymalnego zasięgu działania (2010, 2012, 2014)	43	66-67
Beneficjenci działalności statutowej organizacji non-profit działających na rzecz wspierania rodzin i dzieci (2010, 2012, 2014)	44	66-67

W wersji angielskiej: przedmowa, spis treści

CONTENTS

	Page
PREFACE	3
SYMBOLS AND ABBREVIATIONS	13
GENERAL NOTES	14
METHODOLOGICAL NOTES	15
<i>Subjective and objective scope</i>	15
<i>Sources of data</i>	17
<i>Main definitions</i>	18
INTRODUCTION	25
CHAPTER I. FAMILIES AND CONDITIONS OF LIFE	26
1. <i>Socio-economic characteristics of families</i>	26
1.1. <i>Determinants of social assistance</i>	26
1.2. <i>Families with dependent children</i>	27
1.3. <i>Housing self-reliance and livelihoods of families in the results NSP 2011</i>	29
2. <i>Living conditions of family households</i>	31
2.1. <i>Available income and its structure in family households</i>	31
2.2. <i>Expenditures and their structure in family households</i>	33
2.3. <i>Housing conditions and equipment of dwellings family households</i>	35
2.4. <i>Poverty of families and subjective evaluation of their material situation</i>	37
CHAPTER II. PRO-FAMILY ACTIONS	39
1. <i>Institutional forms of family support</i>	39
1.1. <i>Help care for children aged up to 3 years old</i>	39
1.2. <i>Forms of care for pre-primary children</i>	42
1.3. <i>Extracurricular forms of activities for children and youth</i>	45
1.4. <i>Family assistants day-support centres and social work with families in difficulties</i>	47
1.5. <i>Institutional support for families with disabled child and an adult family member</i>	48
1.6. <i>Other non-monetary forms of family support and child care</i>	50
2. <i>Material support and reliefs for families with children</i>	53
2.1. <i>Income tax deductions for children upbringing</i>	53
2.2. <i>Family benefits</i>	55
2.3. <i>Alimony fund benefits</i>	58
2.4. <i>Social assistance benefits to poor families with children</i>	59
2.5. <i>Scholarships, social grants and other forms of support for pupils and students</i>	60
2.6. <i>Supporting families in obtaining dwellings and subsidies for housing expenditures</i> ..	62
2.7. <i>Large Family Card</i>	64
3. <i>Activity of non-profit organizations to support families and children</i>	65
CONCLUSION	67

LIST OF TABLES	No.	Page
Tabular part		
<i>Family households and families in these households by type and voivodships (national census 2011 results).....</i>	1	69
<i>Families with dependent children up to 24 years old by number of children and family types (national census results 2002, 2011).....</i>	2	70
<i>Families by selected types and the legal title to occupied dwelling by a household consisting of (national census 2011 results).....</i>	3	71
<i>Family households by main source of livelihood (national census 2011 results).....</i>	4	72
<i>Average monthly per capita income and expenditure in households (2012-2015).....</i>	5	73
<i>Characteristics of dwellings occupied by households (2012-2015).....</i>	6	75
<i>The extent of poverty and scarcity area of households (2012-2015).....</i>	7	77
<i>Subjective evaluation of financial situation of households (2012-2015).....</i>	8	79
<i>Care centres for children up to age of 3 (2010-2015).....</i>	9	80
<i>Care centres for pre-primary children (2010-2015).....</i>	10	81
<i>Extracurricular activities in schools (2010-2015).....</i>	11	82
<i>Extracurricular education centres (2010-2015).....</i>	12	83
<i>Institutions supporting families with disabled children and other family members (2010-2015).....</i>	13	84
<i>Income tax deductions for children upbringing (2010-2015).....</i>	14	85
<i>Beneficiaries receiving family benefits and the alimony fund and children in families entitled to benefits (2010-2015).....</i>	15	86
<i>Forms of social assistance for pupils and students (2010-2015).....</i>	16	87
<i>Percentage of non-profit organizations working to support children and families by type of undertaken activities and the categories of beneficiaries (2010, 2012, 2014).....</i>	17	88
LIST OF GRAP	No.	Page
<i>Structure of households by type and family composition in 2011.....</i>	1	30-31
<i>Structure of the total number of families by biological type (2002, 2011).....</i>	2	30-31
<i>Structure of families with dependent children up to 24 years old by biological type (2002, 2011).....</i>	3	30-31
<i>Structure of families with dependent children up to 24 years old by number of children (2002, 2011).....</i>	4	30-31
<i>Structure of families with dependent children up to 24 years old by number of children and voivodships in 2011.....</i>	5	30-31
<i>Changes tendency to magnify in urban and rural areas in the years 2010-2015 against 1990 and 2000.....</i>	6	30-31
<i>Structure of one-family households according to legal title to occupy dwelling (2002, 2011).....</i>	7	30-31
<i>Structure of one-family households according to legal title to occupy dwelling in urban and rural areas in 2011.....</i>	8	30-31
<i>Structure of family households by main source of livelihood (2002, 2011).....</i>	9	30-31

LIST OF GRAPHS (cont.)	No.	Page
<i>Structure of average monthly income per capita in households by sources of livelihood in 2015.....</i>	10	38-39
<i>Structure of average monthly expenditures per capita in households in 2015</i>	11	38-39
<i>Share of households equipped with durable goods in the total number of households in the given type (2012-2015)</i>	12	38-39
<i>Care for children up to 3 years old (2011-2015).....</i>	13	52-53
<i>Percentage of children in care centres by age (2011-2015)</i>	14	52-53
<i>Age structure of nannies in 2015.....</i>	15	52-53
<i>Children attending pre-primary education establishments (2010-2015)</i>	16	52-53
<i>Percentage of children attending pre-primary education establishment by age (2010-2015)</i>	17	52-53
<i>Participants of extracurricular forms of activities by type of schools (2010-2015)</i>	18	52-53
<i>Structure of participants in extracurricular activities by types of schools in 2015</i>	19	52-53
<i>Structure of participants by types of extracurricular education institutions (2010, 2015)</i>	20	52-53
<i>Structure of participants in extracurricular education institutions by types of activities (2010, 2015)</i>	21	52-53
<i>Dynamics of the number of tax-payers and children entitled to tax relief (2010-2015)</i>	22	64-65
<i>Average number of children entitled to relief per tax-payer and the average amount of tax deductions for child (2010-2015)</i>	23	64-65
<i>Amount of tax deductions for bringing up children (2010-2015)</i>	24	64-65
<i>Beneficiaries and the amount of family benefits paid (2010-2015)</i>	25	64-65
<i>Structure of spending on family benefits by type(2010, 2015)</i>	26	64-65
<i>Families receiving family allowance and the amount of benefits paid (2010-2015).....</i>	27	64-65
<i>Structure of families receiving family allowance by the number of children entitled to benefits (2010, 2015).....</i>	28	64-65
<i>Share of children aged under 18 entitled to family allowance in the total number of children in this age (2010-2015)</i>	29	64-65
<i>Structure of supplements to the family allowance (2010-2015)</i>	30	64-65
<i>Dynamics of the number of families receiving the benefits from alimony fund (2011-2015)</i>	31	64-65
<i>Persons entitled to benefits from the alimony fund and maintenance debtors (2010-2015)</i>	32	64-65
<i>Poor households with children under the age of 18 dependents and their share in the population of multiple households receiving such assistance (2010-2015)</i>	33	64-65
<i>Social welfare benefits for poor households with children under the aged of 18 dependents and the average value of benefits at the households during the year (2010-2015)</i>	34	64-65
<i>Share of pupils receiving scholarships and students receiving social grants in the number of pupils and students in general (2010/11-2015/16).....</i>	35	64-65
<i>Share of pupils eating in canteens and receiving funding the cost of meals (2010/11-2015/16)</i>	36	64-65
<i>Share of pupils receiving funding costs of meals in the number of benefiting from the canteen in the school year 2015/2016 according to the type of school</i>	37	64-65

LIST OF GRAPHS (cont.)	No.	Page
<i>Pupils benefiting from financing the purchase of school textbooks (2010/11-2015/16)</i>	38	64-65
<i>Pupils accommodated and the share of receiving funding for the accommodation costs (2010/11-2015/16).....</i>	39	64-65
<i>Pupils accommodated and the share of receiving funding for accommodation costs by types of schools in the year 2015/2016</i>	40	64-65
<i>Housing loans with government programs for families with children and their value (2010-2015)</i>	41	64-65
<i>Non-profit organizations working in support of families and children (2010, 2012, 2014)</i>	42	66-67
<i>Percentage of non-profit organizations working to support families and children, according to the maximum operating range (2010, 2012, 2014)</i>	43	66-67
<i>Beneficiaries of statutory activities of non-profit organizations in support of families and children (2010, 2012, 2014).....</i>	44	66-67

In English: preface, contents

OBJAŚNIENIA ZNAKÓW UMOWNYCH

Kreska /-/ – zjawisko nie wystąpiło.

Kropka (.) – zupełny brak informacji lub brak informacji wiarygodnych.

Zero (0) – zjawisko istniało w wielkości mniejszej od 0,5.

(0,0) – zjawisko istniało w wielkości mniejszej od 0,05.

Znak x – wypełnienie pozycji, ze względu na układ tablicy jest niemożliwe lub niecelowe.

„w tym” – oznacza, że nie podaje się wszystkich składników sumy.

SKRÓTY

GUS – Główny Urząd Statystyczny

NSP – Narodowy Spis Powszechny

BBGD – Badanie Budżetów Gospodarstw Domowych

PBSSP – Program Badań Statystycznych Statystyki Publicznej

MPiPS – Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (od dnia 16 listopada 2015 r. Ministerstwo Rodziny,
Pracy i Polityki Społecznej)

ZUS – Zakład Ubezpieczeń Społecznych

KSMŚR – Krajowy System Monitoringu Świadczeń Rodzinnych

KSMPS – Krajowy System Monitoringu Pomocy Społecznej

OPS – Ośrodek Pomocy Społecznej

PCPR – Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie

OECD – Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju

ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych

UWAGI OGÓLNE

1. Dane prezentowane dla województw odpowiadają poziomowi 2 Nomenklatury Jednostek Terytorialnych dla Celów Statystycznych (NTS) opracowanej na podstawie Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS) obowiązującej w krajach Unii Europejskiej. NTS obowiązująca od 1 stycznia 2008 r. wprowadzona została Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 14 listopada 2007 r. (Dz. U. nr 214, poz. 1573) z późniejszymi zmianami.
2. Informacje w podziale według województw oraz w układzie miasta, wieś podano w podziale administracyjnym według stanu na dzień 31 grudnia 2015 r., a w przypadkach odnoszenia się do takich grupowań w latach wcześniejszych według stanu na dzień 31 grudnia odpowiedniego roku. Wyjątek od tej zasady stanowią dane demograficzne w podziale na miasta i wieś w 2010 r. (przeliczone wg NSP 2011), gdzie przyjęto podział administracyjny obowiązujący w dniu 31 XII 2011 r. Przez „miasta” rozumie się obszar położony w granicach administracyjnych tych jednostek, a przez wieś – pozostałe terytorium kraju.
3. Liczby względne (wskaźniki, odsetki) obliczono z reguły na podstawie danych bezwzględnych wyrażonych z większą dokładnością niż podane w tekście lub w tablicach.
4. Przeliczeń na 1 mieszkańca lub 1 tys. ludności dokonano w zależności od cechy. Jeżeli dane dotyczyły stanu w końcu roku (np. liczba dzieci w wieku poniżej 18 lat, na które przysługiwało świadczenie alimentacyjne), przyjęto liczbę ludności według stanu w dniu 31 XII, a przy przeliczaniu danych charakteryzujących wielkość zjawisk w ciągu roku (np. przeciętna miesięczna liczba dzieci w wieku poniżej 18 lat, na które rodzice pobierali zasiłek rodzinny) – według stanu w dniu 30 VI.
5. Do powyższych przeliczeń przyjęto liczbę ludności opracowaną na bazie wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011.
6. W analizie warunków życia wykorzystano publikowane wyniki Badania Budżetów Gospodarstw Domowych, w którym wszystkich przeliczeń dokonano na 1 osobę w gospodarstwie domowym. UWAGA. Wyniki BBGD dla lat 2010-2011 przeważone zostały danymi o strukturze gospodarstw domowych według liczby osób w gospodarstwie, pochodzącymi z NSP 2002, natomiast dla lat 2012-2015 – danymi z NSP 2011. Z tego powodu, w celu zachowania porównywalności wyników oraz prawidłowości wyciąganych wniosków w niniejszej publikacji ograniczono analizowany okres w temacie warunków życia do lat 2012-2015.
7. Dla przejrzystości analizy użyto jednolicie zwrotu „okres/lata 2010–2015”. W związku z tym we wszystkich tematach opisywanych wg roku szkolnego, zgodnie z organizacją systemu edukacji oznacza to odpowiednio lata szkolne 2010/2011–2015/2016.
8. Ze względu na zaokrąglenia danych w niektórych przypadkach sumy składników mogą się nieznacznie różnić od podanych wielkości „ogółem”.
9. Informacje statystyczne pochodzące ze źródeł spoza Głównego Urzędu Statystycznego opatrzone odpowiednimi notkami¹, zgodnie z zasadą, że jako źródłodawcę podaje się instytucję przekazującą informacje prezentowane za ostatni rok (w przypadku niniejszej publikacji jest to 2014 r.).

¹ Ponadto, tam gdzie było to celowe zaznaczono w analizie.

UWAGI METODYCZNE

Zakres podmiotowy i przedmiotowy

Opracowanie rozpoczyna syntetyczna charakterystyka ogółu rodzinnych gospodarstw domowych i rodzin oraz analiza warunków ich życia – stanowiące płaszczyznę odniesienia dla populacji „adresatów” działań prorodzinnych.

W analizie ujęto te gospodarstwa i rodziny, które bezpośrednio lub w sposób pośredni korzystały z różnych form działań ukierunkowanych na wspieranie rodzin z dziećmi na utrzymaniu i rodzin z osobami niepełnosprawnymi w latach 2010-2015.

Analizą objęto także dzieci korzystające w tych latach z różnych zorganizowanych działań opiekuńczych i wychowawczych charakterystycznych dla poszczególnych etapów rozwoju dziecka. Ponadto uwzględniono dzieci i młodzież szkolną korzystające z finansowanych przez państwo (w pełni lub częściowo) pozalekcyjnych i pozaszkolnych zajęć rozwijających ich zdolności i zainteresowania oraz uczniów i studentów do których jest kierowane wsparcie materialne.

Przedmiotem analizy są działania w zakresie szeroko rozumianego wspierania rodzin. Wśród tych działań wyróżniono dwie grupy: formy instytucjonalne oraz wsparcie materialne i ulgi na dzieci.

W grupie form instytucjonalnych ujęto:

1. Formy opiekuńcze dotyczące najmłodszych dzieci na podstawie ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 (jednolity tekst Dz. U. z 2013 r. poz. 1457 z późniejszymi zmianami), a w zakresie żłobków w 2010 r. na podstawie ustawy z dnia 30 sierpnia 1991 r. o zakładach opieki zdrowotnej (Dz. U. z 2007 r. nr 14, poz. 89, z późniejszymi zmianami).
2. Placówki opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym na podstawie art. 2 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (jednolity tekst Dz. U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572 z późniejszymi zmianami).

Uwaga. Od roku szkolnego 2011/2012 dzieci pięcioletnie miały obowiązek² uczęszczać do oddziałów zerowych przygotowujących do nauki szkolnej, funkcjonujących w ramach szkół podstawowych lub przedszkoli.

3. Pozalekcyjne i pozaszkolne formy zajęć dla dzieci i młodzieży prowadzone w celu „rozwijania zainteresowań i uzdolnień uczniów oraz kształtowania aktywności społecznej i umiejętności spędzania czasu wolnego” na podstawie art. 1, ust. 15 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (jednolity tekst Dz. U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572 z późniejszymi zmianami).
4. Asystentów rodzin i placówki wsparcia dziennego dla rodzin przeżywających trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych na podstawie ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. nr 149, poz. 887 z późniejszymi zmianami) oraz pracę socjalną i pomoc rodzinom w formie usług specjalistycznych na podstawie ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (jednolity tekst Dz. U. z 2013 r. poz. 182 z późniejszymi zmianami).

² Ten obowiązek został zniesiony (przeniesiony na dzieci sześcioletnie) w tekście jednolitym ustawy o systemie oświaty (Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 grudnia 2015 r.) ogłoszonym w Dz. U. z 2015 r. poz. 2156.

5. Formy pobytu dziennego zorganizowane dla rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym oraz z niepełnosprawnym dorosłym członkiem rodziny w zakresie środowiskowych domów samopomocy i dziennych domów pomocy na podstawie ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (jednolity tekst Dz. U. z 2013 r. poz. 182 z późniejszymi zmianami); w zakresie warsztatów terapii zajęciowej na podstawie ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (jednolity tekst Dz. U. z 2011 r. nr 127, poz. 721 z późniejszymi zmianami).
6. Adopcje i formy pieczy zastępczej na podstawie ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. nr 149, poz. 887 z późniejszymi zmianami).

W grupie form wsparcia materialnego i ulg dla rodzin ujęto:

1. Ulgę podatkową na dzieci na podstawie ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (jednolity tekst Dz. U. z 2012 r. poz. 361 z późniejszymi zmianami).
2. Świadczenia rodzinne na podstawie ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (jednolity tekst Dz. U. z 2013 r., poz. 1456 z późniejszymi zmianami).
3. Świadczenia z funduszu alimentacyjnego na podstawie ustawy z dnia 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (jednolity tekst Dz. U. z 2012 r., poz. 1128 z późniejszymi zmianami).
4. Świadczenia dla ubogich rodzin z dziećmi³ na podstawie ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (jednolity tekst Dz. U. z 2013 r. poz. 182 z późniejszymi zmianami).
5. Formy pomocy materialnej dla uczniów i studentów: w zakresie pomocy dla uczniów na podstawie ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (jednolity tekst Dz. U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572 z późniejszymi zmianami); w zakresie stypendiów socjalnych dla studentów na podstawie ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. prawo o szkolnictwie wyższym (jednolity tekst Dz. U. z 2012 r. poz. 572 z późniejszymi zmianami).
6. Pomoc rodzinom w uzyskaniu mieszkania i dofinansowanie kosztów utrzymania mieszkań na podstawie ustaw: z dnia 8 września 2006 r. o finansowym wsparciu rodzin i innych osób w nabywaniu własnego mieszkania (jednolity tekst Dz. U. z 2012 r. poz. 90 z późniejszymi zmianami); z dnia 27 września 2013 r. o pomocy państwa w nabyciu pierwszego mieszkania przez młodych ludzi (Dz. U. z 2013 r. poz. 1304), z dnia 21 czerwca 2001 r. o dodatkach mieszkaniowych (Dz. U. nr 71, poz. 734 z późniejszymi zmianami oraz jednolity tekst Dz. U. z 2013 r. poz. 966 z późniejszymi zmianami).
7. Kartę Dużej Rodziny na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 27 maja 2014 r. w sprawie szczegółowych warunków realizacji rządowego programu dla rodzin wielodzietnych (Dz. U. z 2014 r. poz. 755), oraz na podstawie ustawy z dnia 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny (Dz. U. 2014, poz. 1863) która zaczęła obowiązywać od stycznia 2015 r.

Ponadto przedstawiono działalność (w zakresie pomocy rodzinom i dzieciom) organizacji non-profit⁴ funkcjonujących na podstawie ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. z 2001 r. nr 79, poz. 855 z późniejszymi zmianami, w tym wynikającymi z wprowadzenia w 2003 r. ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie).

³ Patrz objaśnienia podstawowych pojęć – str. 23.

⁴ Patrz objaśnienia podstawowych pojęć – str. 24.

Źródła danych

W publikacji wykorzystano:

1. Wyniki NSP 2011, a w niektórych cechach porównawczo wyniki NSP 2002.
2. Wyniki badania – Urodzenia. Dzietność (wtórnie wykorzystywany przez statystykę publiczną dokument administracyjny „Pisemne zgłoszenie urodzenia dziecka”).
3. Wyniki badania – Budżety gospodarstw domowych.
4. Wyniki badania – Wspieranie rodziny i system pieczy zastępczej (w części uzyskiwanej ze sprawozdań PS-01 i PS-02).
5. Wyniki badania – Szkoły wyższe i ich finanse.
6. Wyniki badania – Fundacje, stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne.
7. Wyniki badań statystyki publicznej, dla których opracowania podstawę stanowią administracyjne bazy danych:
 - system informacyjny Ministerstwa Finansów prowadzony na podstawie rocznych sprawozdań na formularzach Rb-28S;
 - nieidentyfikowalne dane jednostkowe o osobach uprawnionych do świadczeń za lata 2012-2015 z bazy Krajowego Systemu Monitoringu Świadczeń Rodzinnych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej (MPiPS);
 - dane zagregowane na poziomie gmin w kwartalnych sprawozdaniach z realizacji świadczeń rodzinnych za lata 2010-2015, z bazy danych Krajowego Systemu Monitoringu Świadczeń Rodzinnych MPiPS;
 - zagregowane na poziomie województw sprawozdania z realizacji zadań przewidzianych w ustawie o pomocy osobom uprawnionym do alimentów, za IV kwartał lat 2010-2015 z Centralnej Bazy Danych systemu sFundusz MPiPS;
 - nieidentyfikowalne dane jednostkowe za lata 2010-2015 zebrane w Krajowym Systemie Monitoringu Pomocy Społecznej MPiPS;
 - system informacyjny Ministerstwa Oświaty i Wychowania (SIO) zasilany cyklicznie przez wszystkie podmioty zobowiązane.
8. Dane dostępne na stronach internetowych ministerstw i Banku Gospodarstwa Krajowego (BGK) w zakresie programów rządowych oraz ze sprawozdań Rady Ministrów z realizacji ustaw.
9. Dodatkowe dane uzyskane z Ministerstwa Finansów oraz BGK na potrzeby niniejszej publikacji.

Dokładniejsze dane o źródłach, tam gdzie było to celowe, podano przy omawianiu poszczególnych tematów – w tekście lub notkach.

Objaśnienia podstawowych pojęć

Działania prorodzinne – w niniejszej publikacji oznaczają bezpośrednie i pośrednie formy wspierania rodzin i są rozumiane jako realizacja elementów polityki prorodzinnej państwa. Program „Polityka Prorodzinna Państwa” został przyjęty przez Radę Ministrów w listopadzie 1999 r. (Pojęcie „polityka prorodzinna” nie występuje jako termin w literaturze przedmiotu z zakresu polityki społecznej. Jest to pojęcie potocznie używane, mające charakter wartościujący, przy pomocy którego ocenia się politykę państwa wobec rodziny – z Uwag do Programu "Polityka Prorodzinna Państwa" – Druk Sejmowy nr 1522 – Bożena Kłos, Jolanta Szymańczak, Informacja nr 716)⁵.

Dalsze objaśnienia uporządkowano według kolejności omawianych tematów

1. Gospodarstwo domowe⁶ jest to zespół osób spokrewnionych lub niespokrewnionych, mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się.

2. Rodzinne gospodarstwo domowe według NSP, jest to zespół osób wspólnie mieszkających i utrzymujących się, wśród których można wyodrębnić co najmniej jedną rodzinę biologiczną⁷. W metodologii badania budżetów gospodarstw domowych nie występuje pojęcie „rodzinne gospodarstwo domowe”. Jest natomiast określany typ biologiczny gospodarstwa, gdzie podstawą grupowania jest stopień pokrewieństwa członków gospodarstwa do osoby odniesienia⁸. Z wyróżnianych w badaniu 12 typów biologicznych gospodarstw domowych, pod określeniem „gospodarstwa rodzinne” w niniejszej publikacji rozumie się: parę bez dzieci, parę z jednym dzieckiem na utrzymaniu, parę z dwojgiem dzieci na utrzymaniu, parę z trojgiem dzieci na utrzymaniu, parę z czworgiem i więcej dzieci na utrzymaniu, matkę z dziećmi na utrzymaniu, ojca z dziećmi na utrzymaniu.

3. Rodzina biologiczna (nuklearna) to dwie lub większa liczba osób, które są związane jako mąż i żona, wspólnie żyjący partnerzy (kohabitanci) – osoby płci przeciwnej lub jako rodzic i dziecko. Wyróżnia się następujące typy biologiczne rodzin: małżeństwo bez dzieci lub z dzieckiem/dziećmi, partnerzy bez dzieci lub z dzieckiem/dziećmi, samotny rodzic z dzieckiem/dziećmi.

4. Rodzina wielodzietna zgodnie z ustawą o świadczeniach rodzinnych to rodzina wychowująca troje i więcej dzieci mających prawo do zasiłku rodzinnego⁹ i ta zasada jest także przyjęta w ustawie o pomocy społecznej. W niniejszym opracowaniu, w innych, poza świadczeniami rodzinnymi tematach, przyjęto określenie „rodziny wielodzietne” dla rodzin z trojgiem i więcej dzieci na utrzymaniu, (odpowiednio z uwzględnieniem objaśnienia 6).

5. Dziecko w rodzinie to osoba w każdym wieku, która pozostaje w gospodarstwie domowym wraz z obojgiem lub jednym z rodziców i nie tworzy odrębnej rodziny. Do dzieci zalicza się również pasierbów oraz dzieci przysposobione.

6. Dziecko pozostające na utrzymaniu według metodologii NSP 2011¹⁰ to dziecko w wieku poniżej 25 lat, które nie posiada własnego źródła utrzymania i pozostaje na utrzymaniu innej osoby wchodzącej w skład gospodarstwa domowego. Metodologia badań budżetów gospodarstw domowych w tej definicji ujmuje będące w składzie gospodarstwa domowego dzieci (tj. ludność w wieku 0-14 lat) oraz osoby

⁵ <http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/i-716.htm> – dostęp 11.10.2016 r.

⁶ Jeżeli nie zaznaczono inaczej objaśnienia pojęć pochodzą ze strony http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm, publikacji tematycznych GUS, lub z ustaw.

⁷ Szersze objaśnienia – Metodologia NSP 2011 – http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/gospodarstwa-domowe-i-rodziny-charakterystyka-demograficzna-nsp-2011_5_1.html

⁸ Źródło: publikacja GUS (str. 34): <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/metodologia-badania-budzetow-gospodarstw-domowych,10,1.html>

⁹ Patrz objaśnienia podstawowych pojęć – str. 22.

¹⁰ Źródło jak w notce 7.

w wieku 15-25 lat, o ile nie posiadają własnego źródła utrzymania i nie pozostają w związku małżeńskim W przepisach wprowadzających Kartę Dużej Rodziny¹¹ do dzieci na utrzymaniu zalicza się dzieci w wieku: – poniżej 18 lat; do ukończenia 25 roku życia, w przypadku gdy dziecko uczy się w szkole, lub szkole wyższej.

7. Mieszkanie to lokal składający się z jednej lub kilku izb i pomieszczeń pomocniczych, przeznaczony na stały pobyt osób – wybudowany lub przebudowany do celów mieszkalnych; konstrukcyjnie wydzielony trwałymi ścianami w obrębie budynku, do którego to lokalu prowadzi niezależne wejście z klatki schodowej, ogólnego korytarza, wspólnej sieni bądź z ulicy, podwórza lub ogrodu.

8. Tytuł prawny do zajmowania mieszkania jest ustalany dla każdego zespołu osób, które stanowią odrębne gospodarstwo domowe. Pod względem uprawnień do zajmowanego mieszkania klasyfikuje się gospodarstwa na zamieszkujące z tytułu: własności mieszkania lub domu, spółdzielczego prawa do mieszkania, najmu, podnajmu (sublokatorzy), pokrewieństwa z właścicielem lub tzw. głównym lokatorem mieszkania oraz innego.

9. Główne (podstawowe) źródło utrzymania gospodarstwa domowego (jest ustalane na podstawie indywidualnych dochodów członków gospodarstwa domowego) to źródło, z którego pochodzi największa część środków w budżecie domowym, przeznaczana na potrzeby wszystkich członków gospodarstwa domowego. W klasyfikacji źródeł utrzymania wyróżnia się podstawowe grupy: dochody z pracy – najemnej; na rachunek własny poza rolnictwem (łącznie z dochodami z wynajmu); na rachunek własny w rolnictwie indywidualnym;

źródła niezarobkowe – z emerytur; z renty z tytułu niezdolności do pracy lub socjalnej; z renty rodzinnej; z zasiłków i świadczeń przedemerytalnych; z pozostałych źródeł niezarobkowych w tym dochody z własności.

W strukturze dochodu rozporządzalnego według źródeł utrzymania także wyróżnia się dwie grupy: źródła zarobkowe i źródła niezarobkowe, przy czym dochody z wynajmu są zaliczane do źródeł niezarobkowych. Ponadto w grupie źródeł niezarobkowych wyróżnia się świadczenia z ubezpieczeń społecznych oraz pozostałe świadczenia.

10. Dochód rozporządzalny gospodarstwa domowego to suma bieżących dochodów z poszczególnych źródeł, pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika, o podatki od dochodów z własności, podatki płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawicieli wolnych zawodów i osób użytkujących gospodarstwo indywidualne w rolnictwie oraz o składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne.

11. Powierzchnia użytkowa mieszkania to suma powierzchni wszystkich pomieszczeń w mieszkaniu tj. pokoi, kuchni, spiżarni, przedpokoi, holi, korytarzy, łazienek, ubikacji, obudowanej werandy, ganku, garderoby oraz innych pomieszczeń służących mieszkalnemu i gospodarczym potrzebom mieszkańców bez względu na ich przeznaczenie i sposób użytkowania (np.: pracownia artystyczna, pomieszczenia rekreacyjne itp.).

12. Stopa (zasięg) ubóstwa wyraża stopień zagrożenia ubóstwem. W analizie zjawiska stosuje się najczęściej 3 mierniki. Wskaźnik zasięgu ubóstwa w ujęciu: relatywnym, skrajnym i ustawowym. Wskaźnik zasięgu ubóstwa skrajnego to odsetek osób w gospodarstwach domowych, w których poziom wydatków (obejmujących również wartość artykułów otrzymywanych bezpłatnie oraz wartość spożycia naturalnego) był niższy niż granica ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji) wyznaczająca poziom

¹¹ Rozporządzenie RM z dn. 27 maja 2014 r. w sprawie szczegółowych warunków realizacji rządowego programu dla rodzin wielodzietnych (Dz. U. z 2014 r. poz. 755 z późniejszymi zmianami).

zaspokojenia potrzeb, poniżej którego następuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka. Wskaźnik zasięgu ubóstwa relatywnego oznacza odsetek osób w gospodarstwach domowych, w których poziom wydatków (obejmujących również wartość artykułów otrzymywanych bezpłatnie oraz wartość spożycia naturalnego) był niższy niż granica ubóstwa relatywnego przyjęta na poziomie 50% średnich miesięcznych wydatków ustalonych na poziomie wszystkich gospodarstw domowych z uwzględnieniem tzw. oryginalnej skali ekwiwalentności OECD. Wskaźnik zasięgu ubóstwa ustawowego to odsetek osób w gospodarstwach domowych, w których poziom wydatków (obejmujących również wartość artykułów otrzymywanych bezpłatnie oraz wartość spożycia naturalnego) był niższy niż tzw. ustawowa granica ubóstwa, tj. kwota która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z systemu pomocy społecznej. Uzupełnieniem powyższych mierników jest wskaźnik zasięgu sfery niedostatku. Jest to odsetek osób w gospodarstwach domowych, w których poziom wydatków (obejmujących również wartość artykułów otrzymywanych bezpłatnie oraz wartość spożycia naturalnego) jest niższy od wartości przyjętej za granicę sfery niedostatku. Za punkt wyjścia do ustalenia tej granicy bierze się poziom minimum socjalnego obliczony dla 1-osobowego gospodarstwa domowego, a następnie mnoży się tę wartość przez liczbę „osób ekwiwalentnych” określonych na bazie tzw. oryginalnej skali ekwiwalentności OECD.

UWAGA: W obliczeniach wskaźników zagrożenia ubóstwem skrajnym i ubóstwem relatywnym uwzględniono oryginalną skalę ekwiwalentności OECD¹². Według tej skali wagę 1 przypisuje się pierwszej osobie w gospodarstwie domowym w wieku 14 lat i więcej, 0,7 – każdej następnej osobie w tym wieku, 0,5 – każdemu dziecku w wieku poniżej 14 lat.

13. Sfera niedostatku jest wyznaczana przez granicę „minimalnie godziwego standardu życia” (minimum socjalne), poniżej której następuje deprivacja integracyjnych potrzeb człowieka.

14. Żłobek, klub dziecięcy to jednostka organizacyjna sprawująca opiekę nad dziećmi do lat 3, realizująca funkcje opiekuńcze, wychowawcze, edukacyjne oraz wpisana do rejestru prowadzonego przez wójta, burmistrza, prezydenta miasta. W żłobku sprawowana jest opieka nad dziećmi w wieku od ukończenia 20 tygodnia życia, w wymiarze do 10 godzin względem każdego dziecka, natomiast w klubie dziecięcym – nad dziećmi w wieku od ukończenia 1 roku życia, w wymiarze do 5 godzin względem każdego dziecka.

15. Niania to osoba fizyczna sprawująca opiekę nad dziećmi na podstawie umowy o świadczenie usług zwanej „umową uaktywniającą”. Niania sprawuje opiekę nad dziećmi w wieku od ukończenia 20 tygodnia życia. ZUS opłaca składki za nianię od kwoty wynagrodzenia nie większej niż wysokość minimalnego wynagrodzenia za pracę, zaś od nadwyżki tej kwoty, składki płaci rodzic dziecka.

16. Dzienny opiekun to osoba fizyczna zatrudniana przez gminę, osobę prawną lub jednostkę nie posiadającą osobowości prawnej na podstawie umowy o pracę lub świadczenie usług, do której zgodnie z przepisami Kodeksu cywilnego stosuje się przepisy dotyczące zlecenia. Dzienny opiekun sprawuje opiekę nad maksymalnie 5 dziećmi w wieku od ukończenia 20 tygodnia życia.

17. Program MALUCH został ogłoszony w marcu 2011 r. przez Ministra Pracy i Polityki Społecznej jako program rozwoju instytucji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3. Jego celem jest m.in. umożliwienie rodzicom i opiekunom dzieci podjęcia aktywności zawodowej poprzez wspomoczenie jednostek samorządu terytorialnego w tworzeniu instytucji opiekuńczo-edukacyjnych dla małych dzieci zgodnie

¹² Oryginalna skala ekwiwalentności OECD, oraz definicja sfery niedostatku, za publikacją GUS „Ubóstwo w Polsce w latach 2013 i 2014” – str. 17 i str. 31, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/ubostwo-w-polsce-w-latach-2013-i-2014,1,6.html>

z potrzebami lokalnej społeczności. Program zakładał dofinansowanie działań na rzecz rozwoju żłobków, klubów dziecięcych i miejsc u dziennych opiekunów. Między innymi pierwsze środki na stworzenie 10 miejsc w instytucji opiekuna dziennego były uruchomione w 2011 r., ale pierwsze dzieci skorzystały z tych miejsc w 2012 r.

18. Placówki wychowania przedszkolnego są to placówki przeznaczone dla dzieci w wieku od lat 3 do rozpoczęcia przez nie nauki w szkole podstawowej, zapewniające dzieciom opiekę oraz mające na celu przygotowanie ich do nauki w szkole. Do placówek wychowania przedszkolnego zaliczane są: przedszkola, oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych, zespoły wychowania przedszkolnego i punkty przedszkolne.

19. Przedszkole publiczne i oddział przedszkolny w szkole podstawowej zapewniają bezpłatne nauczanie, wychowanie i opiekę w czasie ustalonym przez organ prowadzący, nie krótszym niż 5 godzin dziennie. Minimalny dzienny wymiar godzin zajęć świadczonych w zespole wychowania przedszkolnego lub punkcie przedszkolnym wynosi 3 godziny¹³.

20. Świetlica szkolna jest to placówka opiekuńczo-wychowawcza, prowadzona przez szkołę dla zapewnienia uczniom opieki pozalekcyjnej i wychowania w przypadkach, gdy dzieci te w czasie pracy rodziców (opiekunów) są pozbawione opieki. Świetlica zapewnia przede wszystkim możliwość odrobienia lekcji i uczestnictwo w różnego rodzaju zajęciach, zgodnych z zainteresowaniami dzieci.

21. Placówka wychowania pozaszkolnego to placówka oświatowo-wychowawcza dla dzieci w wieku przedszkolnym oraz dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. Ma na celu kształtowanie i rozwijanie uzdolnień dzieci i młodzieży, pogłębianie ich wiedzy i umiejętności oraz organizowanie rekreacji.

22. Domy wczasów dziecięcych przeznaczone są do okresowego pobytu dzieci i młodzieży fizycznie słabych, wymagających poprawy stanu zdrowia i zamieszkałych na terenach zagrożonych ekologicznie. Ta definicja została zmieniona w 2013 r. i aktualnie domy wczasów dziecięcych przeznaczone są do okresowego pobytu dzieci i młodzieży, który ma na celu wspieranie ich rozwoju fizycznego i psychicznego, oraz poprzez wykorzystanie lokalnych warunków klimatycznych – wzmocnienie ogólnej kondycji psychofizycznej i kształtowanie zachowań prozdrowotnych. Domy wczasów dziecięcych prowadzą działalność dla uczniów szkół podstawowych, gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych dla młodzieży, z wyjątkiem szkół policealnych.

23. Asystent rodziny to osoba zatrudniona przez gminę, prowadząca pracę z rodziną przeżywającą trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych.

24. Placówka wsparcia dziennego zapewnia opiekę i wychowanie dzieciom w celu wsparcia funkcji opiekuńczo-wychowawczych ich rodzin.

25. Praca socjalna to działalność zawodowa prowadzona przez ośrodki pomocy społecznej i powiatowe centra pomocy rodzinie, mająca na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskiwaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi.

26. Środowiskowa pomoc społeczna to pomoc świadczona przez lokalny ośrodek pomocy społecznej w miejscu zamieszkania osoby lub rodziny. Beneficjenci tej pomocy, to członkowie gospodarstw domowych i osoby bezdomne, które w danym roku skorzystały z jakiegokolwiek formy pomocy w OPS.

¹³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 31 sierpnia 2010 r. (Dz. U. nr 161 poz. 1080).

27. Środowiskowy dom samopomocy to ośrodek wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi, które w wyniku upośledzenia niektórych funkcji organizmu lub zdolności adaptacyjnych wymagają pomocy do życia w środowisku rodzinnym i społecznym, w szczególności w celu zwiększania zaradności i samodzielności życiowej, a także ich integracji społecznej.

28. Dzienny dom pomocy społecznej jest jedną z form ośrodków wsparcia – jednostek organizacyjnych pomocy społecznej dziennego pobytu. W ośrodku wsparcia są świadczone usługi opiekuńcze, specjalistyczne usługi opiekuńcze lub posiłek osobom, które ze względu na wiek, chorobę lub niepełnosprawność wymagają częściowej opieki i pomocy w zaspokajaniu niezbędnych potrzeb życiowych.

29. Warsztaty terapii zajęciowej to wyodrębniona organizacyjnie i finansowo placówka stwarzająca osobom niepełnosprawnym niezdolnym do podjęcia pracy możliwość rehabilitacji społecznej i zawodowej w zakresie pozyskania lub przywracania umiejętności niezbędnych do podjęcia zatrudnienia.

30. Rodzina zastępcza zapewnia opiekę i wychowanie dzieciom pozbawionym całkowicie lub częściowo opieki rodzicielskiej; może też być ustanowiona dla dziecka niedostosowanego społecznie.

31. Rodzinny dom dziecka tworzą małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim. W tym samym czasie może w nim przebywać nie więcej niż 8 dzieci (z wyjątkiem licznego rodzeństwa).

32. Instytucjonalna piecza zastępcza jest sprawowana w formie: placówki opiekuńczo-wychowawczej; regionalnej placówki opiekuńczo-terapeutycznej; lub interwencyjnego ośrodka preadopcyjnego.

33. Ulga prorodzinna to odliczenie od podatku dochodowego, (a od 2014 r. także pomniejszenie składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne), kwoty na każde dziecko¹⁴ małoletnie w stosunku do którego podatnik wykonywał władzę rodzicielską (pełnił funkcję opiekuna prawnego lub rodziny zastępczej), a także na dziecko pełnoletnie – pozostające na utrzymaniu (jeżeli zgodnie z odrębnymi przepisami otrzymywało zasiłek pielęgnacyjny lub rentę socjalną; oraz dziecko w wieku do ukończenia 25 roku życia uczące się w szkołach, o których mowa w przepisach o systemie oświaty lub przepisach o szkolnictwie wyższym).

34. Świadczenia rodzinne to: zasiłek rodzinny; dodatki do zasiłku rodzinnego; świadczenia opiekuńcze (zasiłek pielęgnacyjny, specjalny zasiłek opiekuńczy, świadczenie pielęgnacyjne) oraz zapomogi związane z urodzeniem się dziecka. Głównymi kryteriami uprawniającymi do świadczeń rodzinnych są: posiadanie dziecka na utrzymaniu oraz przeciętny miesięczny dochód, w przeliczeniu na osobę w rodzinie. Niezależnie od dochodu przyznawane są: zasiłek pielęgnacyjny i świadczenie pielęgnacyjne.

35. Zasiłek rodzinny przysługuje na dziecko w wieku poniżej 18 lat. Jeżeli dziecko nie kontynuuje nauki, to z dniem osiągnięcia 18 lat, rodzic/opiekun traci prawo do zasiłku rodzinnego. Jeżeli dziecko kontynuuje naukę w szkole ponadgimnazjalnej, policealnej lub wyższej, to zasiłek rodzinny przysługuje do ukończenia 21 lat, albo 24 lat, jeżeli równocześnie legitymuje się orzeczeniem o umiarkowanym lub znacznym stopniu niepełnosprawności.

36. Świadczeniobiorcy świadczeń rodzinnych to rodziny, liczone pojedynczo niezależnie od liczby dzieci na które pobierają świadczenie oraz osoby pełnoletnie pobierające świadczenie na siebie.

¹⁴ Od 2013 r. ograniczono ulgę na jedyne dziecko w rodzinie progiem w kwocie rocznego dochodu obojga rodziców (samotnego rodzica).

37. Świadczenie z funduszu alimentacyjnego przysługuje dziecku, które ma zasądzone od rodzica alimenty, jeżeli ich egzekucja jest bezskuteczna. Prawo do świadczenia alimentacyjnego jest zależne od dochodu na osobę w rodzinie i przysługuje osobie uprawnionej do osiągnięcia przez nią 18 lat, a w przypadku gdy uczy się w szkole lub szkole wyższej do osiągnięcia przez nią 25 lat, oraz w przypadku posiadania orzeczenia o znacznym stopniu niepełnosprawności – bezterminowo.

38. Beneficjenci świadczenia z funduszu alimentacyjnego to biorcy tych świadczeń, czyli rodziny z dziećmi uprawnionymi do świadczenia pozostającymi na utrzymaniu oraz osoby pełnoletnie uprawnione do świadczenia na siebie. **Uwaga.** Liczbę dzieci w rodzinach według grup wieku wyszacowano na podstawie danych ze sprawozdania z realizacji zadań przewidzianych w ustawie o pomocy osobom uprawnionym do alimentów, za IV kwartał danego roku.

39. Świadczenia pomocy społecznej to wszelkie rodzaje pomocy realizowane na podstawie ustawy o pomocy społecznej grupowane jako: świadczenia pieniężne i niepieniężne (rzeczowe i w formie usług).

40. Ubogie rodziny z dziećmi to zbiorowość gospodarstw domowych¹⁵ z dziećmi – z ogółu gospodarstw beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej, w których dochód na osobę w rodzinie nie przekraczał kryterium dochodowego.

41. Kryterium dochodowe (próg dochodowy) to poziom miesięcznego dochodu na osobę w rodzinie (lub osoby samotnie gospodarującej) określonego zgodnie z art. 8 ust.1 ustawy o pomocy społecznej, który uprawnia do ubiegania się o świadczenie pieniężne. Kryterium dochodowe określa ustawową granicę ubóstwa.

42. Rodzaj problemu według ustawy o pomocy społecznej jest to powód udzielenia pomocy, który w przypadku świadczeń pieniężnych musi wystąpić jednocześnie z dochodem nie przekraczającym kryterium dochodowego. Wymienione w ustawie problemy grupuje się w publikacjach GUS jako przyczyny: ekonomiczne (tj. bezrobocie/ brak pracy), zdrowotne, rodzinne, społeczne i pozostałe. **Uwaga.** Do analizy gospodarstw domowych według rodzaju problemu ustala się „problem główny”. W wywiadzie środowiskowym jest możliwość wpisania do 5 problemów. W systemie informatycznym, do którego są wprowadzane dane z arkusza wywiadu środowiskowego najczęściej rejestrowano 3-5 różnych problemów. Jako główny wybrano ten, który został wpisany na pierwszym miejscu.

43. Pomoc materialna dla uczniów ma charakter socjalny albo motywacyjny. Świadczeniami pomocy materialnej o charakterze socjalnym są: stypendium szkolne i zasiłek szkolny. Stypendium szkolne może być udzielane uczniom szkół ponadgimnazjalnych oraz słuchaczom kolegiów pracowników służb społecznych także w formie całkowitego lub częściowego pokrycia kosztów związanych z pobieraniem nauki poza miejscem zamieszkania.

44. Stypendium szkolne może być przyznane uczniowi, jeżeli miesięczna wysokość dochodu na osobę w jego rodzinie nie jest większa niż kwota kryterium dochodowego określonego w ustawie o pomocy społecznej. Zasiłek szkolny może być przyznany uczniowi znajdującemu się przejściowo w trudnej sytuacji materialnej z powodu zdarzenia losowego.

45. Świadczenia pomocy materialnej dla uczniów przysługują uczniom szkół publicznych i niepublicznych o uprawnieniach szkół publicznych dla młodzieży i dla dorosłych oraz słuchaczom kolegiów pracowników służb społecznych – do czasu ukończenia kształcenia, nie dłużej jednak niż do ukończenia 24 roku życia. Świadczenia te przysługują również uczniom szkół niepublicznych

¹⁵ Definicja rodziny w ustawie o pomocy społecznej jest tożsama z definicją gospodarstwa domowego według metodologii GUS.

nieposiadających uprawnień szkół publicznych dla młodzieży i dla dorosłych – do czasu ukończenia realizacji obowiązku nauki.

46. Stypendium socjalne ma prawo otrzymywać student znajdujący się w trudnej sytuacji materialnej. Wysokość dochodu uprawniająca do ubiegania się o stypendium socjalne, nie może być niższa niż 1,30 kwoty kryterium dochodowego określonego w ustawie o pomocy społecznej, oraz wyższa niż 1,30 sumy kwot określonych w art. 5 i 6 ustawy o świadczeniach rodzinnych. Miesięczną wysokość dochodu na osobę w rodzinie studenta uprawniającego do ubiegania się o stypendium socjalne ustala się na zasadach określonych w ustawie o świadczeniach rodzinnych.

47. Internat to placówka opiekuńczo-wychowawcza przeznaczona dla młodzieży uczęszczającej do szkół ogólnokształcących i zawodowych poza stałym miejscem zamieszkania. Zadaniem internatu jest zapewnienie uczniom zakwaterowania, całodziennego wyżywienia, warunków do nauki i wypoczynku oraz stałej opieki wychowawczej. Internat może być zorganizowany w ramach struktury szkoły lub jako jednostka niezależna dla uczniów różnych szkół zwana bursą.

48. Dodatek mieszkaniowy przysługuje osobom zajmującym lokal mieszkalny na podstawie tytułu prawnego, jeżeli średni miesięczny dochód na jednego członka gospodarstwa domowego w okresie 3 miesięcy poprzedzających datę złożenia wniosku o przyznanie dodatku mieszkaniowego nie przekracza 175% kwoty najniższej emerytury w gospodarstwie jednoosobowym i 125% tej kwoty w gospodarstwie wieloosobowym, obowiązującej w dniu złożenia wniosku.

49. Organizacje non-profit wg definicji Biura Statystycznego ONZ¹⁶ opierają się na 5 warunkach: mają charakter formalny i trwałą strukturę organizacyjną; istnieje instytucjonalna separacja od administracji publicznej; działają na zasadzie non-profit, tzn. bez zysku finansowego dla członków; są samorządne; udział w organizacji jest dobrowolny.

50. Mediana czyli wartość środkowa, to wartość cechy w szeregu uporządkowanym, powyżej i poniżej której znajduje się jednakowa liczba obserwacji.

Szersze uwagi i objaśnienia o systemach: świadczeń rodzinnych, świadczeń z funduszu alimentacyjnego oraz świadczeń pomocy społecznej dotyczące analizowanego okresu są zawarte w cyklicznej publikacji „Beneficjenci pomocy społecznej i świadczeń rodzinnych” w 2010, 2012 i 2014 r. Pozostałe wyjaśnienia metodyczne i definicje innych sygnalizowanych w publikacji pojęć Czytelnik znajdzie w Roczniku Statystycznym Rzeczypospolitej Polskiej, w odpowiednich ustawach, a bardziej szczegółowe uwagi – dotyczące poszczególnych dziedzin statystyki – w publikacjach tematycznych GUS.

¹⁶ Za Rocznikiem Statystycznym RP 2015 str. 188.

WPROWADZENIE

Rodzina jest naturalnym środowiskiem narodzin i rozwoju człowieka. Z tego powodu jest ona podstawową instytucją społeczną, która poprzez swoje funkcje kształtuje strukturę społeczną. Realizacja funkcji rodziny wiąże się z zaspokojeniem potrzeb jej członków, którzy jednocześnie są członkami społeczeństwa. Z tego wynika, że rodzina jest kluczową instytucją życia społecznego, która – z jednej strony – ma wpływ na funkcjonowanie społeczeństwa, a z drugiej strony ona sama zależy od uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, politycznych i kulturowych, w których przyszło jej żyć. Układ wspomnianych uwarunkowań może sprzyjać lub przeszkadzać w wypełnianiu funkcji rodziny. Aby mógł on sprzyjać potrzebna jest odpowiednia polityka rodzinna, czyli celowe działania mające na celu poprawę warunków życia i funkcjonowania rodzin dla realizacji pożądaney zmiany struktury społecznej i rozwoju społeczeństwa globalnego.

Z racji fundamentalnej roli rodziny dla rozwoju człowieka i całego społeczeństwa ważne są działania państwa, samorządów i innych instytucji prowadzące do eliminacji zagrożeń życia rodzinnego lub łagodzenia ich destrukcyjnych skutków. Wśród wspomnianych zagrożeń wymienia się te natury ekonomicznej (niewystarczające dochody, niemożność podjęcia pracy, wysokie koszty utrzymania), wynikające z zachowań patologicznych (uzależnienia, przemoc, molestowanie) czy natury społeczno-kulturowej (konflikty pokoleniowe, sekty, niekorzystne zmiany systemu wartości, norm i postaw).

W ogólnej ocenie znawców problematyki państwo polskie nie wypracowało całościowej i długofalowej polityki rodzinnej. Podejmowane działania w tym zakresie koncentrowały się na doraźnie wprowadzanych i często nieskoordynowanych rozwiązaniach. Pomimo tego mogą one stanowić ważne składowe systemu wsparcia dla polskich rodzin. Budowa wspomnianego systemu wydaje się być kluczowa dla efektywnego i skutecznego działania na rzecz rodziny w kontekście dramatycznej sytuacji demograficznej. Od początku lat 90 XX w. liczba urodzeń nie zapewnia prostej zastępowalności pokoleń, a w 2014 r. współczynnik dzietności wyniósł jedynie 1,29 (przy prostej zastępowalności pokoleń oczekuje się wartości tego współczynnika na poziomie 2,1-2,15). Relatywnie niska liczba urodzeń skutkuje starzeniem się społeczeństwa i w dalszej perspektywie prowadzić będzie do zmniejszania się liczby ludności w Polsce i zmian jej struktury, co w konsekwencji może mieć poważne reperkusje dla sytuacji społeczno-ekonomicznej. Jednym z głównych celów polityki społecznej staje się więc wzrost liczby urodzeń, który wymaga systemowego wsparcia rodziny w utrzymaniu i wychowaniu dzieci.

W prezentowanej publikacji skupiono się na działaniach prorodzinnych państwa, samorządu lokalnego oraz organizacji pozarządowych. W związku z tym, że podstawą prowadzenia skutecznej polityki rodzinnej jest właściwa diagnoza i ewaluacja, to w pierwszej części opracowania scharakteryzowano zbiorowość polskich rodzin oraz przedstawiono warunki życia rodzinnych gospodarstw domowych. Podstawowym wnioskiem płynącym z tej części jest trudna sytuacja ekonomiczna i mieszkaniowa rodzin wielodzietnych. W drugiej części skupiono się na zaprezentowaniu instytucjonalnych form wspierania rodzin oraz przedstawiono poziom i rodzaje wsparcia materialnego rodzin z dziećmi. Czy to wsparcie było wystarczające, odpowiednie, skuteczne – odpowiedź na to pytanie pozostawiamy czytelnikom.

Rozdział I. RODZINY I WARUNKI ICH ŻYCIA

Polityka prorodzinna, czyli działania na rzecz lepszego funkcjonowania rodzin, jest wypadkową możliwości finansowych państwa oraz liczby rodzin, ich wielkości i struktury społeczno-ekonomicznej. Liczba gospodarstw domowych i rodzin jest wielkością dynamiczną, dlatego w wielu charakterystykach strukturalnych za punkt odniesienia przyjmuje się stan ustalony w wyniku spisów powszechnych, natomiast obserwacja ich warunków życia jest prowadzona przez GUS w sposób ciągły.

1. Charakterystyka społeczno-ekonomiczna rodzin

Podstawę danych wykorzystanych w niniejszej charakterystyce stanowią wyniki ostatniego spisu powszechnego i odniesienia do poprzedniego spisu. NSP 2011 przeprowadzony według stanu w dniu 31 marca 2011 r. wykazał, że w Polsce było blisko 10973 tys. rodzin i w porównaniu z NSP 2002 ich liczba wzrosła o 4,9%. Te rodziny tworzyły ponad 9887 tys. rodzinnych gospodarstw domowych. Porównanie liczby gospodarstw z liczbą rodzin wskazuje, że niemal co dziesiąta rodzina żyła w gospodarstwie wielorodzinnym. Strukturę gospodarstw domowych według typów i składu rodzinnego przedstawia wykres 1 (pomiędzy str. 30-31). W łącznej liczbie około 13568 tys. gospodarstw domowych, gospodarstwa rodzinne stanowiły 72,9% i w porównaniu z danymi z NSP 2002 udział ten zmniejszył się o 0,7 p. proc.

1.1. Rodzinne gospodarstwa domowe i rodziny według typu

Wśród ponad 9887 tys. rodzinnych gospodarstw domowych 89,9% stanowiły gospodarstwa jednorodzinne i 10,1% – wielorodzinne, z których 9,3% to gospodarstwa dwurodzinne, a 0,8% gospodarstwa trzyrodzinne lub większe. W porównaniu z wynikami NSP 2002 wystąpiły istotne zmiany w tej strukturze. Udział gospodarstw jednorodzinnych zmniejszył się o 3,9 p. proc., tym samym znacząco wzrósł udział gospodarstw dwurodzinnych – o 3,4 p. proc., a gospodarstw 3 i więcej rodzinnych – o 0,5 p. proc. Z porównania danych bezwzględnych wynika, że liczba gospodarstw jednorodzinnych zmniejszyła się o 3,5%, liczba gospodarstw dwurodzinnych wzrosła o 57,1%, a w przypadku liczby gospodarstw 3 rodzinnych i większych zanotowano blisko 3-krotny wzrost.

W układzie terytorialnym obserwuje się zróżnicowanie występowania gospodarstw wielorodzinnych w analizowanej zbiorowości gospodarstw domowych (Tabl.1). W województwach południowo-wschodniej części kraju ich udział jest wyraźnie wyższy – najwyższy w województwie podkarpackim i małopolskim, gdzie w 2011 r. wynosił odpowiednio 15,4% oraz 13,7% ogółu gospodarstw rodzinnych, a stosunkowo wysoki był także w województwie wielkopolskim – 12,7%. W województwach południowo-zachodniej i północnej części Polski udział gospodarstw wielorodzinnych był niższy, w tym w województwach śląskim i zachodniopomorskim był około 2-krotnie mniejszy niż w podkarpackim i wynosił odpowiednio 7,5% oraz 7,8%.

W strukturze rodzin według typu biologicznego, co obrazuje wykres 2 (pomiędzy str. 30-31) dominują małżeństwa. Według spisu w 2011 r. w populacji blisko 10973 tys. rodzin udział małżeństw ogółem (z dziećmi i bez dzieci) wynosił 74,3%, samotne matki z dziećmi stanowiły 19,8% ogółu rodzin, a znacznie mniejszy udział miały rodziny samotnych ojców z dziećmi oraz związki partnerskie razem (z dziećmi i bez dzieci), odpowiednio 3,0% oraz 2,9%. W porównaniu z wynikami NSP 2002 wzrósł

udział wszystkich, poza małżeństwami, typów rodzin. Relatywnie najwięcej przybyło samotnych matek z dziećmi – wzrost udziału o 2,6 p. proc., udział związków partnerskich i samotnych ojców z dziećmi zwiększył się odpowiednio o 1,0 p. proc. i o 0,8 p. proc. Udział małżeństw w 2011 r. w porównaniu z 2002 r. zmniejszył się o 4,4 p. proc.

W tym miejscu należy wyjaśnić, że według definicji GUS – dziecko w rodzinie¹⁷ (rodzice z dziećmi, samotna matka lub samotny ojciec z dzieckiem) oznacza nie tylko dziecko na utrzymaniu¹⁸. Na tak znaczący wzrost odsetka samotnych matek z dziećmi wpłynęła zatem nie tylko utrzymująca się wzrostowa tendencja w częstości występowania urodzeń pozamałżeńskich i relatywnie wysoki wzrost liczby rozwodów, ale także wydłużanie się życia. Coraz częstsze są przypadki, że np. tworzące rodzinę dwie kobiety (samotna matka z córką) są w wieku poprodukcyjnym.

Podobnie jak w przypadku częstości występowania gospodarstw wielorodzinnych, także w strukturze rodzin według typu biologicznego występują zauważalne różnice między województwami południowo-wschodniej oraz zachodniej (poza województwem wielkopolskim) i północnej części kraju (Tabl.1). Relatywnie wysoki udział małżeństw, który w 2011 r. przy średniej krajowej 74,3%, wynosił w województwie podkarpackim 77,4% i nieznacznie mniej w województwach świętokrzyskim (76,4%) i lubelskim (76,3%), w województwie dolnośląskim nie sięgał 70%, a w województwach zachodniopomorskim i lubuskim był minimalnie wyższy. Z kolei te trzy województwa – zachodniopomorskie, lubuskie i dolnośląskie notowały najwyższe wartości wskaźnika udziału związków partnerskich, który wynosił odpowiednio: 5,5%; 5,3% oraz 4,3% ogółu rodzin w tych województwach. W województwach podkarpackim, świętokrzyskim i lubelskim udział związków partnerskich wynosił odpowiednio: 0,9%, 1,3% oraz 1,6% i były to najniższe wartości tego udziału, przy średniej krajowej 2,9%. Do wyżej opisanego układu przestrzennego w zakresie struktury rodzin według typu biologicznego nie przystaje województwo wielkopolskie, które z udziałem małżeństw na poziomie 76,7% zajmowało drugie miejsce po województwie podkarpackim, a 2,6-procentowy udział związków partnerskich plasował je w dolnej części rankingu województw. Ponadto w województwie wielkopolskim było relatywnie najmniej samotnych matek z dziećmi, ich udział wynosił 18,0% wobec około 22,0% w województwach dolnośląskim i łódzkim. W województwie podkarpackim udział tego typu rodzin wynosił 18,9%.

1.2. Rodziny z dziećmi na utrzymaniu

Według wyników NSP 2011 liczba rodzin z dziećmi na utrzymaniu wynosiła 5458,0 tys. i w porównaniu z danymi z NSP 2002 zmniejszyła się o 621,4 tys., czyli o 10,2%. Tak wysoki spadek spowodował, że w 2011 r. rodziny z dziećmi na utrzymaniu stanowiły niespełną połowę (49,7%) wszystkich rodzin, wobec 58,1% w zbiorowości rodzin w 2002 r.

Opisane wcześniej zmiany w strukturze ogółu rodzin według typu biologicznego występują w większym zróżnicowaniu wśród rodzin z dziećmi na utrzymaniu wykres 3 (pomiędzy str. 30-31).

W populacji tych rodzin udział małżeństw w 2011 r. wynosił 73,6% i w porównaniu z 2002 r. zmniejszył się o 6,3 p. proc. Samotne matki z dziećmi stanowiły 21,0% ogółu omawianych rodzin i ich udział

¹⁷ Patrz uwagi metodyczne – str. 18.

¹⁸ Patrz uwagi metodyczne – str. 18.

w stosunku do 2002 r. zwiększył się o 4,2 p. proc¹⁹. Relatywnie niewielki udział miały rodziny partnerów i samotnych ojców z dziećmi na utrzymaniu, odpowiednio 2,8% oraz 2,6%. Także te grupy rodzin zwiększyły swój udział w 2011 r. w porównaniu z 2002 r. odpowiednio o 1,2 p. proc. oraz o 0,9 p. proc.

Analizowane rodziny w 2011 r. miały na utrzymaniu 8868,8 tys. dzieci, co oznacza spadek ich liczby w okresie między spisami o 17,9%. Odzwierciedleniem tego spadku są wyraźne zmiany w strukturze rodzin według liczby dzieci na utrzymaniu, co przedstawiono na wykresie 4 (pomiędzy str. 30-31). Z ogółu 5458,0 tys. rodzin w 2011 r. rodziny utrzymujące jedno dziecko stanowiły większość (53,3%), a rodziny z co najmniej dwojgiem dzieci na utrzymaniu – 46,7%, w tym 11,5% to rodziny z trojgiem i więcej dzieci na utrzymaniu.

Struktura analizowanych rodzin według ich wielkości, mierzonej liczbą dzieci pozostających na utrzymaniu jest zróżnicowana terytorialnie. Na wykresie 5 (pomiędzy str. 30-31) uporządkowano województwa od najwyższego udziału rodzin z trojgiem i więcej dzieci na utrzymaniu w 2011 r. Czołowe miejsca w tym zestawieniu zajmują województwa wschodniej części kraju i województwo małopolskie, przy czym najwyższy udział rodzin z co najmniej trojgiem dzieci, który wynosił 16,3% ogółu rodzin z dziećmi na utrzymaniu, występował w województwie podkarpackim. Równocześnie w tym województwie było relatywnie najmniej (47,8%) rodzin utrzymujących jedno dziecko. W województwach zachodniej części Polski oraz w śląskim i łódzkim udziały analizowanych rodzin kształtują się odmiennie. W województwie dolnośląskim rodziny z trojgiem i więcej dzieci miały najmniejszy 8,5-procentowy udział w łącznej liczbie rodzin z dziećmi na utrzymaniu, natomiast rodziny z jednym dzieckiem stanowiły 58,5% tej zbiorowości i był to największy udział w skali kraju. Znacznie mniejsze różnice między województwami występują w zakresie udziału rodzin z dwojgiem dzieci w populacji omawianych rodzin z dziećmi. Relatywnie najwięcej tych rodzin (36,5%) było w województwie wielkopolskim, a najmniej – 33,0% w województwie zachodniopomorskim i 33,1% w województwie dolnośląskim.

Tak ukształtowana terytorialnie struktura rodzin z dziećmi na utrzymaniu według wielkości tych rodzin wskazuje, że przeciętna liczba dzieci na utrzymaniu przypadających na jedną rodzinę jest najwyższa w województwie podkarpackim, gdzie wynosiła 1,75 a najniższa w województwie dolnośląskim, z wskaźnikiem 1,53. Przeciętna liczba dzieci na utrzymaniu w rodzinie w Polsce w 2011 r. wynosiła 1,62 wobec 1,78 według NSP 2002 r.

Przywołany wyżej wskaźnik przeciętnej liczby dzieci na utrzymaniu w rodzinie ustalany w spisach powszechnych obniżał się w następnych latach. Z prowadzonej przez GUS stałej obserwacji urodzeń²⁰ według kolejności dziecka wynika, że poza wzrostem udziału urodzeń pozamażeńskich (gdzie blisko 2/3 to urodzenia pierwszego dziecka) spada także skłonność do powiększania rodzin w związkach małżeńskich (z natury bardziej stabilnych). Najsilniejsze zmiany w tym zakresie – szczególnie na tle 2000 r., można dostrzec wśród małżeństw na wsi wykres 6 (pomiędzy str. 30-31) W ciągu pierwszej dekady XXI w. udział urodzeń 4 i kolejnego dziecka w ogólnej liczbie urodzeń małżeńskich na wsi zmniejszył się ponad 2-krotnie (z 13,9% do 6,7%), a udział urodzeń trzeciego dziecka zmniejszył się o 2,2 p. proc. W miastach w tym samym okresie zarejestrowano niemal 2-krotnie

¹⁹ Dane nie w pełni porównywalne, gdyż w NSP 2011 ok. 20% samotnych matek z dziećmi miało stan cywilny zamężna, ale mąż z powodu nie spełnienia kryteriów metodologicznych nie został zaliczony do ludności określanej jako faktycznie zamieszkała.

²⁰ Od 2002 r. <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/> – wyniki badań bieżących, a dla lat wcześniejszych tablice w Rocznikach Demograficznych.

spadek udziału urodzeń 4 i kolejnego dziecka (z 6,1% do 3,1%), a w przypadku urodzeń trzeciego dziecka spadek o 2,1 p. proc. W latach 2010-2015 udział urodzeń 4 i kolejnego dziecka wśród małżeństw na wsi spadł o dalsze 1,2 p. proc, a w miastach utrzymał się na niezmiennym poziomie. W przypadku udziału urodzeń 3 dziecka obserwowano w tych latach niewielką tendencję wzrostową w miastach i na wsi.

1.3. Samodzielność mieszkaniowa i źródła utrzymania rodzin w świetle wyników NSP 2011

Ostatni spis powszechny z 2011 r. wykazał, że w populacji blisko 10973 tys. rodzin samodzielność mieszkaniową rozumianą jako zajmowanie mieszkania²¹ przez jednorodzinne gospodarstwo domowe zgłosiło ponad 8897 tys., czyli 81,1% rodzin (Tabl.3), zatem niemal co piąta rodzina dzieliła mieszkanie z inną rodziną (w rzadkich przypadkach z więcej niż jedną). W miastach samodzielnie zamieszkiwało 87,3% ogółu rodzin, natomiast na wsi wskaźnik ten był znacznie niższy i wynosił 70,9%. W porównaniu z wynikami NSP 2002 sytuacja w tym zakresie uległa pogorszeniu, szczególnie na wsi. Odsetek rodzin zamieszkujących samodzielnie ogółem w 2011 r. w odniesieniu do 2002 r. zmniejszył się o 6,9 p. proc., przy czym w miastach był niższy o 4,6 p. proc., a na wsi niższy o 10,5 p. proc.

Z ogółu 8739,9 tys. rodzin mieszkających samodzielnie według oznaczonego tytułu prawnego w 2011 r., zdecydowana większość – 58,9% posiadała własność zajmowanego mieszkania. Identyczny udział, po 16,4% ogółu, miały rodziny zajmujące mieszkanie na podstawie spółdzielczego prawa do lokalu oraz najmu mieszkania. Stosunkowo wysoki, wynoszący 7,7% udział, miały rodziny zajmujące samodzielnie mieszkanie z tytułu pokrewieństwa, a niewielki 0,5-procentowy odsetek stanowiły rodziny zajmujące mieszkanie z innych tytułów i podnajmu. W okresie między spisami (2002-2011) w wyżej przedstawionej strukturze nastąpiły znaczące zmiany wykres 7 (pomiędzy str. 30-31). Kosztem wszystkich innych grup rodzin wzrósł udział tych, które zajmowały mieszkanie z tytułu własności (wzrost o 13,8 p. proc.) Relatywnie najwięcej rodzin przekształciło status prawny mieszkania na „własność” z wcześniejszego wieloletniego „spółdzielczego prawa” do lokalu, stąd udział rodzin ze spółdzielczym prawem zajmowania mieszkania zmniejszył się w omawianym okresie o 9,4 p. proc. Ponadto wyraźny spadek udziału, o 3,6 p. proc., dotyczył rodzin zajmujących mieszkanie z tytułu pokrewieństwa, a w pozostałych grupach zanotowano minimalne zmniejszenia udziałów. Mimo opisanych wyżej zmian w statusie prawnym użytkowanych mieszkań nadal utrzymują się znaczące różnice w tym zakresie między miastem i wsią wykres 8 (pomiędzy str. 30-31).

Wśród ogółu małżeństw (łącznie ze związkami partnerskimi) z dziećmi na utrzymaniu samodzielność w zajmowaniu mieszkania w 2011 r. wykazało 81,0%, natomiast wśród rodzin samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu odsetek zamieszkujących samodzielnie był znacznie niższy i wynosił 60,2%, w tym 9,0% zajmowało mieszkanie z tytułu pokrewieństwa.

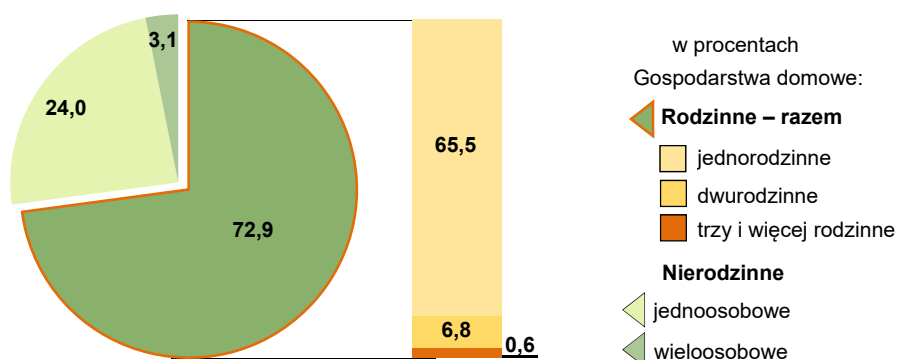
Główne źródło utrzymania jest drugą podstawową kategorią określającą pośrednio status społeczno-ekonomiczny rodzin – ustalaną w spisach powszechnych i bardziej zmienną niż opisana wyżej samodzielność mieszkaniowa. NSP 2011 wykazał, że dochody z pracy stanowią podstawowe źródło utrzymania pojedynczych osób i ich gospodarstw domowych. W łącznej liczbie 9887,4 tys.

²¹ Według wszystkich tytułów prawnych, łącznie ze 157,1 tys. tj. 1,4% gospodarstw z tytułem nieoznaczonym.

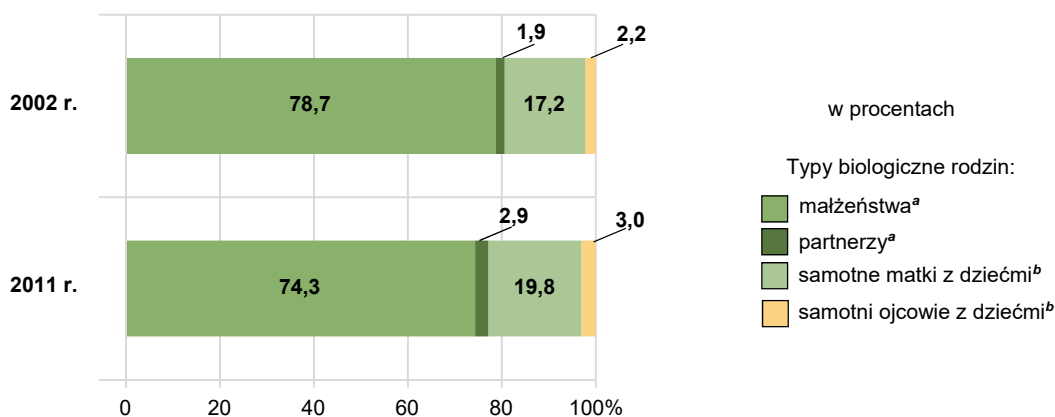
rodzinnych gospodarstw domowych dla 66,1% dochody z pracy stanowiły główne, lub jedyne źródło utrzymania, wykres 9 (pomiędzy str. 30-31). Dochody z grupy określanej jako „źródła niezarobkowe” stanowiły podstawę utrzymania 31,6% ogółu omawianych gospodarstw. Minimalny – poniżej 0,1% udział miały rodzinne gospodarstwa domowe pozostające na utrzymaniu, a w przypadku 2,2% omawianych gospodarstw źródło utrzymania pozostało nieokreślone. Tak ukształtowana struktura rodzinnych gospodarstw domowych według głównego źródła utrzymania w 2011 r. zmieniła się znacząco w porównaniu z wynikami NSP 2002. Udział gospodarstw utrzymujących się z pracy był o 6,3 p. proc. wyższy niż w 2002 r. i w podobnej skali (o 6,2 p. proc.) zmniejszył się udział gospodarstw utrzymujących się głównie ze źródeł niezarobkowych. Ponadto w 2002 r. relatywnie więcej było gospodarstw pozostających na utrzymaniu, a mniejszy odsetek stanowiły gospodarstwa, w których źródła utrzymania nie ustalono.

W szerszej analizie gospodarstw jedno i wielorodzinnych według wybranych źródeł utrzymania można zauważyć pewne specyficzne zależności (Tabl.4). W zbiorowości gospodarstw jednorodzinnych widoczny jest wpływ rodzin emerytów – 24,3% tych gospodarstw jako główne źródło dochodu wskazało emeryturę, wobec 20,3% w gospodarstwach dwurodzinnych i 15,2% w gospodarstwach trzy-rodzinnych lub większych. Ponadto gospodarstwa jednorodzinne relatywnie rzadziej utrzymywały się z pracy – 65,3%. W przypadku gospodarstw dwurodzinnych 72,8% utrzymywało się głównie z pracy, a wśród gospodarstw trzy-rodzinnych i większych – 77,9%. W grupie największych gospodarstw rodzinnych relatywnie wysoki udział 13,1%, miały te, które jako główne źródło utrzymania wykazały dochody z pracy na rachunek własny w rodzinnych gospodarstwach rolnych.

Wykres 1. Struktura gospodarstw domowych według typów i składu rodzinnego w 2011 r.

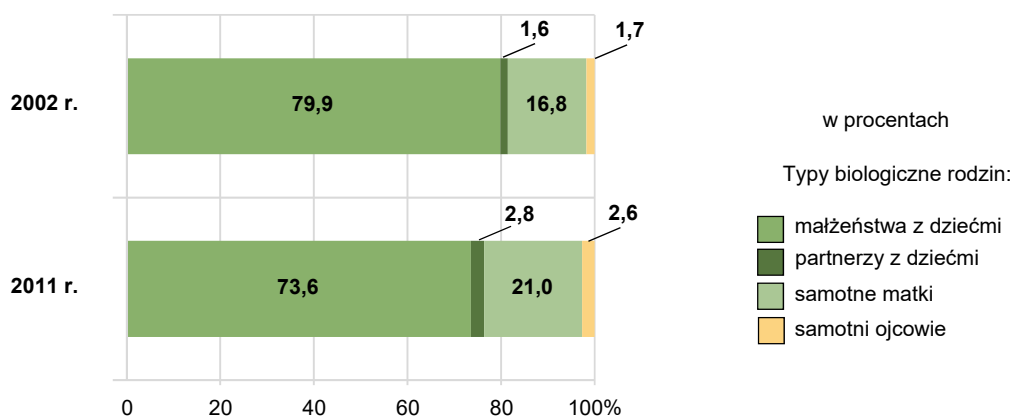

Wykres 2. Struktura ogółu rodzin według typu biologicznego

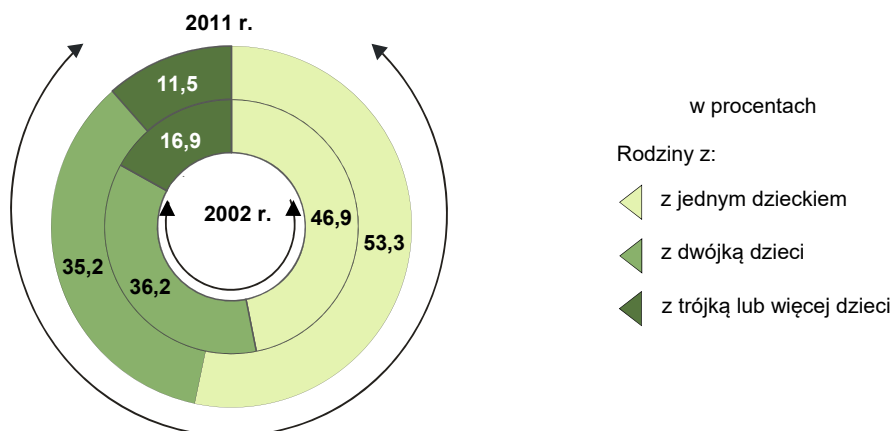
a Bez dzieci i z dziećmi bez względu na ich wiek. b Bez względu na ich wiek. Patrz uwagi metodyczne – str. 18.

Wykres 3. Struktura rodzin z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu według typu biologicznego

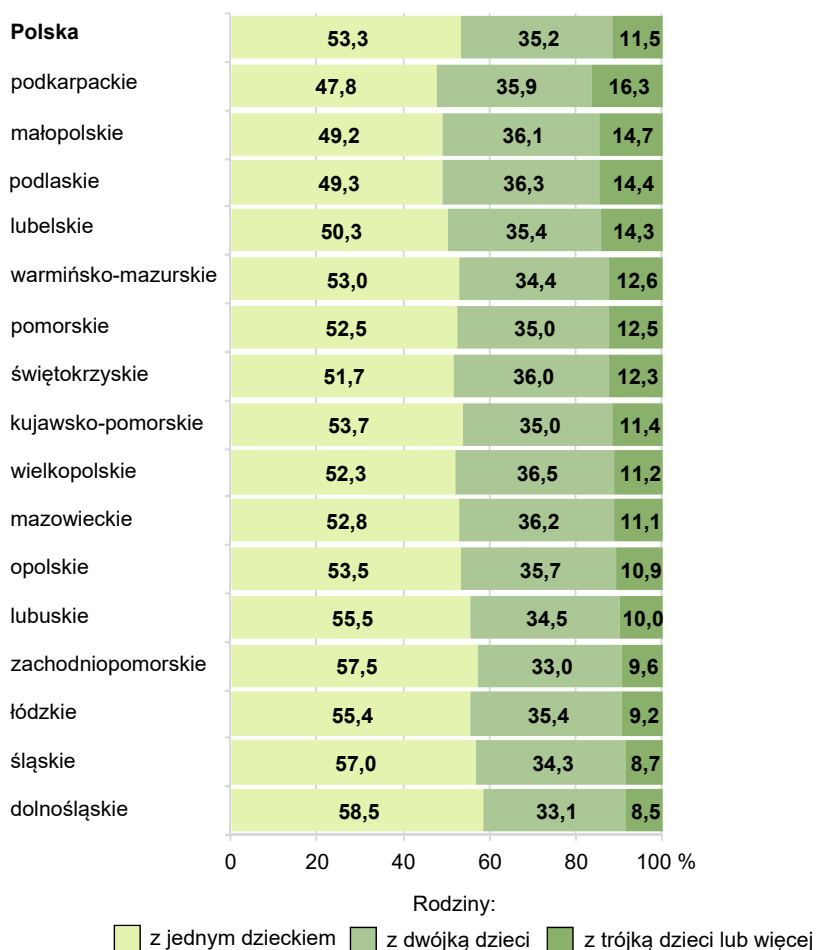

Źródło: Wyniki Narodowych Spisów Powszechnych w 2002 i 2011 r.

Wykres 4. Struktura rodzin z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu według liczby dzieci

Wykres 5. Struktura rodzin z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu według liczby dzieci i województw^a w 2011 r.

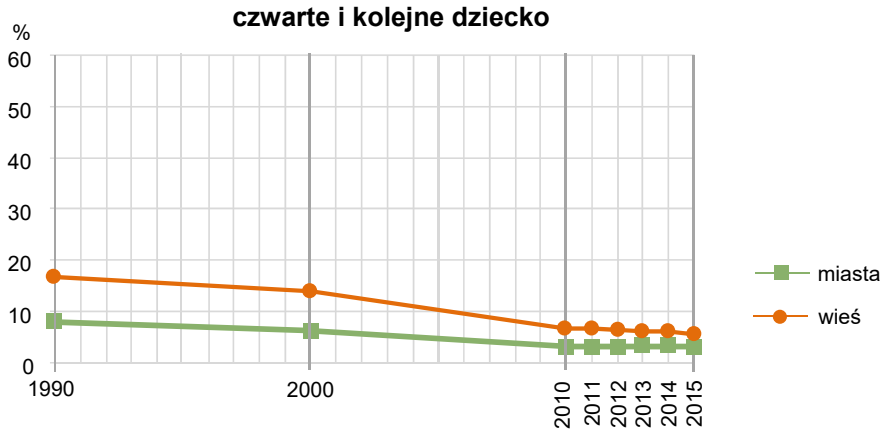
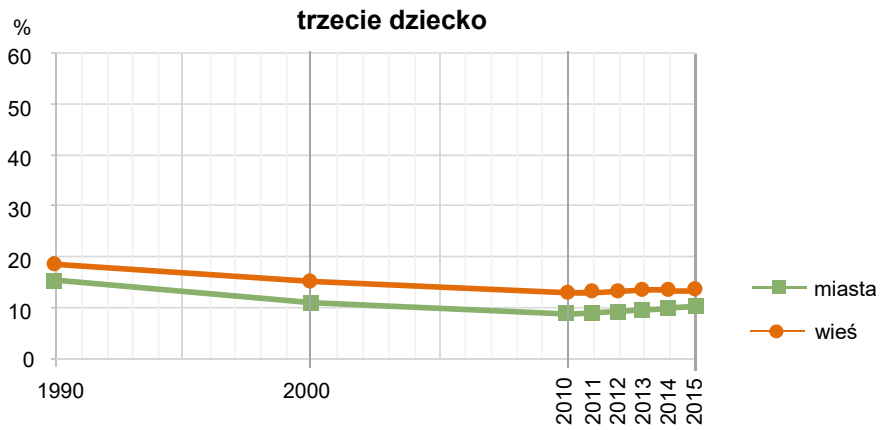
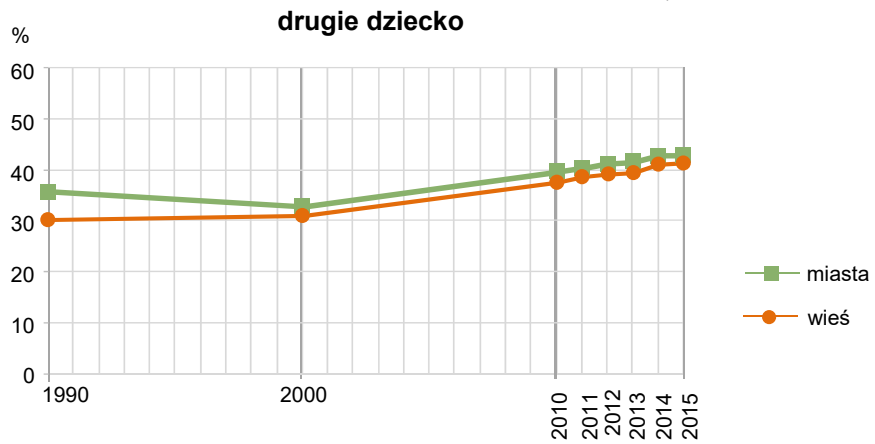
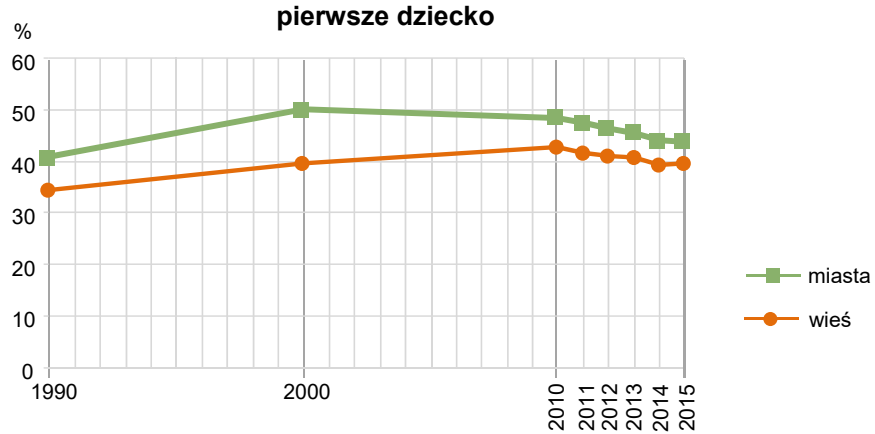

^a Uporządkowano według malejącego udziału rodzin z trójką dzieci lub więcej.

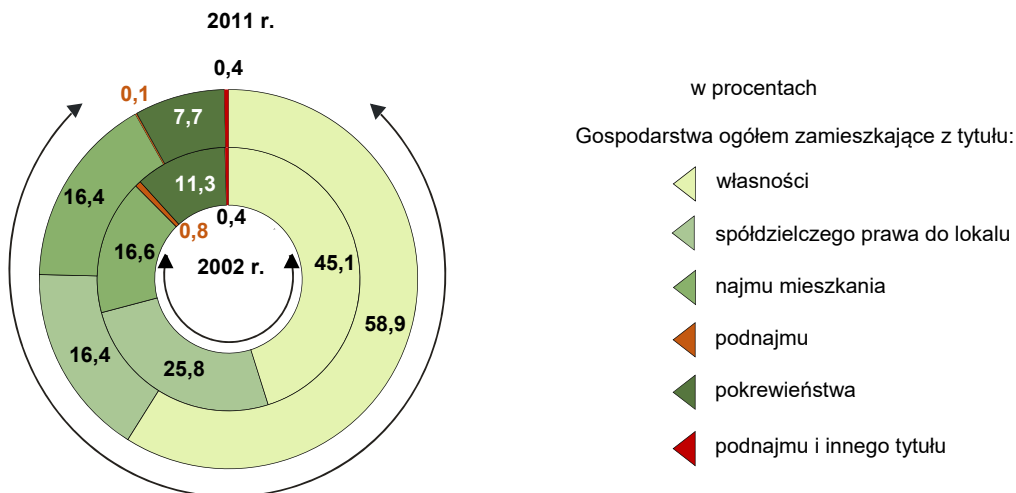
Źródło: Wyniki Narodowych Spisów Powszechnych w 2002 i 2011 r.

Wykres 6. Zmiany skłonności do powiększania rodzin w miastach i na wsi w latach 2010-2015 na tle 1990 r. i 2000 r.

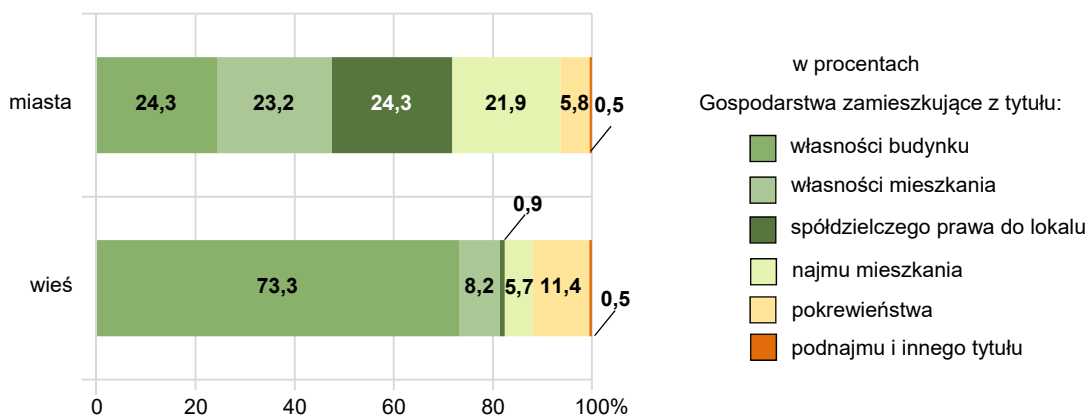
(na podstawie udziału kolejnych urodzeń w łącznej liczbie urodzeń małżeńskich)

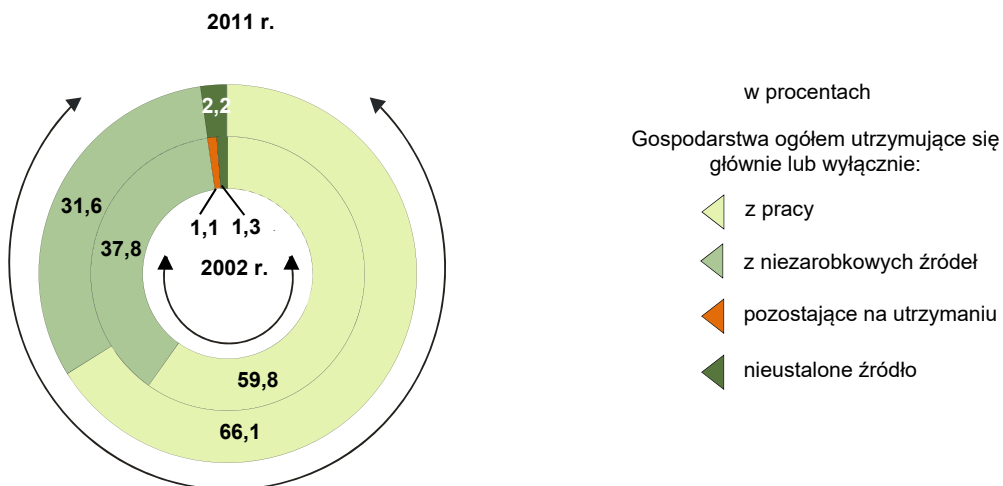
Wykres 7. Struktura gospodarstw jednorodzinnych według tytułu prawnego zajmowania mieszkania

Wykres 8. Struktura gospodarstw jednorodzinnych według tytułu prawnego zajmowania mieszkania w miastach i na wsi w 2011 r.

Wykres 9. Struktura rodzinnych gospodarstw domowych według głównego źródła utrzymania

Źródło: Wyniki Narodowych Spisów Powszechnych w 2002 i 2011 r.

2. Warunki życia rodzinnych gospodarstw domowych

Wszystkie wyniki zaprezentowane w tej części publikacji zostały opracowane na podstawie danych z badania budżetów gospodarstw domowych przeprowadzanego corocznie przez GUS. Badanie budżetów gospodarstw domowych jest badaniem ciągłym przeprowadzonym nieprzerwanie od 1957 r. W tym czasie zakres tego badania ulegał zmianie obejmując coraz szerzej warunki życia gospodarstw domowych. W celu zachowania porównywalności danych i prawidłowości wyciąganych wniosków dane tabelaryczne oraz ich analiza w niniejszej publikacji zostały ograniczone do lat 2012-2015²². Korzystając z informacji na temat składu osobowego gospodarstwa domowego oraz relacji międzyosobowych można wyodrębnić z ogólnej zbiorowości gospodarstw te, których członków wiążą relacje rodzinne. Ten kierunek wyodrębniania rodzin poprzez ich gospodarstwa niesie pewne niedogodności. Są bowiem takie gospodarstwa domowe, których skład jest złożony – nie odnosi się do tzw. rodziny nuklearnej (rodziny dwupokoleniowej składającej się z rodziców – zwykle małżonków – i ich biologicznych dzieci, a także dzieci adoptowanych). Wśród takich gospodarstw wyróżnia się rodziny wielopokoleniowe, rodziny z innymi osobami spokrewnionymi lub niespokrewnionymi. Wiadomo, że obecność takich osób w gospodarstwie domowym wpływa na jego sytuację ekonomiczną, a wyodrębnienie tego wpływu jest trudne lub wręcz niemożliwe. Z tego też powodu w niniejszym opracowaniu poddane analizie będą te gospodarstwa rodzinne, które zostały utworzone przez rodzinę nuklearną²³ oraz przez rodzinę niepełną (monoparentną, monorodzicielską – matka lub ojciec z dzieckiem lub dziećmi na utrzymaniu).

2.1. Dochód rozporządzalny i jego struktura w rodzinnych gospodarstwach domowych

Podstawową kategorią ekonomiczną wskazującą na sytuację ekonomiczną gospodarstw domowych jest dochód rozporządzalny²⁴ przypadający na osobę w gospodarstwie domowym. Badanie dochodów gospodarstw dokonuje się w zakresie ich poziomu i zróżnicowania oraz w zakresie struktury ich źródeł.

W okresie 2012-2015 przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę w wartościach nominalnych dla ogółu gospodarstw domowych wzrósł z poziomu 1278,43 zł do poziomu 1386,16 zł, co stanowiło wzrost o 8,4% (Tabl.5). W ramach rodzinnych gospodarstw domowych najwyższym dochodem rozporządzalnym na osobę w całym badanym okresie charakteryzowały się małżeństwa bez dzieci na utrzymaniu. Wraz ze wzrostem liczby dzieci poziom dochodów wyraźnie malał. Przyjmując za punkt odniesienia poziom przeciętnego dochodu rozporządzalnego na osobę wyznaczony dla ogółu gospodarstw, to w badanym okresie gospodarstwa małżeństw bez dzieci na utrzymaniu dysponowały dochodem rozporządzalnym o co najmniej 40% wyższym, natomiast małżeństwa z trójką dzieci i więcej na utrzymaniu dochodem niższym o co najmniej 39%. W odniesieniu do tych drugich sytuacja dochodowa samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu prezentuje się znacząco lepiej. Dysponują oni przeciętnie dochodem rozporządzalnym na osobę nieco mniejszym niż małżeństwa z dwójką dzieci na utrzymaniu, a wyraźnie większym niż rodziny z trójką i więcej dziećmi na utrzymaniu. Najwyższy

²² patrz uwagi ogólne pkt 6

²³ Patrz uwagi metodyczne – str. 18.

²⁴ Patrz uwagi metodyczne – str. 19.

wzrost dochodu rozporządzalnego na osobę w latach 2012-2015 obserwuje się w przypadku małżeństw z trójką dzieci i więcej na utrzymaniu (o 10,9%), natomiast najmniejszy w gospodarstwach małżeństw bez dzieci na utrzymaniu (o 6,3%). Biorąc pod uwagę, że w okresie od 2012 do 2015 r. nie nastąpiła finalnie zmiana poziomu cen to kształtowanie się realnej wartości dochodu rozporządzalnego w badanych gospodarstwach domowych były równe zmianom wartości nominalnych tych dochodów.

W większości przypadków podstawowym źródłem utrzymania gospodarstwa domowego są dochody z pracy (najemnej i na własny rachunek). Najwyższą ich wartość na osobę odnotowano w gospodarstwach małżeństw z jednym dzieckiem na utrzymaniu, natomiast najniższą w gospodarstwach małżeństw z trójką dzieci i więcej na utrzymaniu. O zasadniczym znaczeniu dochodów z pracy świadczy ich udział w strukturze dochodu rozporządzalnego (wykres 10 pomiędzy str. 38-39). Dla ogółu gospodarstw udział ten kształtował się w okresie 2012-2015 na poziomie od 61,8% w 2013 r. do 63,3% w 2015 r. W przypadku gospodarstw domowych małżeństw z dziećmi na utrzymaniu zdecydowana większość dochodu rozporządzalnego pochodzi z pracy najemnej lub pracy na własny rachunek (małżeństwa z jednym dzieckiem na utrzymaniu – od 85,1% w 2013 r. do 88,3% w 2015 r.; małżeństwa z dwójką dzieci na utrzymaniu – od 88,1% w 2013 r. do 89,0% w 2014 r.; małżeństwa z trójką dzieci i więcej na utrzymaniu – od 72,0% w 2012 r. do 76,2% w 2015 r.). Stosunkowo najmniejszym udziałem dochodów z pracy charakteryzują się małżeństwa bez dzieci na utrzymaniu (48,1% w 2014 r. – 49,0% w 2013 r.). Warto jednak zauważyć, że tego typu gospodarstwa domowe są zróżnicowane. Do tej grupy zaliczają się gospodarstwa ludzi młodych jak również ludzi starszych, których głównym źródłem utrzymania są świadczenia z ubezpieczeń społecznych. Potwierdzeniem tego jest wysoki udział tej kategorii dochodów w dochodzie rozporządzalnym ogółem (w gospodarstwach małżeństw bez dzieci na utrzymaniu), wahającym się w badanym okresie od 44,9% w 2013 r. do 45,9% w 2015 r. Dla ogółu gospodarstw domowych stosunek dochodów ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych do dochodu rozporządzalnego stanowi ok. 1/4. Małżeństwa utrzymujące co najmniej trójkę dzieci oraz samotni rodzice z dziećmi na utrzymaniu pozyskują relatywnie większy dochód z pozostałych świadczeń niż ma to miejsce w innych typach gospodarstw domowych. Udział tego rodzaju dochodów w dochodzie rozporządzalnym ogółem dla wspomnianych małżeństw wyniósł w badanym okresie od 9,0% w 2014 r. do 10,3% w 2013 r., natomiast w przypadku samotnych rodziców – od 10,0% w 2015 r. do 11,4% w 2014 r. Biorąc pod uwagę, że do tej kategorii dochodów zalicza się m.in. zasiłki rodzinne, dodatek z tytułu samotnego wychowywania dziecka oraz inne świadczenia mające charakter pomocy osobom (rodzinom) ubogim, to relatywnie wysoki udział omawianych dochodów jest uzasadniony w tych dwóch typach gospodarstw domowych. Warto zwrócić uwagę na wysoki udział pozostałych dochodów w przypadku gospodarstw samotnych rodziców z co najmniej jednym dzieckiem na utrzymaniu (od 19,3% w 2013 r. do 21,7% 2014 r.). Zasadniczą przyczyną tej sytuacji są mieszczące się w tej kategorii dochodów alimenty od osób prywatnych w kraju lub z zagranicy.

Przyglądając się dynamice poszczególnych składowych przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego można zauważyć, że w okresie od 2012 do 2015 r. łączne dochody z pracy najemnej i pracy na własny rachunek dla ogółu gospodarstw wzrosły o 10,6% w ujęciu nominalnym i tyle samo w ujęciu realnym. Największy wzrost przeciętnych miesięcznych dochodów z pracy odnotowano

w gospodarstwach małżeństw wielodzietnych (17,4%), natomiast najmniejszy wzrost wystąpił w przypadku gospodarstw małżeństw bez dzieci na utrzymaniu (5,9%). W badanym okresie rosły również przeciętne dochody ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych. Wzrost ten dla ogółu gospodarstw domowych wyniósł w 8,0%. Małżeństwa utrzymujące troje dzieci i więcej odnotowały spadek poziomu tego typu dochodów, natomiast małżeństwa z dwójką dzieci na utrzymaniu charakteryzowały się znaczącym wzrostem przeciętnych dochodów ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych – o 15%. Z kolei największy wzrost przeciętnych dochodów z pozostałych świadczeń zaobserwowano w gospodarstwach małżeństw z jednym dzieckiem na utrzymaniu (8,5%). Również w przypadku tej klasy dochodów gospodarstwa samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu odnotowały ich spadek – o około 2,5%.

2.2. Wydatki i ich struktura w rodzinnych gospodarstwach domowych

Drugą ważną wielkością charakteryzującą sytuację ekonomiczną gospodarstw domowych są wydatki ogółem na osobę. Na wydatki ogółem składają się wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz pozostałe wydatki. W tej pierwszej grupie wyróżnia się 12 głównych grup wydatków poczynając od wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, a kończąc na wydatkach na pozostałe towary i usługi. Podobnie jak w przypadku dochodów, wydatki można badać w zakresie zróżnicowania ich poziomu w układzie przekrojowym jak i czasowym oraz w zakresie ich struktury.

W okresie 2012-2015 przeciętne miesięczne wydatki ogółem na osobę w wartościach nominalnych dla ogółu gospodarstw domowych wzrosły z poziomu 1050,78 zł do poziomu 1091,19 zł, co stanowiło wzrost o 3,8% (Tabl.5). Wzrost ten był mniejszy od wzrostu przeciętnych miesięcznych dochodów rozporządzalnych na osobę, co pokazuje, że przeciętne gospodarstwo domowe w roku 2015 więcej uzyskanego dochodu przeznaczało na oszczędności niż miało to miejsce w latach wcześniejszych. W ramach rodzinnych gospodarstw domowych najwyższym poziomem przeciętnych miesięcznych wydatków na osobę w całym badanym okresie charakteryzowały się małżeństwa bez dzieci na utrzymaniu. Wraz ze wzrostem liczby dzieci poziom tych wydatków wyraźnie malał. Przyjmując za punkt odniesienia poziom przeciętnych wydatków na osobę wyznaczony dla ogółu gospodarstw domowych, to w przypadku gospodarstw małżeństw bez dzieci na utrzymaniu ich wydatki w analizowanym okresie były większe o co najmniej 37,6%, natomiast małżeństwa z trójką dzieci i więcej na utrzymaniu miały wydatki niższe o co najmniej 35,4%. W odniesieniu do tych drugich sytuacja gospodarstw samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu prezentuje się znacznie lepiej. Dysponują oni bowiem przeciętnymi wydatkami na osobę zbliżonymi do wydatków gospodarstw małżeństw z dwójką dzieci na utrzymaniu i wyraźnie większymi niż rodziny z trójką i więcej dziećmi na utrzymaniu. Najwyższą dynamikę przeciętnych wydatków ogółem na osobę w latach 2012-2015 obserwuje się w przypadku gospodarstw samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu (wzrost o 9,9%), natomiast najmniejszą w gospodarstwach małżeństw bez dzieci na utrzymaniu (wzrost o 1,4%). Przypomnijmy, że w okresie od 2012 do 2015 r. poziom cen finalnie nie uległ zmianie, więc zmiany realnych wartości opisywanych kategorii wydatków są takie same jak w przypadku wydatków nominalnych.

Przedstawiając poziom przeciętnych miesięcznych wydatków na osobę uzyskiwanych w ramach wybranych składowych wydatków ogółem należy zwrócić uwagę, że wraz ze wzrastającą liczbą dzieci utrzymywanych przez małżeństwo (a więc i liczbą osób w gospodarstwie domowym) spadają przeciętne

miesięczne wydatki na osobę na wszystkie kategorie wydatków wymienione w legendzie wykresu 11 (pomiędzy str. 38-39). Spadek ten może mieć jednak podwójną genezę. Po pierwsze może być spowodowany małą elastycznością określonych wydatków ze względu na rozmiar gospodarstwa lub wysoką elastycznością dochodową tych wydatków. Pierwszy z wymienionych efektów ma miejsce w przypadku wydatków, których poziom w niewielkim stopniu zależy od liczby członków gospodarstwa domowego. Przykładem mogą być wydatki związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii, ale również wydatki na odzież i obuwie czy wydatki na żywność. Drugi efekt występuje przede wszystkim w przypadku wydatków na dobra wyższego rzędu lub dobra luksusowe. Wraz z pogarszającą się sytuacją dochodową gospodarstwa domowego w pierwszym rzędzie rezygnuje ono z zakupu tego typu towarów i usług, a zaoszczędzone środki przeznacza na zaspokojenie potrzeb podstawowych. Zmniejszające się więc dochody prowadzą do niższych przeciętnie wydatków na osobę w poszczególnych kategoriach i jednocześnie do zmiany struktury wydatków. Gospodarstwa domowe o niższych dochodach będą więc miały wyższy udział tych wydatków, poprzez które zaspokajane są potrzeby podstawowe. Z powyższych badań nad sytuacją dochodową wiadomo, że jest ona najtrudniejsza w gospodarstwach małżeństw wielodzietnych, stąd również najniższe wydatki na osobę w tych gospodarstwach. Jednak istotnym dla pełnej oceny sytuacji ekonomicznej jest również to, że gospodarstwa te charakteryzują się znacznie wyższym udziałem wydatków żywnościowych niż ma to miejsce w innych grupach gospodarstw domowych. Na bazie poczynionych powyżej uwag przyjmuje się, że udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem jest miernikiem zamożności gospodarstwa. Im jest on wyższy tym mniej zamożne gospodarstwo domowe. Miernik ten potwierdza relatywnie trudną sytuację ekonomiczną gospodarstw małżeństw z trójką dzieci i więcej na utrzymaniu, chociaż w badanym okresie dla tych gospodarstw wspomniany udział sukcesywnie spadał z poziomu 28,9% w 2012 r. do 27,2% w roku 2015 (wykres 11 pomiędzy str. 38-39). Drugą grupą wydatków co do poziomu jak i udziału w wydatkach ogółem są wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii. Ich przeciętny poziom na osobę jest najwyższy w gospodarstwach małżeństw bez dzieci na utrzymaniu, a najniższy w gospodarstwach małżeństw z trójką dzieci i więcej na utrzymaniu. Z kolei najwyższy udział tej grupy wydatków w wydatkach ogółem dotyczy małżeństw bez dzieci oraz samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu. W kolejnych latach dla tych drugich udział ten wahał się w granicach od 21,6% w 2015 r. do 22,9% w 2013 r. Warto również zwrócić uwagę na relatywnie wysoki poziom przeciętnych wydatków na osobę na transport oraz rekreację i kulturę, których udziały w wydatkach ogółem dla gospodarstw ogółem kształtowały się odpowiednio na poziomie od 8,8% w 2015 r. do 9,8% w 2012 r. i od 6,5% w 2014 r. do 8,1% w 2012 r. W przypadku wydatków na transport najniższym udziałem w całym badanym okresie charakteryzował się gospodarstwa samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu, natomiast w ramach wydatków na rekreację i kulturę sytuacja nie jest już taka jednoznaczna. W roku 2012 gospodarstwa te miały jeden z najwyższych udziałów tego typu wydatków spośród badanych typów gospodarstw domowych, natomiast w latach 2013-2015 jeden z najniższych. Z wymienionych na wykresie 11 (pomiędzy str. 38-39) grup wydatków najwyższą dynamiką charakteryzowały się przeciętne wydatki na osobę na restauracje i hotele (w ujęciu nominalnym jak i realnym ich wzrost w okresie od 2012 do 2015 r. dla rozważanych typów gospodarstw domowych kształtował się na poziomie od 49,2% dla małżeństw z jednym dzieckiem na utrzymaniu do 62,8% dla samotnych

rodziców z dziećmi na utrzymaniu). Z kolei najniższą dynamikę zaobserwowano w przypadku przeciętnych wydatków na osobę na edukację (ich spadek dla gospodarstw ogółem wyniósł 9,9% w ujęciu nominalnym i realnym). Warto jednak zauważyć duży wzrost tych wydatków w gospodarstwach małżeństw utrzymujących co najmniej troje dzieci i gospodarstwach samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu, w odróżnieniu od gospodarstw małżeństw bez dzieci na utrzymaniu, czy chociażby z jednym lub dwójką dzieci na utrzymaniu.

2.3. Warunki mieszkaniowe i wyposażenie mieszkań rodzinnych gospodarstw domowych

Jednym z podstawowych kryteriów oceny warunków życia ludności są szeroko pojęte warunki mieszkaniowe, które można opisać wykorzystując charakterystyki mieszkań, ich wyposażenie w podstawowe instalacje techniczno-sanitarne oraz wyposażenie mieszkań (gospodarstw domowych) w dobra trwałego użytkowania.

Przeciętna powierzchnia mieszkania ogółem w Polsce w latach 2012-2015, kształtowała się w przedziale od 72,99 m² w 2012 r. do 76,71 m² w 2015 r. (Tabl.6). Z kolei powierzchnia użytkowa²⁵ zajmowana przez przeciętne gospodarstwo domowe na 1 osobę wykazywała powolną lecz stałą tendencję wzrostową z poziomu 26,02 m² w 2012 r. do 27,37 m² w 2015 r. O poprawie sytuacji mieszkaniowej polskich gospodarstw domowych ogółem świadczą również pozytywne zmiany poziomu przeciętnej liczby pokoi, która w 2015 r. wyniosła 2,94 oraz zmiany liczby osób przypadających na jeden pokój wynoszącej w 2015 r. 0,95. Wspomniane pozytywne zmiany w charakterystyce mieszkań można zauważyć we wszystkich rodzajach rodzinnych gospodarstw domowych, chociaż w przypadku gospodarstw samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu sytuacja nie jest całkiem jednoznaczna. Oczekiwać można, że wraz ze wzrostem liczby osób w gospodarstwie domowym wzrasta przeciętna powierzchnia mieszkania i przeciętna liczba pokoi użytkowanych przez to gospodarstwo. Jednak wzrost wartości tych charakterystyk nie jest na tyle duży by zniwelować rosnące zagęszczenie mieszkania w gospodarstwach rodzin wielodzietnych wyrażone przeciętną powierzchnią użytkową mieszkania przypadającą na jedną osobę oraz przeciętną liczbą osób przypadającą na jeden pokój. Na tym tle sytuacja mieszkaniowa gospodarstw domowych samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu jest relatywnie dobra – porównywalna do sytuacji małżeństw z jednym lub dwójką dzieci na utrzymaniu.

Odniesienie sytuacji mieszkaniowej poszczególnych spośród badanych typów rodzinnych gospodarstw domowych do sytuacji gospodarstw domowych ogółem pozwala dokładniej ocenić skalę zróżnicowania warunków życia gospodarstw w zakresie charakterystyk użytkowanego mieszkania. Gospodarstwa domowe małżeństw z trójką dzieci i więcej na utrzymaniu użytkują mieszkania o około 20% większe niż gospodarstwa ogółem (od 19,3% w 2012 r. do 23,8% w 2015 r.), natomiast samotni rodzice z dziećmi na utrzymaniu dysponują mieszkaniami przeciętnie mniejszymi o około 22% (od 21,0% w 2014 r do 23,1% w 2015 r.). Gdy jednak weźmiemy pod uwagę przeciętną powierzchnię użytkową na jedną osobę w gospodarstwie domowym, to w gospodarstwach rodzin wielodzietnych jest ona mniejsza o około 37% niż w gospodarstwach ogółem (od 36% w 2015 r. do 38,7% w 2012 r.). W tym przypadku najlepszą sytuacją charakteryzują się gospodarstwa małżeństw bez dzieci na utrzymaniu. Sytuacja mieszkaniowa badanych gospodarstw najbardziej jest zróżnicowana ze względu na przeciętną

²⁵ Patrz uwagi metodyczne – str. 19.

liczbę osób przypadających na jeden pokój. Gospodarstwa małżeństw z trójką dzieci i więcej na utrzymaniu charakteryzują się o ponad 63% wyższym poziomem tego wskaźnika (od 63,2% w 2015 r. do 67,7% w 2012 r.), natomiast najniższą wartość obserwuje się w przypadku małżeństw bezdzietnych – niższą o około 27% niż w gospodarstwach ogółem (od 26,3% w 2015 r. do 28,3% w 2012 r.).

Stopień wyposażenia mieszkań w podstawowe urządzenia i instalacje techniczno-sanitarne jest również wyznacznikiem warunków mieszkaniowych gospodarstwa domowego. Zdecydowana większość użytkowanych mieszkań wyposażona jest w wodociąg niezależnie od typu biologicznego gospodarstwa (udziały najczęściej bliskie są 100% w całym badanym okresie). Brak ustępu splukiwanego, łazienki czy ciepłej bieżącej wody częściej dotyka gospodarstwa małżeństw z trójką dzieci i więcej na utrzymaniu oraz gospodarstwa samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu niż ma to miejsce w gospodarstwach małżeństw bez dzieci lub z co najwyżej dwójką dzieci na utrzymaniu. Nieco odmienna jest sytuacja, jeśli weźmiemy pod uwagę wyposażenie mieszkania w instalację gazową. Okazuje się, że najrzadziej jest ona obecna w mieszkaniach użytkowanych przez małżeństwa z co najwyżej dwójką dzieci na utrzymaniu oraz w mieszkaniach samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu, a najczęściej w mieszkaniach małżeństw z trójką i więcej dzieci na utrzymaniu. Poszukując przyczyn takiej sytuacji należy wziąć pod uwagę to, że w nowe mieszkania często z założenia nie są wyposażane w instalacje gazowe. Idąc dalej można przypuszczać, że na zakup takiego mieszkania – pomimo wielu programów mieszkaniowych – stać raczej zamożne gospodarstwa, które częściej charakteryzują się posiadaniem co najwyżej dwójki dzieci na utrzymaniu. Rozpatrując sposób ogrzewania mieszkania można zauważyć prawidłowość, że przeciętnie biedniejsze gospodarstwa domowe (utrzymujące trójkę dzieci i więcej oraz samotni rodzice z dziećmi na utrzymaniu) częściej wykorzystują piec niż korzystają z centralnego ogrzewania w odniesieniu do pozostałych rodzinnych gospodarstw domowych. Jest to kolejna wskazówka pokazująca, iż małżeństwa utrzymujące więcej niż dwójkę dzieci oraz samotni rodzice z dziećmi na utrzymaniu doświadczają gorszych warunków mieszkaniowych niż gospodarstwa ogółem oraz pozostałe poddane badaniu gospodarstwa domowe.

Wyposażenie gospodarstwa domowego w dobra trwałego użytkowania wykorzystuje się również do oceny poziomu życia ludności (rodzin, gospodarstw domowych). Na wykresie 12 (pomiędzy str. 38-39) przedstawiono udziały gospodarstw domowych wyposażonych w dane dobro w ogólnej liczbie gospodarstw danej grupy. Z wybranych do badania dóbr, gospodarstwa najczęściej wyposażone są w komputer z dostępem do Internetu (udziały wynosiły w 2015 r. od 63,0% dla małżeństw bez dzieci na utrzymaniu do 97,0% w przypadku małżeństw z dwójką dzieci na utrzymaniu), natomiast najrzadziej w zmywarkę do naczyń (udziały w 2015 r. kształtowały się w zakresie od 24,0% w przypadku samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu do 49,5% dla małżeństw z dwójką dzieci na utrzymaniu). Warto zauważyć, że wyposażenie gospodarstwa domowego we wspomnianą zmywarkę jest jednym z czynników najbardziej różnicujących badane gospodarstwa domowe. Podobnie jest w przypadku posiadania przez gospodarstwo domowe samochodu osobowego, którego użytkowanie jest niemal dwukrotnie radsze w gospodarstwach samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu niż w gospodarstwach małżeństw z dziećmi na utrzymaniu. Warto zaznaczyć, że jakkolwiek stopień wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytkowania niesie informacje nt. warunków

życia ludności, to w niektórych przypadkach informacja o tych warunkach może być zniekształcona przez uwarunkowania kulturowe i przyzwyczajenia danych grup ludności. W przypadku małżeństw bez dzieci na utrzymaniu – wśród których jest wiele małżeństw osób starszych – relatywnie niski udział posiadających cyfrowy aparat fotograficzny czy komputer osobisty może w dużej mierze wynikać z niechęci do użytkowania nowoczesnych urządzeń lub nieumiejętności ich wykorzystania, a nie z braku możliwości ich nabycia.

2.4. Ubóstwo rodzin i subiektywna ocena ich sytuacji materialnej

O warunkach życia gospodarstw domowych (ludności) w syntetyczny sposób mówią mierniki ubóstwa. Spośród nich najczęściej wykorzystuje się stopę ubóstwa²⁶ niosącą informację o zasięgu ubóstwa (zagrożeniu ubóstwem). Jest ona udziałem osób lub gospodarstw domowych ubogich w ogólnej liczbie osób lub gospodarstw danej kategorii. Kluczową kwestią w analizach zagrożenia ubóstwem w społeczeństwie jest określenie kryterium oraz granicy ubóstwa. Najczęściej wykorzystuje się w tym celu kryterium monetarne na bazie, którego wyznacza się granice ubóstwa zwane liniami ubóstwa. W tabl. 7 przedstawiono wyniki oszacowania wspomnianej stopy ubóstwa przy wykorzystaniu trzech granic ubóstwa: granicy ubóstwa skrajnego, relatywnej granicy ubóstwa oraz ustawowej granicy ubóstwa. Dodatkowo przedstawiono wyniki oszacowania wielkości sfery niedostatku²⁷ obliczane na bazie kwoty minimum socjalnego.

Dla ogółu gospodarstw domowych udział osób żyjących poniżej granicy ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji) wzrastał w okresie od 2012 do 2014 r. z poziomu 6,8% do poziomu 7,4%, aby w roku 2015 osiągnąć wartość 6,5%. Najbardziej zagrożone tego typu ubóstwem były małżeństwa z trójką oraz z czwórką dzieci i więcej na utrzymaniu. W roku 2015 udział osób ubogich w tych najliczniejszych rodzinach wyniósł nieco ponad 18%, co wyraźnie odbiega na niekorzyść od poziomu zagrożenia ubóstwem innych typów gospodarstw rodzinnych. Przyjmując za punkt odniesienia poziom zasięgu ubóstwa wyznaczony dla ogółu gospodarstw domowych to w gospodarstwach małżeństw z czwórką dzieci i więcej na utrzymaniu skala zasięgu ubóstwa skrajnego była w 2015 r. blisko trzykrotnie wyższa. Relatywnie osoby żyjące w gospodarstwach samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu były zasadniczo mniej zagrożone ubóstwem skrajnym niż wspomniane rodziny wielodzietne. Poziom zagrożenia ubóstwem społeczeństwa zasadniczo wzrasta (w odniesieniu do powyższych wyników), jeśli granicę ubóstwa wyznaczy się w sposób relatywny. I znowu najwyższe zagrożenie ubóstwem obserwuje się w przypadku gospodarstw małżeństw z czwórką dzieci i więcej na utrzymaniu (w roku 2015 aż 45,0% osób żyjących w tego typu gospodarstwach domowych uznano za ubogie). Jest ono zasadniczo wyższe niż w innych grupach rozważanych gospodarstw domowych – w 2015 r. blisko 3 krotnie wyższe niż w gospodarstwach ogółem. Ponadto w przypadku większości rozważanych typów gospodarstw w badanym okresie 4 lat zasięg ubóstwa miał ogólną tendencję malejącą, jednak w przypadku małżeństw z największą liczbą dzieci na utrzymaniu zasadnicze obniżenie owego zasięgu w stosunku do roku poprzedniego odnotowano dopiero w 2015 r. (z poziomu 48,3% do poziomu 45,0%). W przypadku ustawowej granicy ubóstwa podniesienie jej kwoty od października 2012 r. spowodowało zasadniczy wzrost zasięgu ubóstwa we wszystkich typach badanych gospodarstw domowych. Również

²⁶ Patrz uwagi metodyczne – str. 19.

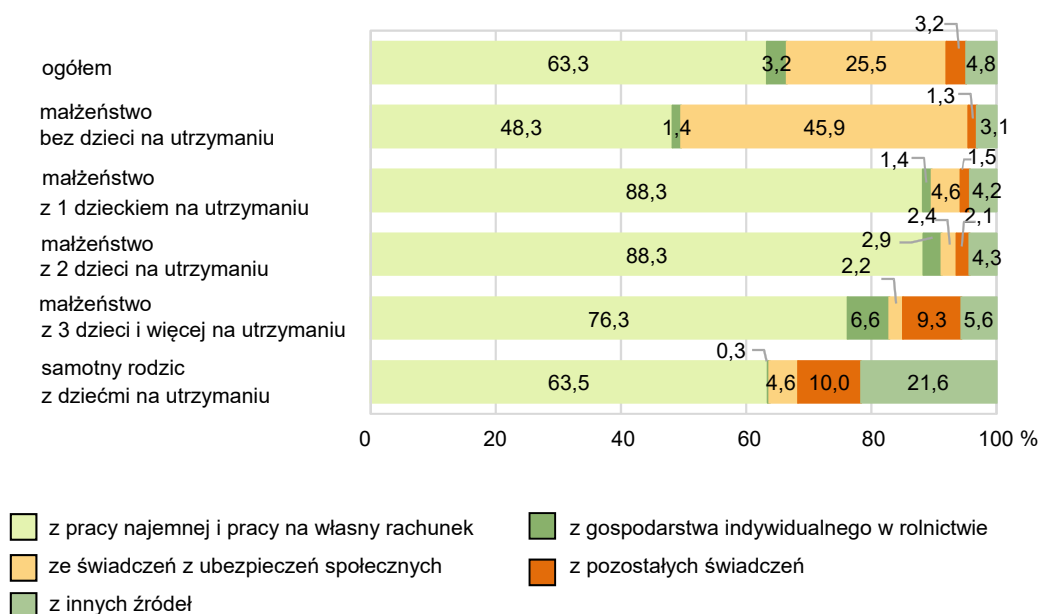
²⁷ Patrz uwagi metodologiczne – str. 19 i 20.

w tym podejściu jest on najwyższy w gospodarstwach małżeństw z czwórką dzieci i więcej na utrzymaniu – w odniesieniu do ogółu gospodarstw w 2012 r. ponad 4,5 krotnie, a w 2015 r. blisko 4 krotnie. W analizie porównawczej zagrożenia ubóstwem gospodarstw domowych wykorzystanie granicy sfery niedostatku nie niesie odmiennych wniosków od powyżej przedstawionych. Warto zwrócić jedynie uwagę na zakres owej sfery niedostatku. W skrajniej sytuacji obejmuje ona 80% osób żyjących w gospodarstwach małżeństw mających na utrzymaniu czwórkę dzieci i więcej. W związku z tym, że wyznaczenie sfery niedostatku oparto o kwotę minimum socjalnego to w zasadniczej części rodziny wielodzietne odczuwają brak wystarczających środków pozwalających na życie w społeczeństwie w sposób pełny wiążący się z utrzymywaniem minimum więzi społecznych.

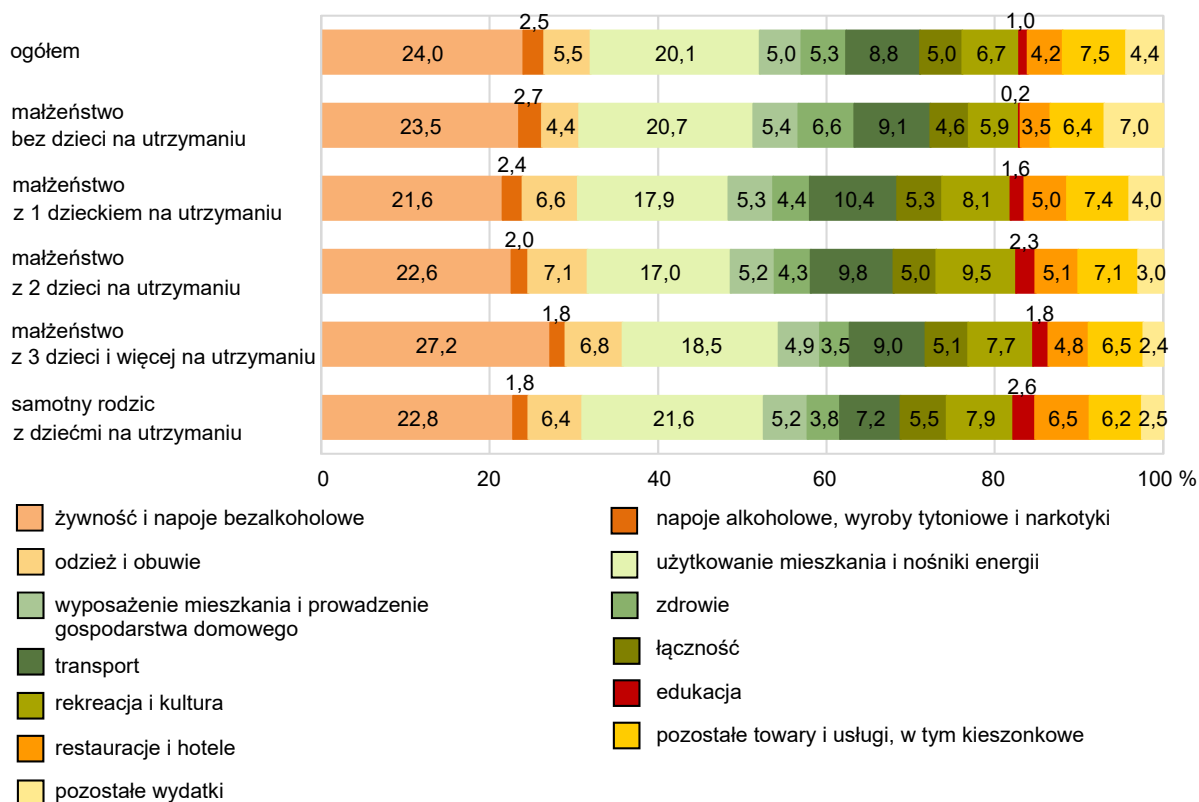
Uzupełnieniem obrazu warunków życia rodzin w Polsce jest analiza struktury subiektywnej oceny sytuacji materialnej, które to oceny zamieszczono w tabl. 8. Dla ogółu gospodarstw domowych w poszczególnych latach badanego okresu ponad 55% gospodarstw oceniało swoją sytuację materialną jako przeciętną. Podobnie w poszczególnych grupach gospodarstw rodzinnych największy odsetek z nich wskazywał na ten stopień oceny sytuacji materialnej. W gospodarstwach małżeństw z trójką dzieci i więcej w odniesieniu do małżeństw z mniejszą liczbą dzieci na utrzymaniu spada udział gospodarstw oceniających sytuację materialną jako raczej dobrą, a wzrasta udział ocen „raczej zła” i „zła”. Szczególnie duży odsetek tego typu ocen obserwuje się w przypadku gospodarstw samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu. W okresie 2012-2015 można jednak zauważyć systematyczne zmniejszanie się udziału tych najsłabszych ocen praktycznie w każdej grupie gospodarstw domowych, co pokazuje, że polskie rodziny coraz bardziej optymistycznie postrzegają zmiany warunków ich życia.

Podsumowując, sytuacja ekonomiczna i materialna polskich gospodarstw rodzinnych jest zróżnicowana. W szczególności owo duże zróżnicowanie odnosi się do gospodarstw domowych rodzin wielodzietnych, w przypadku których przeciętne miesięczne dochody rozporządalne oraz przeciętne miesięczne wydatki na osobę zdecydowanie odbiegają od ogółu gospodarstw, a tym bardziej od małżeństw z jednym lub dwójką dzieci na utrzymaniu. Gorszą sytuację dochodową małżeństw z trójką dzieci i więcej na utrzymaniu potwierdza również struktura wydatków, w której udział wydatków na żywność w tych gospodarstwach jest najwyższy. Ostatecznie analiza zasięgu ubóstwa utwierdza w przekonaniu, że sytuacja ekonomiczna rodzin wielodzietnych jest najgorsza spośród badanych typów gospodarstw domowych. Na tym tle sytuacja gospodarstw samotnych rodziców z dziećmi na utrzymaniu okazuje się być znacznie lepsza. W tym przypadku na ich trudną sytuację wskazuje raczej deprivacja materialna objawiająca się nieco większymi brakami w wyposażeniu mieszkania w podstawowe urządzenia i instalacje techniczno-sanitarne, w wyposażeniu gospodarstwa domowego w dobra trwałego użytkowania, ale przede wszystkim deprivacja ta znajduje odzwierciedlenie w samoocenie sytuacji materialnej ich gospodarstw domowych. Zaprezentowane w tym rozdziale wyniki sugerują większe zaangażowanie państwa, samorządów i innych instytucji w pomoc rodzinom wielodzietnym jak również rodzicom samotnie wychowującym dzieci.

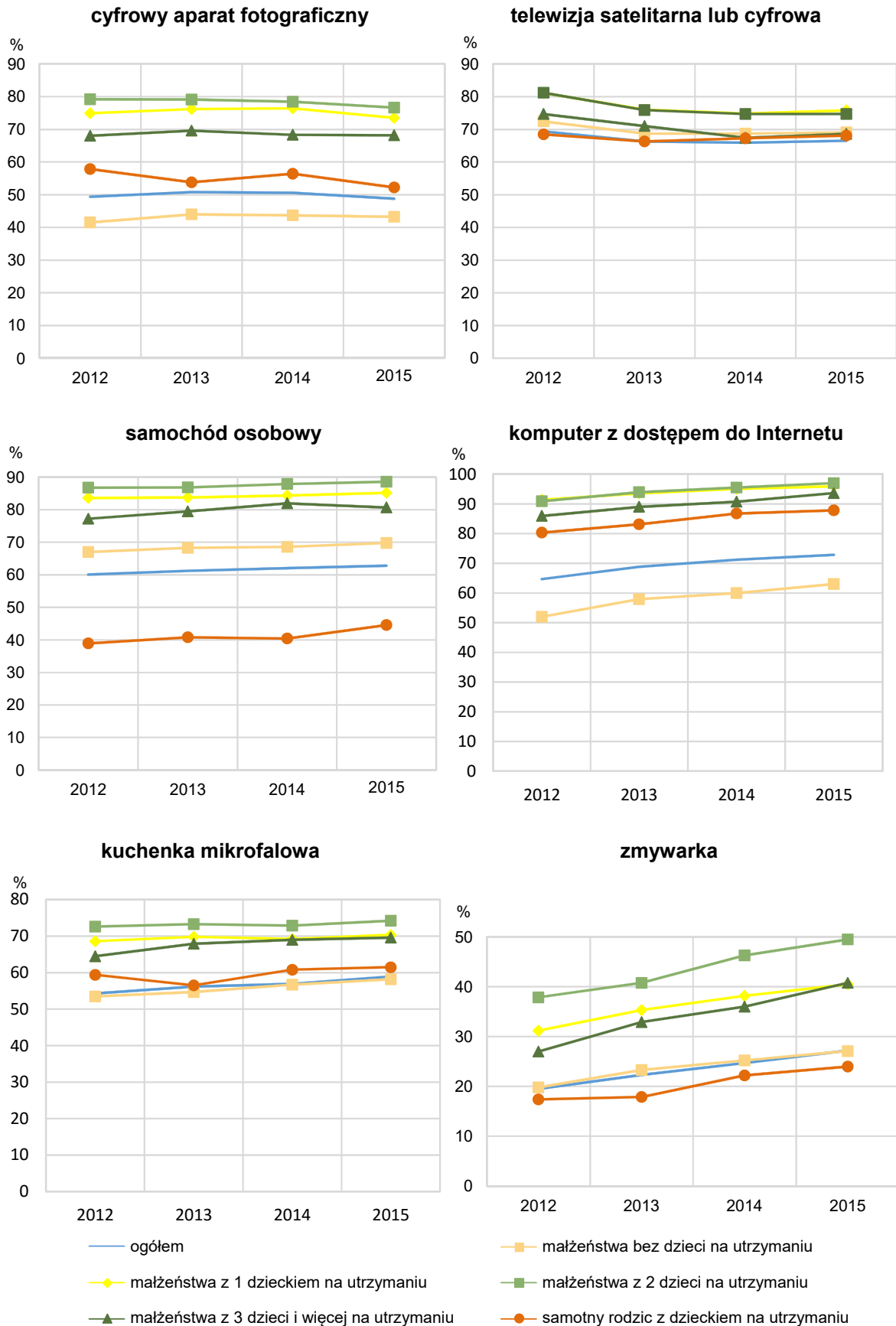
Wykres 10. Struktura przeciętnych miesięcznych dochodów na 1 osobę w gospodarstwach domowych według źródeł utrzymania w 2015 r.

Wykres 11. Struktura przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych w 2015 r.

Wykres 12. Udział gospodarstw domowych wyposażonych w dobra trwałego użytkowania w ogólnej liczbie gospodarstw domowych danego typu

Rozdział II. DZIAŁANIA PRORODZINNE

Działalność wspierająca i wspomagająca rodziny jest prowadzona systemowo w formach instytucjonalnych skierowanych do konkretnych grup: rodzin z małymi dziećmi, dzieci, rodzin z osobami niepełnosprawnymi i te niematerialne formy zostały opisane w poniższym podrozdziale 1. Drugi kierunek tej działalności to wsparcie materialne rodzin z dziećmi, omówione w podrozdziale 2.

1. Instytucjonalne formy wspierania rodzin

Działalność w zorganizowanych formach w zakresie wspierania rodzin jest nastawiona głównie na potrzeby rodzin związane z opieką nad dziećmi, ich wychowaniem oraz rozwijaniem ich zainteresowań. Wśród form tej działalności ważne miejsce zajmują te skierowane do rodzin z niepełnosprawnymi dziećmi oraz niepełnosprawnymi dorosłymi członkami rodzin.

1.1. Pomoc w opiece nad dziećmi w wieku do lat 3

W okresie od 2010 do 2015 r. zaszły korzystne zmiany w polityce rodzinnej. Ustawa o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 z 4 lutego 2011 r. powierzyła pieczę nad żłobkami i oddziałami żłobkowymi ministrowi właściwemu do spraw zabezpieczenia społecznego (dotychczas sprawowaną przez ministra właściwego do spraw zdrowia) oraz poszerzyła wachlarz możliwości zorganizowanej opieki o kluby dziecięce, opiekunów dziennych i nianie. Ponadto ustawa zobowiązała inne podmioty sprawujące opiekę nad małymi dziećmi do spełnienia warunków umożliwiających ich przekształcenie w żłobek lub klub dziecięcy²⁸ i wpisanie do rejestru gminy w ciągu 3 lat. Wspomniane inne podmioty zajmowały się opieką nad dziećmi w ramach prowadzonej działalności gospodarczej i zarówno nie podlegały nadzorowi ministra właściwego do spraw zdrowia, jak i nie były zobowiązane do pełnego uczestniczenia w badaniach statystycznych.

Z powodu zaistniałych zmian tylko dane o żłobkach i oddziałach żłobkowych (zlokalizowanych przy przedszkolach) można porównywać w badanym 6-letnim okresie. W 2010 r. w 511 żłobkach i oddziałach żłobkowych przebywało 56,9 tys. dzieci²⁹. W 2011 r. liczba tych placówek wzrosła do 581 (o 13,7%), a liczba dzieci – do 61,6 tys. (o 8,2%). Wśród placówek dominowały żłobki (462 podmioty), z czego 85 żłobków było niepublicznych. Można wnioskować, że wzrost liczby żłobków między 2010 a 2011 r. nie wynikał tylko i wyłącznie z powstania nowych placówek, ale także z przekształceń placówek już istniejących.

W końcu 2011 r. funkcjonowało 925 placówek opieki nad małymi dziećmi, w tym 581 żłobków i oddziałów żłobkowych, 119 klubów dziecięcych oraz 225 innych placówek (Tabl.9). W końcu 2015 r. ich liczba zwiększyła się do 2322, zatem ponad dwukrotnie, a liczba żłobków wraz z oddziałami – ponad trzykrotnie. W latach 2011-2015 największy wzrost ogólnej liczby placówek opieki nad małymi dziećmi wystąpił w 2014 r. w porównaniu z 2013 r. (o 34,5%). Liczba miejsc we wszystkich placówkach wzrosła z 42,3 tys. w 2011 r. do 80,9 tys. w 2015 r., czyli o ponad 91% (wykres 13, pomiędzy str. 52-53). Liczba korzystających dzieci wzrastała dynamicznie z 68,0 tys. w ciągu 2011 r. do 117,4 tys. w ciągu 2015 r., czyli o 72,8%. Jeszcze większy wzrost – o 82,3%, zanotowano w liczbie dzieci przebywających w placówkach w dniu 31 grudnia 2011 r. (41,0 tys.) w porównaniu do analogicznego dnia w 2015 r.

²⁸ Patrz uwagi metodyczne – str. 20.

²⁹ Liczba uwzględnia wszystkie dzieci, również pozostające w placówkach w ciągu roku, ale wypisane przed jego końcem. Wyjątek stanowią dzieci, które uczęszczały do placówek w pierwszej i drugiej połowie roku, ponieważ są liczone tylko raz.

(74,7 tys.), co odzwierciedla duże zapotrzebowanie rodzin na ten rodzaj pomocy w opiece nad maluchami.

W latach 2011-2015 ogólna liczba dzieci do ukończenia trzeciego roku życia systematycznie zmniejszała się z 1236,1 tys. w końcu 2011 r. do 1106,1 tys. w końcu 2015 r., co w połączeniu z rosnącą liczbą dzieci objętych opieką instytucjonalną wpłynęło na szybki wzrost ich odsetka od 3,0% w 2011 r. do 6,3% w 2015 r. Na wykresie 14 (pomiędzy str. 52-53) przedstawiono zmiany odsetka dzieci z poszczególnych roczników uczęszczających do placówek. Wynika z niego, że dzieci jednoroczne i dwuletnie najczęściej uczęszczały do żłobków i innych tego typu placówek. W badanym okresie najbardziej dynamicznie wzrastały odsetki w tych grupach wiekowych. W przypadku dzieci jednorocznych różnica między 2011 a 2015 r. była ponad dwukrotna – 3,4% dzieci uczęszczało do placówek w 2011 r. i 8,0% w 2015 r. Odsetek dzieci dwuletnich wzrósł z 4,8% w 2011 r. do 10,3% w 2015 r. Udział podopiecznych w wieku 3 lat w ogólnej ich liczbie również wzrastał, ale wolniej – od 0,7% w 2011 r. do 1,2% w 2015 r. Inaczej kształtowała się dynamika zmian udziału niemowląt w placówkach w ogólnej liczbie dzieci. Do 2012 r. odsetek niemowląt zwiększał się, a następnie nastąpiło odwrócenie tendencji i od 2012 do 2014 r. odsetek malał. W ostatnim roku badanego okresu odsetek niemowląt nieznacznie wzrósł. Zaobserwowana zmiana może mieć związek z wprowadzeniem urlopu rodzicielskiego od 1 stycznia 2013 r. w łącznym wymiarze do 26 tygodni. Tym samym rodzic ma możliwość sprawowania osobistej opieki nad potomkiem do 52 tygodni (łącznie z urlopem macierzyńskim i w przypadku narodzin jednego dziecka).

Struktura wiekowa dzieci w placówkach w poszczególnych latach była podobna. Dwulatki stanowiły ponad połowę podopiecznych (najwięcej w 2013 r. – 51,9%), a dzieci jednoroczne więcej niż jedną trzecią. Ta ostatnia grupa wiekowa (w wieku od 1 roku do ukończenia 2 lat) charakteryzowała się największym wzrostem udziału, dokładnie o 5,9 p. proc. (z 34,1% w 2011 r. do 40,0% w 2015 r.). Dzieci w wieku 1-2 lata stanowiły łącznie 85,0% ogólnej ich liczby w 2011 r. oraz 90,9% w 2015 r. Statystycznie 8 podopiecznych na 100 ukończyło 3 rok życia, z wyjątkiem 2014 r., w którym wskaźnik ten był równy 7 oraz 2015 r., w którym wskaźnik był równy 6. Odsetek niemowląt wyniósł w 2011 r. 6,5%, a w 2015 r. – 2,7%. Choć w placówkach powinny przebywać dzieci w wieku do lat 3, zdarzają się również dzieci 4-letnie i starsze. Dzieci w tym przedziale wiekowym stanowiły mniej niż 1% podopiecznych: 0,7% w 2011 r. oraz 0,2% w 2015 r.

Z analizy porównawczej między województwami wynika, że w 2015 r. najwięcej rodziców dzieci w wieku 1-2 lata, korzystających z instytucjonalnych form opieki, było mieszkańcami zachodniej Polski. Może to wskazywać na mniejsze niż w innych regionach Polski zaangażowanie dziadków w opiekę nad wnukami. Na pierwszym miejscu znalazło się województwo dolnośląskie, w którym 15,2% dzieci przebywało w placówkach. To samo województwo zajęło również pierwsze miejsce w 2011 r., w którym odsetek był równy 6,8%. Drugie miejsce przypadło województwu opolskiemu zarówno w 2015 r. (z wynikiem 15,1%), jak i w 2011 r. (6,6%). Powierzanie dziecka opiece instytucjonalnej było najmniej popularne w województwach: warmińsko-mazurskim, świętokrzyskim i lubelskim, gdzie w 2015 r. udziały wyniosły odpowiednio: 5,4%, 6,0% i 6,2%. Największa zmiana w ciągu pięcioletniego okresu nastąpiła w województwach: kujawsko-pomorskim, wielkopolskim, małopolskim i pomorskim, w których odsetek dzieci wzrósł ponad dwuipółkrotnie.

W 2011 r. przeciętny żłobek dysponował 71 miejscami. W kolejnych latach średnia liczba miejsc zmniejszała się stopniowo do 39 miejsc w 2015 r. Analiza tego wskaźnika w województwach w 2015 r.

wskazuje na duże zróżnicowanie. Wartości skrajne występowały w województwie łódzkim (średnio 51 miejsc na 1 żłobek) oraz w województwie pomorskim (26 miejsc przeciętnie w jednej placówce).

W 2011 r. 10,1 tys. osób pracowało w placówkach opieki nad małymi dziećmi, a średnio 11 osób w każdej z nich. W 2015 r. personel żłobków i innych tego typu placówek liczył 14,4 tys. osób, czyli o blisko połowę więcej (dokładnie o 43,3%) niż cztery lata wcześniej. Średnia liczba pracowników w jednej placówce zmniejszała się i w 2015 r. wynosiła 6 osób. Mimo wzrostu liczby pracowników, wzrosła również średnia liczba dzieci, przypadających na jedną osobę – z 4 osób w 2011 r. do 5 osób w 2015 r.

Program MALUCH³⁰ został opracowany w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej w 2011 r. Celem programu jest wsparcie rodzin w opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 poprzez poprawę dostępności żłobków, klubów dziecięcych i dziennych opiekunów. Środki finansowe, przyznawane w ramach programu, są przeznaczane zarówno na tworzenie nowych placówek, jak również na rozbudowę czy modernizację już istniejących. Program umożliwia także otrzymanie dofinansowania na pokrycie kosztów funkcjonujących miejsc opieki, co przekłada się na zmniejszenie kosztów ponoszonych przez rodziców. Adresatem programu były początkowo gminy, a od 2013 r. dołączyły do nich podmioty niepubliczne³¹. W 2011 r. – pierwszym roku obowiązywania programu, udział w nim wzięło 86 gmin, a trzy lata później 379 gmin. W 2015 r. przyznano dotację w 79 gminach w wyniku realizacji modułu 1, w 136 gminach w wyniku realizacji modułu 2, w 302 gminach w ramach modułu 3 oraz w 38 gminach w obrębie modułu 4. Wśród placówek dominowały żłobki – w 2011 r. pomoc trafiła do żłobków w 80 gminach, a w 2014 r. – w 316 gminach. Program objął również kluby dziecięce – w 8 gminach w 2011 r. i 81 gminach w 2014 r. oraz opiekunów dziennych³² – w 1 gminie w 2011 r. i 32 gminach w 2014 r. W kolejnym, 2015 r., żłobki również przodowały i stanowiły od 52,6% placówek w gminach, w których przyznano dotację w ramach modułu 4 do 97,1% placówek w gminach, które uzyskały wsparcie w ramach modułu 2. Szacuje się, że w 2011 r. dzięki MALUCH-owi powstało blisko 4,0 tys. nowych miejsc opieki, głównie w żłobkach (93,7%). W 2015 r., tj. piątym roku działania programu powstało kolejne 6,4 tys. miejsc, a 22,2 tys. miejsc było dofinansowanych. Tym samym łącznie ponad 28,5 tys. miejsc zostało objętych programem, z tego 84,7% w żłobkach. Sumarycznie w latach 2011-2015 powstało 20,1 tys. nowych miejsc opieki z programu MALUCH. Mimo tego w 2015 r. gminy zadeklarowały potrzebę utworzenia dodatkowych 29,1 tys. miejsc opieki (z tego 28,2 tys. w żłobkach)³³. W poprzednim roku – zgodnie z deklaracjami gmin – brakowało 24,8 tys. miejsc, w tym w większości w żłobkach (98,9%), w 2013 r. brakowało 19,8 tys. miejsc, w tym również w większości w żłobkach (99,2%), a w 2012 r. – 24,3 tys. miejsc (w tym 23,9 tys. w żłobkach i 0,3 tys. w klubach dziecięcych).

Analiza porównawcza między województwami, koncentrująca się na liczbie miejsc opieki dofinansowanych z programu MALUCH w latach 2013-2015, wskazuje na duże zróżnicowanie. Pomoc resortowa najczęściej trafiała do województwa mazowieckiego, a w dalszej kolejności do województw: małopolskiego, pomorskiego, śląskiego i wielkopolskiego. Najmniej miejsc opieki było dofinansowanych w województwach: lubuskim, warmińsko-mazurskim i łódzkim.

³⁰ Analiza została opracowana na podstawie sprawozdań Rady Ministrów z realizacji Ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 w latach 2011-2012, 2013, 2014 i 2015.

³¹ Zgodnie z nowelizacją Ustawy o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, która weszła w życie 13 lipca 2013 r. (Dz. U. 2013 poz. 747).

³² Patrz uwagi metodyczne – str. 20.

³³ Zgodnie z informacjami półrocznymi, dotyczącymi realizacji ustawy o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, zamieszczonymi na stronie <http://www.zlobki.mpips.gov.pl/statystyki/>, data dostępu 07.11.2016 r.

W 2011 r. wraz z wejściem w życie ustawy o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 pojawiła się możliwość powierzenia dziecka opiece niani³⁴ na podstawie umowy uaktywniającej. Nianią może być każda pełnoletnia osoba fizyczna. W końcu 2012 r. w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych było zarejestrowanych 9050 nian, w 2013 r. – 9054 nianie, w 2014 r. – 8276 nian, a w 2015 r. – 8248 nian³⁵. W ciągu tych czterech lat struktura wiekowa nian była podobna. Dominowały osoby w wieku 50-59 lat, chociaż ich odsetek zmniejszył się z 48,8% w 2012 r. do 42,1% w 2015 r. Wzrastał natomiast udział nian w wieku 60 lat i więcej w ogólnej ich liczbie – z 6,9% w 2012 r. do 13,4% w 2015 r. (wykres 15 pomiędzy str. 52-53). W 2015 r. kobiety stanowiły 96,7% ogólnej liczby nian, a relatywnie więcej mężczyzn było w grupie wiekowej 60+ (11,1%). W ujęciu wojewódzkim liczba nian wynosiła od 92 osób w województwie opolskim do 1947 osób w województwie mazowieckim. Wysoki udział województwa mazowieckiego, w którym zarejestrowano 23,6% ogólnej liczby nian (w województwach małopolskim i śląskim odpowiednio 10,9% i 10,0%), wydaje się wskazywać na wysoką popularność korzystania z tej formy pomocy w aglomeracjach miejskich.

Od 2011 r. rodzic może powierzyć opiekunowi dziennemu sprawowanie opieki nad własnym dzieckiem³⁶. Staje się nią osoba zatrudniona przez gminę, osobę prawną lub jednostkę nieposiadającą osobowości prawnej na podstawie umowy o pracę lub umowy zlecenia. W 2012 r. pracę w tym charakterze podjęło 30 osób, w 2013 r. – 56 osób, w 2014 r. – 442 osoby, a w 2015 r. – 570 osób. Liczba podopiecznych zwiększała się następująco: 79 dzieci w 2012 r., 120 dzieci w 2013 r., 541 dzieci w 2014 r. i 815 dzieci w 2015 r. W 2015 r. opiekunowie zajmowali się przede wszystkim dwulatkami (418 dzieci, 51,3% ogólnej ich liczby) i rocznikami (368 dzieci, 45,2%). W 2015 r. ta forma opieki występowała w 13 województwach. Najwięcej opiekunów mieszkało w województwie opolskim (155 osób) i mazowieckim (145 osób). Natomiast najwięcej dzieci było pod ich opieką w województwach mazowieckim i opolskim (odpowiednio: 200 i 170 dzieci).

1.2. Formy opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym³⁷

Wychowanie przedszkolne stanowi pierwsze ogniwo systemu oświaty. Każde dziecko ma obowiązek odbyć roczne przygotowanie przedszkolne przed rozpoczęciem nauki w szkole podstawowej. Jeśli dziecko nie uczęszczało do przedszkola (lub innej tego typu placówki), rodzice mogą zapisać go do pierwszej klasy pod warunkiem, że uzyskają pozytywną opinię poradni psychologiczno-pedagogicznej. W 2010 r.³⁸ obowiązek przedszkolny dotyczył dzieci 6-letnich, a od 2011 r. objął również dzieci 5-letnie. Dzieci powinny uczestniczyć w zajęciach przedszkolnych do czasu rozpoczęcia nauki w szkole podstawowej. Decyzję o posłaniu dziecka do szkoły przed ukończeniem 7 lat podejmowali rodzice. We wrześniu 2014 r. nastąpiła zmiana i połowa rocznika sześciolatków³⁹ obligatoryjnie poszła do pierwszych klas szkoły podstawowej. W kolejnym roku szkolnym (2015/2016) wszystkie dzieci sześciolatnie oraz druga połowa rocznika siedmiolatków obowiązkowo poszła do szkół.

Wychowanie przedszkolne realizowane jest w różnych typach placówek: przedszkolach, oddziałach przedszkolnych przy szkołach podstawowych, zespołach wychowania przedszkolnego oraz punktach przedszkolnych. W 2010 r. funkcjonowało łącznie 19,1 tys. placówek, a w 2014 r. ich liczba wzrosła o 13,5% (do 21,7 tys.). Większy wzrost – o 24,3%, zaobserwowano w liczbie miejsc

³⁴ Patrz uwagi metodyczne – str. 20.

³⁵ Analiza została przygotowana na podstawie danych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych.

³⁶ Analiza została przygotowana na podstawie danych Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

³⁷ Analiza została opracowana na podstawie danych Ministerstwa Edukacji Narodowej.

³⁸ Patrz uwagi ogólne – str. 14.

³⁹ Dzieci urodzone między 1 stycznia a 30 czerwca 2008 r.

w przedszkolach, zespołach wychowania przedszkolnego i punktach przedszkolnych, która była równa 857,1 tys. w 2010 r. i 1065,3 tys. w 2014 r. W 2015 r. nastąpił niewielki spadek liczby placówek w porównaniu z 2014 r. (o 2,5%, 21,1 tys. placówek) oraz minimalny wzrost liczby miejsc (o 0,3%, 1069,0 tys. miejsc). Większość miejsc, bo 96,8% w 2010 r. i 95,7% w 2015 r., oferowały przedszkola. Prawo do nauki przedszkolnej nabywają dzieci po ukończeniu trzeciego roku życia, a w wyjątkowych przypadkach w wieku 2 i pół roku. W 2010 r. blisko 1059,3 tys. dzieci skorzystało z tego prawa, a w 2015 r. o 7,7% więcej – blisko 1140,6 tys. dzieci (wykres 16 pomiędzy str. 52-53).

W 2010 r. w Polsce mieszkało 1516,9 tys. dzieci w wieku 3-6 lat, a ich liczba rosła do 2013 r, po czym zaczęła spadać. W ostatnim roku badanego okresu liczba dzieci w tym wieku wyniosła 1633,2 tys. Odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-6 lat wzrósł z 68,0% w 2010 r. do 82,3%⁴⁰ w 2014 r. W 2015 r. 6-latki zostały objęte obowiązkiem szkolnym, dlatego analogiczny odsetek dotyczył dzieci w wieku 3-5 lat i był równy 84,2%. Na wykresie 17 (pomiędzy str. 52-53) przedstawiono zmiany odsetka dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego w zależności od wieku w latach 2010-2015. Analizę wykresu warto podzielić na trzy części. Po pierwsze należy zwrócić uwagę na zmianę dominującej roli 6-latków na rzecz 5-latków. Ustawa z dnia 19 marca 2009 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty⁴¹ wprowadziła obowiązek przedszkolny dla dzieci 5-letnich od 2011 r. Jednocześnie umożliwiła rodzicom 6-letniego dziecka posłanie go do pierwszej klasy szkoły podstawowej. W konsekwencji odsetek dzieci 6-letnich zmniejszył się z 85,5% w 2010 r. do 76,2% w 2011 r., a odsetek dzieci 5-letnich wzrósł z 79,3% do 93,6%. Następną nowelizacja⁴² odroczyła obowiązek szkolny 6-latków o dwa kolejne lata, a więc od września 2014 r. Jeśli rodzic nie zdecydował się na posłanie swojego dziecka do szkoły, miało ono obowiązek kontynuowania przygotowania przedszkolnego. Jak można zaobserwować na wykresie, odsetki dzieci 5- i 6-letnich ulegały w kolejnych dwóch latach (2012 i 2013 r.) niewielkim zmianom. W 2014 r. znacznie zmniejszył się odsetek dzieci 6-letnich, ponieważ te urodzone w okresie od 1 stycznia do 30 czerwca 2008 r. obowiązkowo poszły do pierwszych klas szkoły podstawowej. W 2015 r. wspomniany odsetek ponownie zmniejszył się, ponieważ wszystkie sześciolatki oraz siedmiolatki urodzone w drugiej połowie 2008 r. obligatoryjnie rozpoczęły edukację w szkole. Jeśli przyjrzymy się 3- i 4-latkom w placówkach wychowania przedszkolnego, zauważymy systematyczny wzrost ich odsetków. Zawdzięczamy go poprawie dostępności placówek przez powstawanie nowych miejsc oraz ich zwalnianie przez starsze, rozpoczynające naukę w szkole, dzieci. Między 2010 a 2015 r. liczba 3-latków wzrosła o 42,4% (z 192,6 tys. do 274,2 tys.), a liczba 4-latków o 39,2% (z 239,0 tys. do 332,7 tys.).

Na koniec warto dodać, że udział dzieci w wieku 2 lat w przedszkolach i innych tego typu jednostkach w ogólnej ich liczbie zwiększył się z 4,7% w 2010 r. do 9,4% w 2015 r. Jeśli weźmiemy pod uwagę liczbę dwulatków to stwierdzimy jej wzrost o 72,5% w ciągu 6-letniego okresu, ponieważ w 2010 r. była ona równa 20,2 tys., a w 2015 r. – 34,8 tys. Należy dodać, że dzieci w tym wieku (a więc do ukończenia trzeciego roku życia) zazwyczaj przebywają w żłobkach. W przypadku dzieci 7-letnich i starszych wystąpiła odwrotna tendencja – odsetek zmalał z 2,2% w 2010 r. do 1,1% w 2015 r. (patrz wykresu 17 pomiędzy str. 52-53).

⁴⁰ W roku szkolnym 2014/2015 przyjęto za podstawę (mianownik) połowę ludności dla wieku 6 lat według stanu na dzień 31 XII 2014 r. (dla dzieci urodzonych w I połowie 2008 r. został nałożony obowiązek szkolny).

⁴¹ Dz. U. 2009 nr 56, poz. 458.

⁴² Ustawa z dnia 27 stycznia 2012 r. zmieniająca ustawę o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. 2012, poz. 176).

Jednym z celów unijnych w dziedzinie edukacji, określonych w programie „Kształcenie i szkolenie 2020”⁴³, jest upowszechnienie edukacji elementarnej, która „jest jednym z zasadniczych warunków późniejszego sukcesu edukacyjnego”⁴⁴. Unia Europejska postawiła przed Polską wyzwanie, aby do 2020 r. co najmniej 95%⁴⁵ dzieci w przedziale wiekowym od czterech lat do wieku podjęcia obowiązku szkolnego uczestniczyło w edukacji. W badanym okresie odsetek dzieci w wieku 4-6 lat objętych wychowaniem przedszkolnym systematycznie rósł i wyniósł: w 2010 r. – 75,4%, 2011 r. – 78,2%, 2012 r. – 78,4%, 2013 r. – 81,1%, 2014 r. – 89,2%.

Analiza międzywojewódzka wskazuje na duże zróżnicowanie wskaźnika w 2014 r. Najlepszy wynik osiągnęło województwo mazowieckie (94,0%), a w dalszej kolejności województwa opolskie (92,9%) i śląskie (92,2%). Największe trudności z osiągnięciem celu unijnego miały województwa położone w północnej części Polski: warmińsko-mazurskie (80,5%), kujawsko-pomorskie (83,3%), pomorskie (83,7%) i zachodniopomorskie (84,3%).

W badanym 6-letnim okresie istniały duże dysproporcje w upowszechnianiu edukacji przedszkolnej w miastach i na wsi. Porównanie infrastruktury przedszkolnej na tych obszarach także wskazuje na występowanie istotnych różnic. W 2015 r. placówki wychowania przedszkolnego⁴⁶ w miastach stanowiły blisko połowę ogólnej ich liczby (47,5%). Najwięcej placówek miejskich (7,6 tys. z 10,0 tys.) funkcjonowało jako przedszkola. Przedszkola zlokalizowane w miastach stanowiły ponad dwie trzecie (66,9%) ogólnej ich liczby. Uczęszczało do nich statystycznie 9 na 10 dzieci, objętych wychowaniem przedszkolnym w miastach (dokładnie 90,8%). Co trzynaste dziecko (7,7%) rodzice posyłali do oddziału przedszkolnego przy szkole podstawowej. Oddziały stanowiły drugą najliczniejszą grupę placówek, a ich liczba wyniosła 1,7 tys. Podstawową różnicę między przedszkolami a oddziałami przedszkolnymi stanowi wiek wychowanków. Przedszkola są przeznaczone dla dzieci w wieku 3-6 lat, a oddziały – czyli tzw. „zerówki” – dla dzieci pięcio- i sześciolletnich. W ciągu 6-letniego okresu liczba przedszkoli systematycznie rosła. W 2010 r. wynosiła 5,9 tys., co dało wzrost o ponad jedną czwartą (28,4%) do 2015 r.

Miejskie placówki zapewniały naukę ponad dwóm trzecim dzieci, korzystających z wychowania przedszkolnego w Polsce. W okresie od 2010 do 2013 r. liczba wychowanków systematycznie rosła, odpowiednio z 733,1 tys. dzieci do 869,1 tys. W 2014 r. 831,7 tys. dzieci uczęszczało do przedszkoli i innych tego typu placówek, czyli mniej niż rok wcześniej, ponieważ część 6-latków obowiązkowo poszła do szkół. W ostatnim roku badanego okresu ponownie nastąpił spadek liczby dzieci w placówkach do 765,7 tys. wychowanków ze względu na zmiany w systemie oświaty. Odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-6 lat w miastach systematycznie rósł w latach 2010-2014 i w ostatnim roku wyniósł on już 95,6%. W 2015 r. odsetek obliczono dla dzieci w wieku 3-5 lat i był on równy 98,1%.

Wychowanie przedszkolne na wsi było realizowane najczęściej w oddziałach przedszkolnych przy szkołach podstawowych. W 2015 r. stanowiły one ponad połowę (55,7%) ogólnej ich liczby, jednakże uczęszczało do nich blisko 40% dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym na wsi. Wskazuje to na duże rozproszenie placówek i tworzenie w nich relatywnie małych grup. Choć pod względem liczby placówek przedszkola znalazły się dopiero na drugim miejscu (stanowiły 33,8% ogólnej ich liczby), to uczyła się w nich ponad połowa (56,4%) dzieci. W okresie między 2010 a 2015 r. oferta

⁴³ Więcej na ten temat http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/index_pl.htm, data dostępu 23.06.2016.

⁴⁴ [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52009XG0528\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52009XG0528(01)&from=EN), data dostępu 23.06.2016.

⁴⁵ http://ec.europa.eu/education/policy/school/early-childhood_en.htm, data dostępu 23.06.2016.

⁴⁶ Patrz uwagi metodyczne – str. 21.

przedszkoli poszerzyła się o 846 nowych placówek, co dało blisko 30-procentowy wzrost. W tym czasie systematycznie malała liczba oddziałów przedszkolnych z 6,9 tys. w 2010 r. do 6,2 tys. w 2015 r. Pomimo zaobserwowanego spadku oddziały przedszkolne zlokalizowane na wsi stanowiły ponad trzy czwarte (78,8%) ogólnej ich liczby w kraju. W 2015 r. statystycznie co trzecie dziecko, objęte wychowaniem przedszkolnym, uczęszczało do placówki znajdującej się na wsi (dokładnie 32,9%). Liczba wychowanków, podobnie jak w miastach, rosła w latach 2010-2013 (z 326,1 tys. w 2010 r. do 428,0 tys. w 2013 r.), a następnie spadła do 374,9 tys. w 2015 r. Jeżeli przyjrzymy się odsetkowi dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-6 lat zauważymy, że stale rósł. W 2014 r. był on równy 64,0%. W kolejnym roku odsetek dzieci w wieku 3-5 lat wyniósł 65,1%. Warto dodać, że wskaźnik ten pozostaje dużo niższy od analogicznego wskaźnika dla miast.

1.3. Pozalekcyjne i pozaszkolne formy zajęć dla dzieci i młodzieży

Organizacja zajęć dla dzieci i młodzieży poza obowiązkiem szkolnym oprócz zapewniania pożytecznego spędzania wolnego czasu „po lekcjach” jest także rodzajem wsparcia rodzin w procesie wychowawczym dzieci. Zajęcia tego typu prowadzone są alternatywnie, w formach pozalekcyjnych na terenie szkół oraz w placówkach wychowania pozaszkolnego.

Zajęcia pozalekcyjne to zajęcia organizowane w szkole poza lekcjami i obowiązującym programem szkolnym. Zajęcia te są przedłużeniem procesu dydaktyczno-wychowawczego, a jednocześnie rozwijają zainteresowania i uzdolnienia uczniów. Zajęcia pozalekcyjne wspomagają proces wychowania. Są one dodatkową i dobrowolną formą pracy wychowawczej, która niesie za sobą wiele korzyści, m.in. spędzanie wolnego czasu z przyjaciółmi, kształtowanie osobowości dziecka, rozwijanie jego zainteresowań. Na przestrzeni lat 2010-2015⁴⁷ zarówno liczba szkolnych kół, klubów i zespołów prowadzących zajęcia pozalekcyjne jak i liczba uczestników tych zajęć ulegała niewielkim zmianom (Tabl.11). W 2010 r. działało 291,1 tys. kół, w zajęciach których uczestniczyło 3,7 mln uczniów. W 2011 r. liczba szkolnych kół wzrosła do ponad 300 tys., by w następnych dwóch latach spaść. W 2014 r. nastąpił wzrost do 296,0 tys., a w 2015 r. do 307,4 tys. kół. W 2011 r., mimo wzrostu liczby kół, odnotowano spadek w porównaniu do poprzedniego roku liczby uczestników zajęć pozalekcyjnych o 25,4 tys., tj. o 0,7%. W kolejnych czterech latach liczba uczestników kształtowała się na poziomie 3,3 mln (w 2013 r.), 3,4 mln (w 2012 i 2014 r.) i 3,6 mln (w 2015 r.) dzieci i młodzieży. Ponad połowa ogółu zorganizowanych form tych zajęć prowadzona była w szkołach podstawowych. Na przestrzeni analizowanych sześciu lat udział kół prowadzących omawiane zajęcia w szkołach podstawowych wahał się od 50,7% (w 2012 i 2013 r.), 51,7% (w 2010 i 2014 r.) do 53,5% (w 2015 r.). W gimnazjach działało około 30% takich kół, a w szkołach ponadgimnazjalnych około 17-19%. Na podobnym poziomie kształtował się udział uczestników w zajęciach prowadzonych w poszczególnych typach szkół. Uczestnicy zajęć pozalekcyjnych w szkołach podstawowych stanowili w badanym okresie sześciu lat około 53-56% ogółu uczestników, w gimnazjach około 27-29%, a w szkołach ponadgimnazjalnych 16-19% (wykres 18, 19 pomiędzy str. 52-53). Do najpopularniejszych zajęć pozalekcyjnych, obok przedmiotowych, których uczestnicy na przestrzeni analizowanego okresu stanowili około 40% ogółu wszystkich uczniów biorących udział w tego typu zajęciach, należały zajęcia sportowe, w których brało udział ponad 20% wszystkich uczestników zajęć pozalekcyjnych. Największą popularnością wśród młodzieży cieszyły się koła sportowe działające w gimnazjach. Udział uczestników zajęć

⁴⁷ Patrz uwagi ogólne – str. 14.

organizowanych przez koła sportowe w ogólnej liczbie młodzieży biorącej udział w zajęciach pozalekcyjnych organizowanych przez gimnazja nieznacznie wzrósł z poziomu 23,0% w 2010 r. do 23,2% w 2015 r. Trzecim rodzajem zajęć, które cieszyły się największą popularnością wśród dzieci i młodzieży były zajęcia rozwijające zainteresowania i uzdolnienia artystyczne. Udział uczestników tych zajęć w ogólnej liczbie uczestników wszystkich zajęć pozalekcyjnych prowadzonych w szkołach wynosił w analizowanym okresie sześciu lat średnio 15,6%. Wśród wszystkich typów szkół największym zainteresowaniem koła artystyczne cieszyły się w szkołach podstawowych, gdzie średnio 20,4% uczestników zajęć pozalekcyjnych to uczniowie przypadający na zajęcia prowadzone w tych kołach. Analizując liczbę uczniów przypadających na koło zainteresowań można dostrzec, że na przestrzeni analizowanych sześciu lat wskaźnik ten nieznacznie spadł. W pierwszym roku analizowanego okresu 2010-2015 omawiany wskaźnik wyniósł 12,6, czyli na jedno koło przypadało blisko 13 uczestników, by w ostatnim 2015 r. osiągnąć wartość 11,6, czyli mniej niż 12 uczestników zajęć w jednym kole.

Ważną funkcję opiekuńczo-wychowawczą spełniają także świetlice szkolne⁴⁸. Dzieci w czasie pobytu w świetlicy, poza możliwością odrobienia lekcji, uczestniczą także w różnego rodzaju zajęciach zgodnych ze swoimi zainteresowaniami. W 2010 r. działało 13,8 tys. świetlic szkolnych, w 2011 r. ich liczba nieznacznie się zmniejszyła, a w kolejnych latach minimalnie wzrastała. Według danych z września 2015 r. funkcjonowało 13,8 tys. świetlic szkolnych, z których korzystało 1184,6 tys. dzieci, w tym 82,0% to uczniowie szkół podstawowych.

Nie tylko szkoły prowadzą zajęcia rozwijające zainteresowania i uzdolnienia dzieci i młodzieży. Z szeroką ofertą programową występują również placówki wychowania pozaszkolnego⁴⁹, tj. pałace młodzieży, młodzieżowe domy kultury, ogniska pracy pozaszkolnej, ogrody jordanowskie, międzyszkolne ośrodki sportowe i inne placówki o charakterze specjalistycznym, które działają w ramach systemu oświaty (jak np. stacje młodego technika, planetaria itp.). Na przestrzeni analizowanych lat 2010-2015 liczba placówek wychowania pozaszkolnego ulegała znacznym wahaniom, natomiast liczba uczestników oscylowała wokół wartości 1,1-1,2 mln osób (Tabl.12). W 2010 r. działalność prowadziło 501 tego typu placówek, w zajęciach których uczestniczyło 1199,6 tys. dzieci i młodzieży. W następnym roku liczba placówek wzrosła do 686, natomiast liczba uczestników zajęć zmalała do poziomu 1104,8 tys. W kolejnych czterech latach liczba placówek systematycznie malała w porównaniu do 2011 r. i w 2015 r. wyniosła 504 placówki. Liczba dzieci uczestniczących w różnych formach zajęć w 2012 r. osiągnęła wartość 1204,4 tys. osób, w 2013 r. spadła do poziomu 1163,4 tys. osób, a następnie w kolejnych dwóch latach wzrosła do 1199,4 tys. uczestników w 2014 r. i do 1223,9 tys. w 2015 r. Dzieci i młodzież najchętniej uczestniczyły w zajęciach organizowanych przez pałace młodzieży i młodzieżowe domy kultury, chociaż na przestrzeni sześciu lat liczba tych placówek spadła ze 147 w pierwszym roku do 140 w 2014 r., by nieznacznie wzrosnąć w 2015 r. do 142 placówek. Jednym z powodów spadku liczby pałaców młodzieży i młodzieżowych domów kultury mogła być zmniejszająca się liczba ogółu dzieci i młodzieży szkolnej, co przełożyło się na spadek liczby uczestników zajęć organizowanych przez te placówki. W 2010 r. we wszystkich rodzajach zajęć w pałacach młodzieży i młodzieżowych domach kultury uczestniczyło 747,8 tys. dzieci i młodzieży. Na przestrzeni analizowanych sześciu lat najmniej dzieci i młodzieży uczestniczyło w zajęciach organizowanych przez pałace młodzieży i młodzieżowe domy kultury w 2013 r. W ostatnich dwóch latach stopniowo wzrastała liczba uczestników i w 2015 r. osiągnęła wartość 704,5 tys. (Tabl.20).

⁴⁸ Patrz uwagi metodyczne – str. 21.

⁴⁹ Patrz uwagi metodyczne – str. 21.

Poza pałacami młodzieży oraz młodzieżowymi domami kultury, placówkami w zajęciach których dzieci i młodzież również chętnie uczestniczyły były międzyszkolne ośrodki sportowe. Ich liczba na przestrzeni analizowanego okresu również nieznacznie zmalała z 64 w 2010 r. do 59 w 2015 r., tj. o 7,8%. Pomimo spadku liczby międzyszkolnych ośrodków sportowych liczba uczestników zajęć była w 2015 r. o około 4 tys. wyższa w porównaniu do 2010 r. Najpopularniejszymi zajęciami w placówkach wychowania pozaszkolnego w analizowanym okresie były zajęcia artystyczne organizowane głównie przez pałace młodzieży i młodzieżowe domy kultury. W zajęciach tych brało udział 517,6 tys. osób, stanowiły one 42,3% wszystkich uczestników zajęć organizowanych przez placówki wychowania pozaszkolnego i 66,6% uczestników biorących udział w zajęciach w pałacach młodzieży i młodzieżowych domach kultury w 2015 r. Drugim rodzajem zajęć cieszącym się największą popularnością były zajęcia sportowe. Uczestniczyło w nich w analizowanym okresie średnio około 23% dzieci i młodzieży korzystających z zajęć w placówkach wychowania pozaszkolnego. Zajęcia te prowadzone były głównie przez międzyszkolne ośrodki sportowe, w których trenowało ponad 98% (165,1 tys.) uczestników biorących udział w zajęciach w tego typu placówkach w 2015 r. (wykres 21 pomiędzy str. 52-53).

Zadania wychowania pozaszkolnego realizują nie tylko placówki publiczne, ale również niepubliczne. Na przestrzeni lat 2010-2015 ich liczba oraz liczba uczestników zajęć zmieniała się. W 2010 r. funkcjonowało 121 placówek z 28,7 tys. uczestników. Kolejny rok to okres, w którym działało najwięcej placówek – 301 z 74,8 tys. uczestników. W dwóch kolejnych latach liczba placówek malała, by w następnych dwóch nieznacznie wzrosnąć do poziomu 188 z 67,2 tys. uczestników w 2014 r. i 190 z 56,7 tys. dzieci i młodzieży w 2015 r. Należy jednak zaznaczyć, że koszty udziału w zajęciach wraz z opłaceniem nauczycieli, instruktorów i trenerów w tych placówkach są w zdecydowanej większości pokrywane przez uczestników, natomiast udział w zajęciach w placówkach publicznych jest bezpłatny całkowicie lub z niewielkimi opłatami.

Do placówek wychowania pozaszkolnego zalicza się także domy wczasów dziecięcych⁵⁰, służące wsparciu prawidłowego rozwoju oraz poprawie kondycji dzieci i młodzieży szkolnej. W 2015 r. w Polsce istniało 29 placówek tego typu wobec 21 w 2010 r. (wzrost o 38.1%). W tym samym okresie liczba miejsc w domach wczasów dziecięcych wzrosła z 1757 do 2325, czyli o 32,3%. W okresie od 1 października 2010 r. do 30 września 2011 r. z 752 turnusów skorzystało 42,5 tys. dzieci i młodzieży. W analogicznym okresie lat 2012-2015⁵¹ średnio miesięcznie korzystało z tych placówek odpowiednio: 752, 870, 813 oraz 881 dzieci i młodzieży szkolnej.

1.4. Asystenci rodzinni⁵², placówki wsparcia dziennego i praca socjalna z rodzinami przeżywającymi trudności

Praca z rodziną przeżywającą problemy jest podstawą działania na rzecz dziecka. Jest ona ważna w momencie występowania w rodzinie pierwszych trudności i jest niezbędna wówczas, gdy w rodzinie ma miejsce poważny kryzys, zagrażający dobru dziecka. W celu aktywnego wspierania rodzin z dziećmi w przewyciężaniu tych problemów wprowadzono od 2012 r. nową instytucję – asystenta rodziny. Rolą asystenta rodziny jest pomoc rodzinie w poprawie jej sytuacji życiowej, nauka

⁵⁰ Patrz uwagi metodyczne – str. 21.

⁵¹ Od 2012 r. w związku ze zmianą w zasadach rozliczania pobytu w domach wczasów dziecięcych (dzienna liczba korzystających w ułamkowych częściach doby), podaje się średnią liczbę korzystających w miesiącu jako iloraz sumy dziennych liczb korzystających w poszczególnych dniach miesiąca i liczby dni w miesiącu.

⁵² Źródło: sprawozdania za 2013 i 2015 r. <http://www.mpips.gov.pl/wsparcie-dla-rodzin-z-dziecmi/opieka-zastepcza-nad-dzieckiem/sprawozdania-z-realizacji-ustawy-o-wspieraniu-rodziny-i-systemie-pieczny-zasteczej/>, Patrz uwagi metodyczne – str. 21.

prawidłowego prowadzenia gospodarstwa domowego, a także pomoc rodzinom w rozwiązywaniu problemów socjalnych, psychologicznych i wychowawczych. Ponadto asystent rodziny wspiera aktywność społeczną i zawodową rodziny, motywuje jej członków do podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Asystenci rodzin są zatrudniani przez gminy, część środków na ich zatrudnienie pochodzi z programu rządowego. Z resortowych danych sprawozdawczych wynika, że w końcu grudnia 2012 r., tj. na koniec pierwszego roku działania ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, w kraju było zatrudnionych 2105 asystentów rodziny, w tym 50,7% zatrudnionych na umowę o pracę w systemie zadaniowego czasu pracy, a pozostali byli zatrudnieni na podstawie umów o świadczenie usług. W 2014 r. liczba asystentów rodzinnych wynosiła 3393 osoby, a w 2015 r. – 3816 osób w tym 66,8% było zatrudnionych na umowę o pracę w systemie zadaniowego czasu pracy. Warto dodać, że w 2014 r. „instytucja” asystenta rodziny działała w 79,0% gmin, a w 2015 r. w 93,0% ogółu gmin w kraju.

Istotną formą pomocy rodzinom w rozwiązywaniu problemów wychowawczych i opiekuńczych są placówki wsparcia dziennego. Placówki takie mogą być prowadzone w formie: opiekuńczej, specjalistycznej jak i pracy podwórkowej (placówka realizuje działania animacyjne i socjoterapeutyczne) lub w połączonych formach. Taki podział placówek obowiązuje od 2012 r., w poprzednich latach placówki wsparcia dziennego były prowadzone w formie opiekuńczej i specjalistycznej. W 2010 r. na terenie Polski działało 3116 placówek wsparcia dziennego (Tabl.13), natomiast w 2015 r. takich placówek było 2905. Liczba dzieci i młodzieży w tego typu placówkach w końcu 2010 r. wynosiła 88,5 tys., a w końcu 2015 r. – 76,4 tys. osób.

Inną formą wsparcia rodzin mających trudności w wypełnianiu swoich zadań jest praca socjalna⁵³. Jest to jedno z podstawowych zadań lokalnych jednostek organizacyjnych pomocy społecznej. Poza pomocą w formie pracy socjalnej, osoby i rodziny mogą skorzystać z poradnictwa specjalistycznego, w szczególności prawnego, psychologicznego i rodzinnego. Taka pomoc jest świadczona osobom i rodzinom, które mają trudności lub wykazują potrzebę wsparcia w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych. Zarówno praca socjalna jak i poradnictwo specjalistyczne są udzielane bez względu na sytuację materialną potrzebujących takich form pomocy. W 2015 r. liczba gospodarstw domowych z dziećmi na utrzymaniu, które skorzystały z takich form pomocy niematerialnej wyniosła 138,5 tys., co oznacza, że ponad 30% gospodarstw z dziećmi – beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej⁵⁴, oprócz zasiłków, innych rodzajów pomocy materialnej oraz w formie usług, otrzymała też pomoc w formie porad i konsultacji ze strony ośrodków pomocy społecznej. W przekroju lat 2010-2015 znaczenie tych form pomocy stopniowo wzrastało, o czym świadczy stały wzrost odsetka korzystających z pracy socjalnej lub poradnictwa specjalistycznego w ogólnej liczbie gospodarstw z dziećmi, które skorzystały ze środowiskowej pomocy społecznej, od 20,2% w 2010 r. poprzez 21,5% w 2012 r. do 31,5% w ostatnim roku analizowanego okresu.

1.5. Instytucjonalna pomoc rodzinom z niepełnosprawnym dzieckiem i dorosłym członkiem rodziny

Rodziny, w których żyją osoby niepełnosprawne, a zwłaszcza niepełnosprawne dzieci powinny być otoczone szczególnym wsparciem i pomocą. Wśród tych rodzin poczucie „sprawiedliwości społecznej” lub jej brak są doświadczane znacznie częściej niż w rodzinach bez problemów

⁵³ Patrz uwagi metodyczne – str. 21.

⁵⁴ Patrz uwagi metodyczne – str. 21.

zdrowotnych. Według danych NSP 2011 w Polsce było ponad 2,7 mln rodzin z co najmniej jedną osobą niepełnosprawną, a wśród ogółu 4697,0 tys. osób niepełnosprawnych zbiorowość dzieci i młodzieży w wieku 0-24 lata liczyła 333,3 tys. osób, tj. 7,1%.

Rodziny z dziećmi niepełnosprawnymi otrzymywały „instytucjonalną” pomoc ze strony opisanych w pkt 1.4 placówek wsparcia dziennego. Spośród istniejących w 2015 r. 2,9 tys. takich placówek, w ponad 0,5 tys. z nich, tj. 18,7% przebywały dzieci niepełnosprawne (Tabl.13) W analizowanym okresie 2010-2015 liczba dzieci niepełnosprawnych korzystających z tych placówek znacznie się zmniejszyła z 3815 do 2685 osób, czyli o 29,6%. Tendencję spadkową obserwowano w placówkach specjalistycznych, gdzie w 2010 r. przebywało 1878 niepełnosprawnych dzieci, natomiast w 2015 r. – 1066 dzieci, czyli o 43,2% mniej. Podobna sytuacja miała miejsce w placówkach typu opiekuńczego, gdzie w 2010 r. liczba dzieci niepełnosprawnych wynosiła 1937, a w 2015 r. – 1349 dzieci, czyli o 30,4% mniej. W istniejących od 2012 r. placówkach działających w połączonych formach przebywało w pierwszym roku 156 dzieci niepełnosprawnych, a w ostatnim (z omawianej 6-latki 2010-2015) 213 dzieci, tj. o 36,5% więcej. Udział dzieci niepełnosprawnych w ogólnej liczby dzieci przebywających w placówkach wsparcia dziennego zależał od typu placówki i był zdecydowanie największy w placówkach specjalistycznych, w 2015 r. wyniósł 8,1%. W placówkach tych dzieci mogą korzystać z zajęć socjoterapeutycznych, terapeutycznych, korekcyjnych, kompensacyjnych oraz logopedycznych, jak również z indywidualnych programów korekcyjnych, psychokorekcyjnych lub psychoprofilaktycznych, w szczególności z terapii pedagogicznej, psychologicznej i socjoterapeutycznej. Dzieci niepełnosprawne w placówkach opiekuńczych stanowiły tylko 2,4% wszystkich uczestników, a w placówkach działających w połączonych formach – 3,9%.

Środowiskowe domy samopomocy⁵⁵ są instytucjonalną formą pomocy rodzinom z niepełnosprawnym dzieckiem i niepełnosprawnym dorosłym członkiem rodziny, przeznaczoną dla osób z zaburzeniami psychicznymi. Ich zadaniem jest pomoc w radzeniu sobie w środowisku rodzinnym i społecznym, a w szczególności pomoc w zwiększeniu samodzielności wykonywania czynności życia codziennego. Środowiskowe domy samopomocy świadczą usługi m.in. w ramach treningów: funkcjonowania w codziennym życiu (np. nauki higieny, gospodarowania własnymi pieniędzmi), umiejętności interpersonalnych i rozwiązywania problemów (np. tworzenie pozytywnych relacji z osobami bliskimi, sąsiadami), umiejętności spędzania czasu wolnego (np. rozwijanie zainteresowań literaturą, Internetem), prowadzą również zajęcia z terapii ruchowej. Liczba środowiskowych domów samopomocy w analizowanym okresie zwiększyła się z 667 w 2010 r. do 760 w 2015 r., czyli o 13,9%. W latach 2010-2015 systematycznie zwiększała się, o ponad jedną czwartą, również liczba miejsc oraz korzystających. Na koniec 2015 r. środowiskowe domy samopomocy dysponowały 27,8 tys. miejsc (wobec 21,5 tys. w końcu 2010 r.) i zapewniły pomoc 28,1 tys. osobom niepełnosprawnym. Pomimo tak dużego wzrostu liczby miejsc liczba osób oczekujących na umieszczenie nie zmniejszyła się i w 2015 r. wyniosła 1468 osób (w 2010 r. – 1464 osoby).

Formą instytucjonalnej pomocy rodzinom z niepełnosprawnym dorosłym członkiem rodziny są dzienne domy pomocy społecznej⁵⁶. Usługi w tych domach kierowane są do osób, które wymagają

⁵⁵ Patrz uwagi metodyczne – str. 22.

⁵⁶ Patrz uwagi metodyczne – str. 22.

wsparcia i pomocy innych osób, a są jej pozbawione. Osoba wyznaczona do pobytu w dziennym domu pomocy społecznej powinna spełniać co najmniej jedno z trzech kryteriów: wiek emerytalny; orzeczony znaczny lub umiarkowany stopień niepełnosprawności albo całkowita niezdolność do pracy lub całkowita niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji; długotrwała choroba udokumentowana stosownym zaświadczeniem lekarskim, określającym rodzaj wymaganej opieki i okres w jakim ta opieka jest niezbędna. W analizowanym okresie 2010-2015 zwiększyła się liczba dziennych domów pomocy społecznej z 236 w pierwszym roku do 263 w ostatnim – 2015 r. Zwiększyła się również liczba miejsc oraz osób korzystających w 2015 r. w porównaniu do 2010 r., o 5,5%. Na koniec 2010 r. placówki dysponowały 14,4 tys. miejsc, a na koniec 2015 r. liczba tych miejsc wzrosła do 15,2 tys. Z usług dziennych domów pomocy społecznej corocznie korzystało około 20 tys. osób wymagających wsparcia i pomocy.

Warsztaty terapii zajęciowej to kolejna forma instytucjonalnej pomocy rodzinom z niepełnosprawnym dorosłym członkiem rodziny, gdzie osoby niepełnosprawne mogą uzyskać pomoc przy pozyskaniu lub przywróceniu umiejętności koniecznych do podjęcia zatrudnienia. Prowadzący zajęcia czynnie wspomagają przebieg terapii zawodowej i społecznej tych osób. Osoby te nabywają umiejętności wykonywania czynności życia codziennego, jak również rozwijają podstawowe i specjalistyczne kwalifikacje zawodowe, przygotowujące ich do wzięcia udziału w szkoleniu zawodowym, a także do podjęcia pracy. W analizowanym okresie 2010-2015 liczba warsztatów terapii zajęciowej wzrosła z początkowych 662 do 700 w końcu 2015 r. Na przestrzeni tego okresu rosła również liczba uczestników tych warsztatów z 23,3 tys. w 2010 r. do 26,0 tys. w 2015 r., czyli o 11,7%.

1.6. Inne niematerialne formy wsparcia rodzin i opieki nad dzieckiem

W przekonaniu, że najlepszym miejscem rozwoju dziecka jest rodzina, państwo na miarę swoich możliwości tworzy warunki dla zapewnienia „rodzinnego środowiska” dzieciom pozbawionym opieki i wychowania przez rodziców. Dla realizacji tego celu zostały ustanowione „instytucje” adopcji oraz pieczy zastępczej.

Adopcja, inaczej przysposobienie, jest uznaniem dziecka innych rodziców, z którym nie ma więzi biologicznej, za własne. Ma ona nie tylko wymiar psychologiczny, lecz także prawny: powstałe w wyniku adopcji relacje łączące dziecko i jego nowych rodziców są tożsame z relacjami opartymi na więzach krwi i pochodzenia. Zarówno dziecko, jak i jego nowi rodzice, mają więc względem siebie takie same prawa i obowiązki, jakie istnieją między potomstwem, a jego biologicznymi rodzicami⁵⁷.

Liczba adoptowanych dzieci utrzymywała się w latach 2010-2015 na zbliżonym poziomie. W latach 2010-2013 liczba adoptowanych dzieci corocznie się zwiększała, by w kolejnych dwóch latach ulec zmniejszeniu. W pierwszym roku sądy orzekły 3285 przysposobień a w ostatnim – 3361. Największą liczbę adoptowanych dzieci w latach 2010-2015 odnotowano w 2013 r. – 3537. W 2015 r., podobnie jak w latach poprzednich, najwięcej orzeczeń adopcyjnych (19,5%) dotyczyło najmłodszych dzieci, do pierwszego roku życia oraz dzieci do 2 lat (13,9%). Wraz z rosnącym wiekiem dziecka malał procentowy udział w ogólnej liczbie adopcji, z wyjątkiem dzieci z grupy wiekowej powyżej 15 lat (6,8%).

⁵⁷ Według Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej <https://www.mpips.gov.pl/wsparcie-dla-rodzin-z-dziecmi/adopcja/informacje/informacje-ogolne/>, data dostępu 28.06.2016 r.

Co dwunaste adoptowane dziecko trafiło do adopcji zagranicznej. Najwięcej dzieci zostało adoptowanych przez rodziców z Włoch – połowa wszystkich zagranicznych adopcji, na drugim miejscu byli rodzice ze Stanów Zjednoczonych, następnie: Hiszpanii, Szwecji, Belgii i Niemiec⁵⁸.

Rodzinna i instytucjonalna piecza zastępcza sprawowana jest w przypadku niemożności zapewnienia dziecku opieki i wychowania przez rodziców. Formami rodzinnej pieczy zastępczej są: rodzina zastępcza⁵⁹ (spokrewniona, niezawodowa oraz zawodowa) oraz rodzinny dom dziecka.

W analizowanym okresie liczba rodzin zastępczych nieznacznie się zmieniała. W 2010 r. takich rodzin było 37,4 tys., a w końcu 2015 r. funkcjonowało ich 38,2 tys., tj. o 2,2% więcej niż w 2010 r. Udział rodzin zastępczych spokrewnionych z dzieckiem w ogólnej liczbie rodzin zastępczych zmniejszył się z 82,1% do 64,6%. Przyczyną zmniejszenia się liczby rodzin spokrewnionych były zmiany w przepisach, które zawężyły grono osób mogących stworzyć taką rodzinę do dziadków i rodzeństwa. Pozostali członkowie rodziny np. wujkowie mogą stworzyć rodzinę zastępczą niespokrewnioną, dlatego udział tego typu rodzin zwiększył się z 13,8% do 30,1%. Zawodowe rodziny zastępcze to 4-5% ogólnej liczby rodzin. W 2015 r. najwięcej rodzin zastępczych (72,9%) miało na wychowaniu jedno dziecko, liczba rodzin wychowujących dwoje dzieci stanowiła 18,2% ogółu rodzin, udział rodzin z trojgiem dzieci wynosił prawie 6%, z czworgiem i więcej ponad 3%.

Liczba rodzinnych domów dziecka wzrosła z 225 w 2012 r. do 484 w 2015 r. W latach 2010-2015 udział dzieci w rodzinnej pieczy zastępczej w ogólnej liczbie dzieci przebywających w rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej pozostawał na takim samym poziomie około 75%. W 2015 r. rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka⁶⁰ zapewniły opiekę 47,5 tys. dzieci w wieku poniżej 18 lat oraz 9,3 tys. dzieci w wieku 18-24 lat (kontynuujących naukę). W porównaniu do 2010 r. liczba dzieci w wieku poniżej 18 lat w rodzinnej pieczy zastępczej zmniejszyła się o 6,3 tys. (spadek o 11,7%). Wśród dzieci przebywających w rodzinnej pieczy zastępczej, najmniej było dzieci najmłodszych, tj. w przedziale wiekowym 0-3 lata – w ciągu analizowanego okresu średnio 8,1%. Pełnoletni wychowankowie stanowili średnio 11,0%, a w wieku 4-6 lat – 10,6%. Największy odsetek stanowiły dzieci w wieku 7-13 lat, średnio 38,0% oraz 14-17 lat – średnio 32,3%.

Z roku na rok zmniejszała się liczba dzieci, które po raz pierwszy w swoim życiu trafiły do pieczy zastępczej, z 9,6 tys. w 2010 r. do 7,7 tys. w 2015 r.

Dzieci, które nie posiadały obojga rodziców, to około 5% wszystkich dzieci przebywających w pieczy rodzinnej.

Wśród wychowanków rodzinnej pieczy zastępczej do 18 roku życia, najczęstszym powodem opuszczenia rodziny w latach 2010-2015, był powrót wychowanka do rodziny naturalnej i dotyczył średnio 33,9% ogółu wychowanków, którzy w tym czasie opuścili rodziny zastępcze. Kolejnym powodem, który objął w ciągu analizowanego okresu średnio 22,1% wychowanków było przekazanie do adopcji. Co piąty wychowanek został umieszczony w innej formie pieczy zastępczej, a w przypadku 16,3% dzieci w innej placówce instytucjonalnej pieczy zastępczej. Wśród wychowanków pełnoletnich

⁵⁸ Źródło: dane Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej na podstawie danych statystycznych ze sprawozdań Ośrodków Adopcyjnych prowadzących przysposobienia międzynarodowe za lata 2010-2015, data dostępu 7.11.2016 r.

⁵⁹ Patrz uwagi metodyczne – str. 22.

⁶⁰ Patrz uwagi metodyczne – str. 22.

w latach 2010-2015 najczęstszym powodem opuszczenia rodziny (średnio 43,9%) było założenie własnego gospodarstwa domowego.

Jeżeli brak jest możliwości umieszczenia dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej sąd umieszcza dziecko w instytucjonalnej pieczy zastępczej. Piecza ta jest sprawowana w formie placówki opiekuńczo-wychowawczej, regionalnej placówki opiekuńczo-terapeutycznej lub interwencyjnego ośrodka preadopcyjnego. Na koniec 2015 r. funkcjonowało 1086 placówek instytucjonalnej pieczy zastępczej, w tym 1078 placówek opiekuńczo-wychowawczych (667 socjalizacyjnych, 228 placówek rodzinnych, 121 łączących zadania placówki interwencyjnej, socjalizacyjnej oraz specjalistyczno-terapeutycznej, 45 interwencyjnych, 17 specjalistyczno-terapeutycznych), 6 regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych i 2 ośrodki preadopcyjne. Liczba placówek opiekuńczo-wychowawczych wzrosła w analizowanym okresie o 299 (z 779 w 2010 r.). W końcu 2015 r. w placówkach instytucjonalnej pieczy zastępczej przebywało 17,0 tys. dzieci do 18 roku życia oraz 1,9 tys. wychowanków pełnoletnich uczących się i pozostających nadal w placówce. Chociaż liczba placówek całodobowych wzrosła o 39,4%, to liczba wychowanków przebywających w tych placówkach spadła minimalnie, o 0,6%. Największy wpływ na takie zmiany miały przepisy dotyczące liczby miejsc i wychowanków w placówkach typu socjalizacyjnego, interwencyjnego lub specjalistyczno-terapeutycznego, zgodnie z którymi, w tym samym czasie w placówce może przebywać nie więcej niż 14 dzieci oraz wychowanków, którzy osiągnęli pełnoletniość przebywając w pieczy zastępczej.

Zdecydowana większość dzieci (około 79%) umieszczanych w placówkach instytucjonalnej pieczy zastępczej posiadała obydwoje rodziców, prawie 3% wychowanków było sierotami biologicznymi, a około 18% półsierotami.

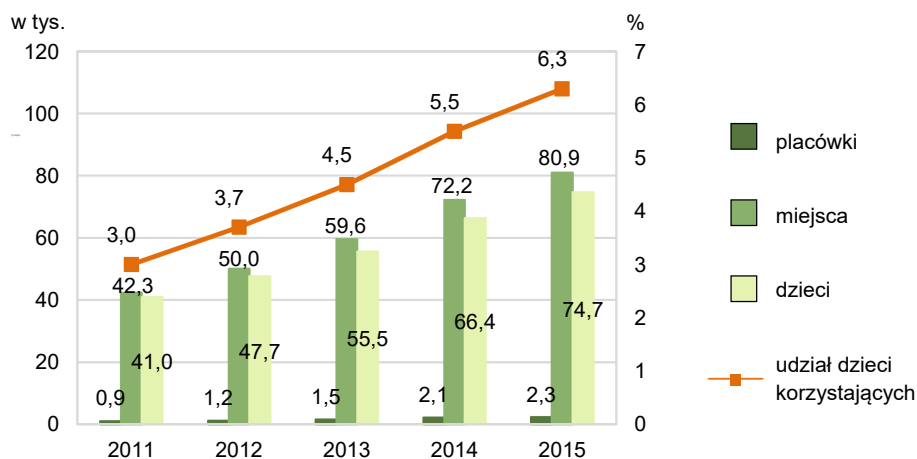
Struktura wiekowa wychowanków placówek pozostawała na podobnym poziomie w całym analizowanym okresie. Przeciętnie 6,1% podopiecznych placówek całodobowych to osoby najmłodsze w wieku 0-3 lat, nieco więcej 6,4% – to wychowankowie należący do starszej grupy wiekowej 4-6 lat. Najliczniejszą grupą były dzieci i młodzież w wieku 14-17 lat, którzy stanowili średnio 47,8% wszystkich wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej. Podopieczni w wieku 7-13 lat stanowili przeciętnie 32,7%, natomiast osoby pełnoletnie – 7,0% wszystkich wychowanków.

Wśród podopiecznych do 18 roku życia najczęstszym, dotyczącym średnio 34,9% tych dzieci powodem opuszczenia placówki całodobowej był powrót do rodziny naturalnej. Odsetek wychowanków adoptowanych wyniósł 13,3%. Wśród wychowanków całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych powyżej 18 roku życia również najczęstszym powodem opuszczenia placówki był powrót do rodziny naturalnej. Przeciętnie co drugi pełnoletni podopieczny opuszczający placówkę w latach 2010-2015 powrócił do swojej rodziny naturalnej. Na założenie własnego gospodarstwa domowego zdecydowało się 39,1% wychowanków powyżej 18 roku życia.

Ponadto pod nadzorem Ministerstwa Sprawiedliwości funkcjonuje w kraju 67 rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych, które w 2014 r. objęły badaniem 70,2 tys. osób i wydały blisko 23,5 tys. opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. W porównaniu z 2010 r. liczba osób badanych i wydanych opinii zmniejszyła się odpowiednio: o 2,3% i o 3,0%.

Wykres 13. Opieka nad dziećmi do lat 3

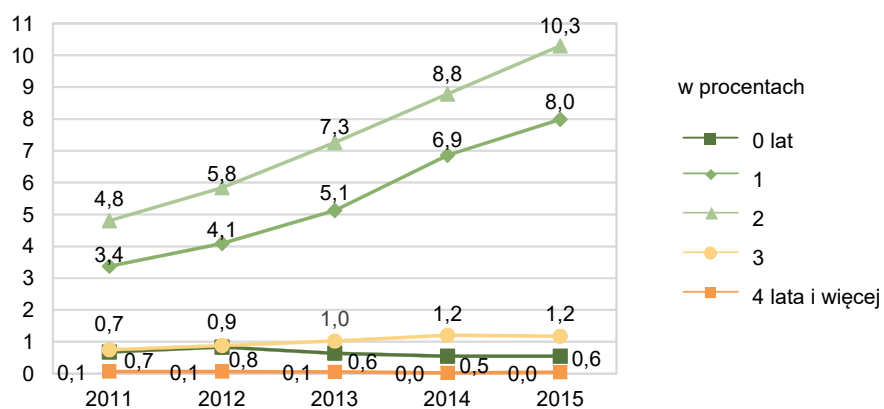
stan w dniu 31 XII

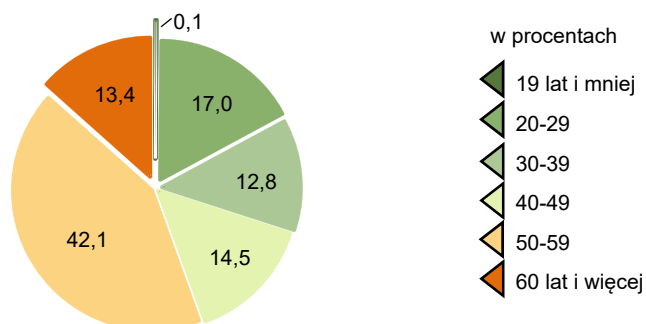
U w a g a: Liczba dzieci w placówkach obejmuje również dzieci w wieku 3 lata, 4 lata i więcej.

Wykres 14. Odsetek dzieci w placówkach opieki według wieku

stan w dniu 31 XII

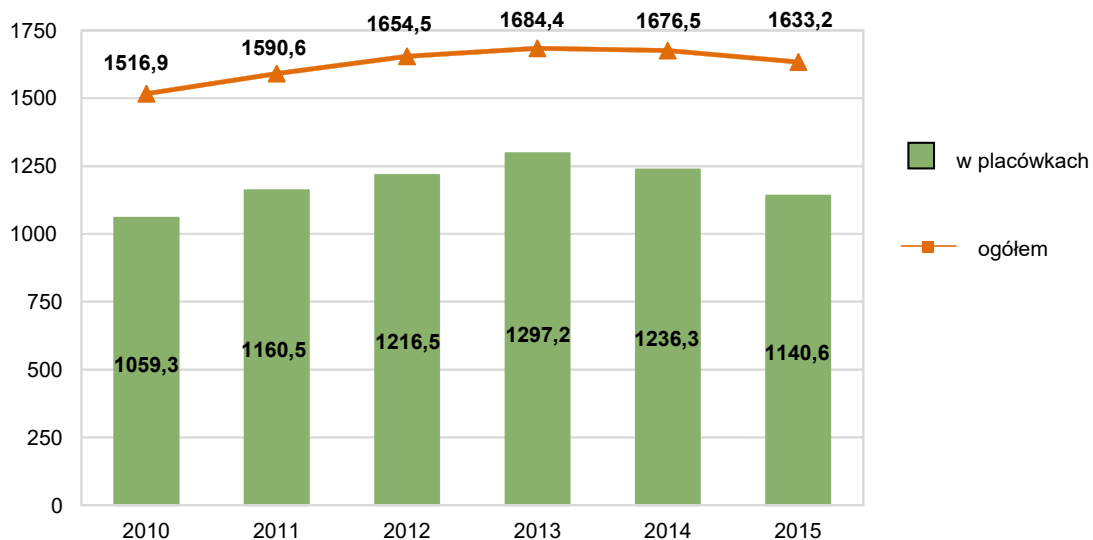

Wykres 15. Struktura wiekowa niań w 2015 r.

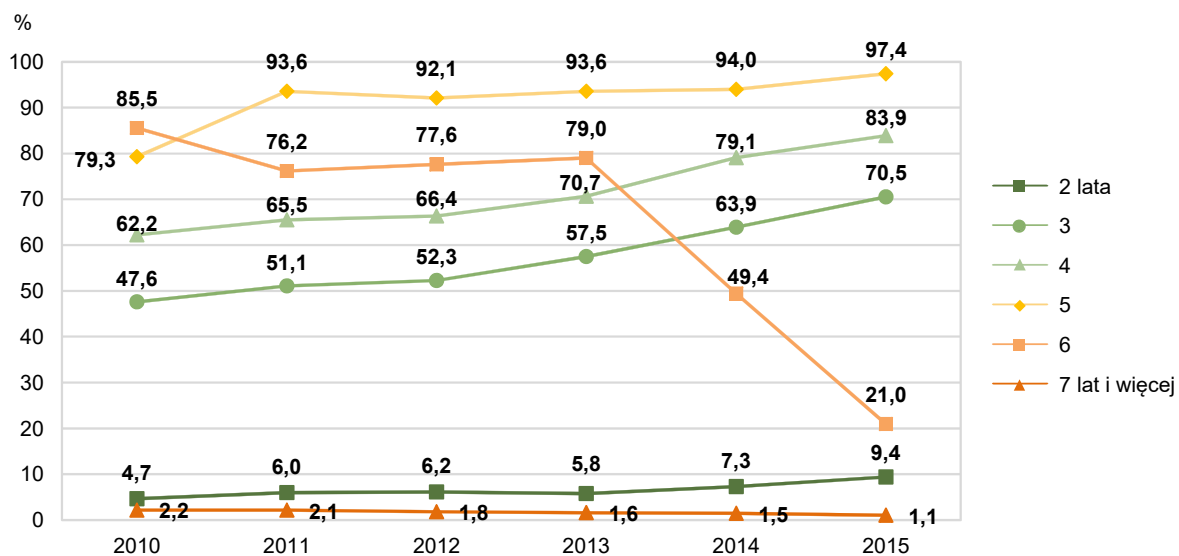
Ź r ó d ł o: dane z Centralnego Rejestru Ubezpieczonych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych.

Wykres 16. Dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego

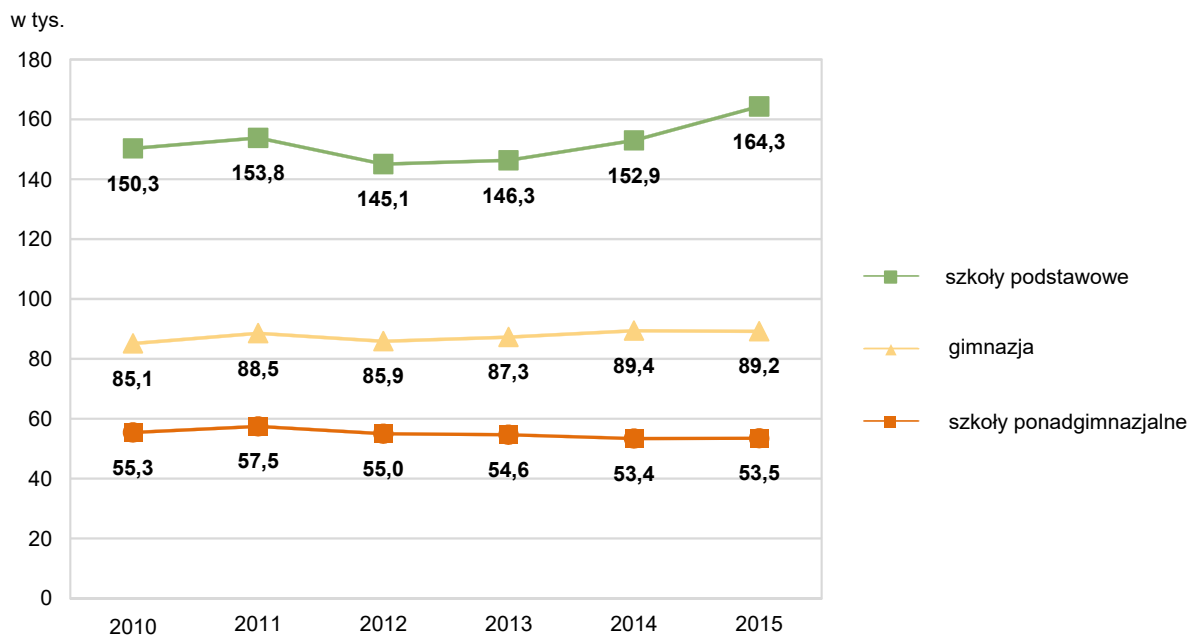
U w a g a: Liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego obejmuje również dzieci w wieku 2 lat oraz 7 lat i więcej.

Wykres 17. Odsetek dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego według wieku

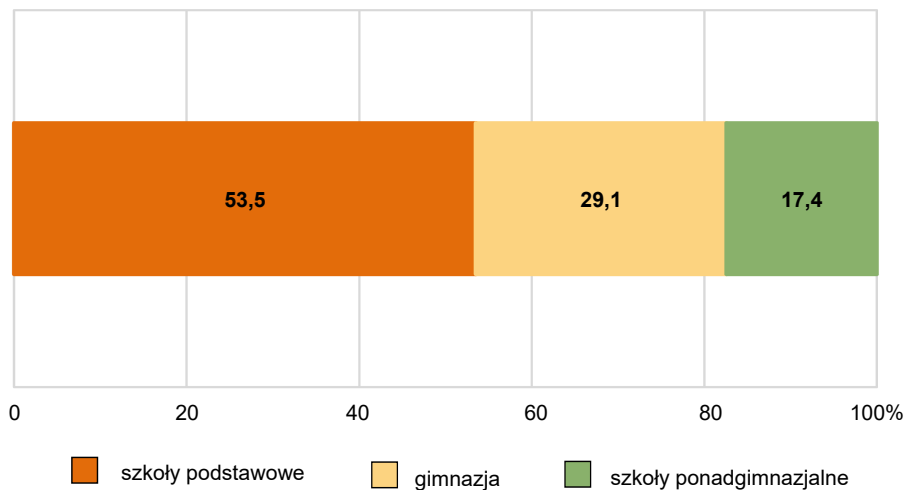

Ź r ó d ł o: dane z systemu informatycznego (SIO) Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Wykres 18. Uczestnicy zajęć pozalekcyjnych według typów szkół

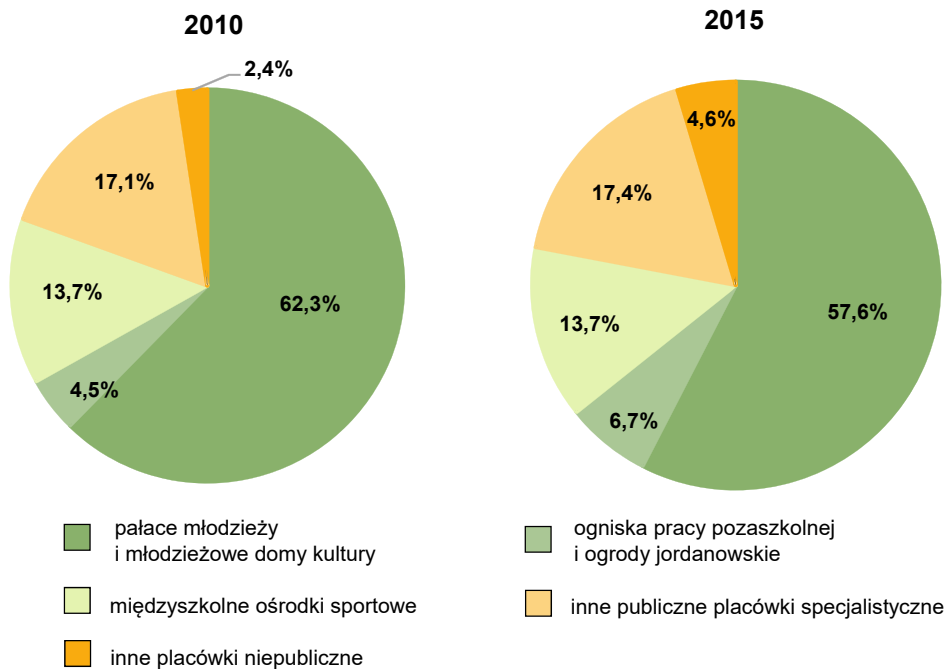

Wykres 19. Struktura uczestników zajęć pozalekcyjnych według typów szkół w 2015 r.

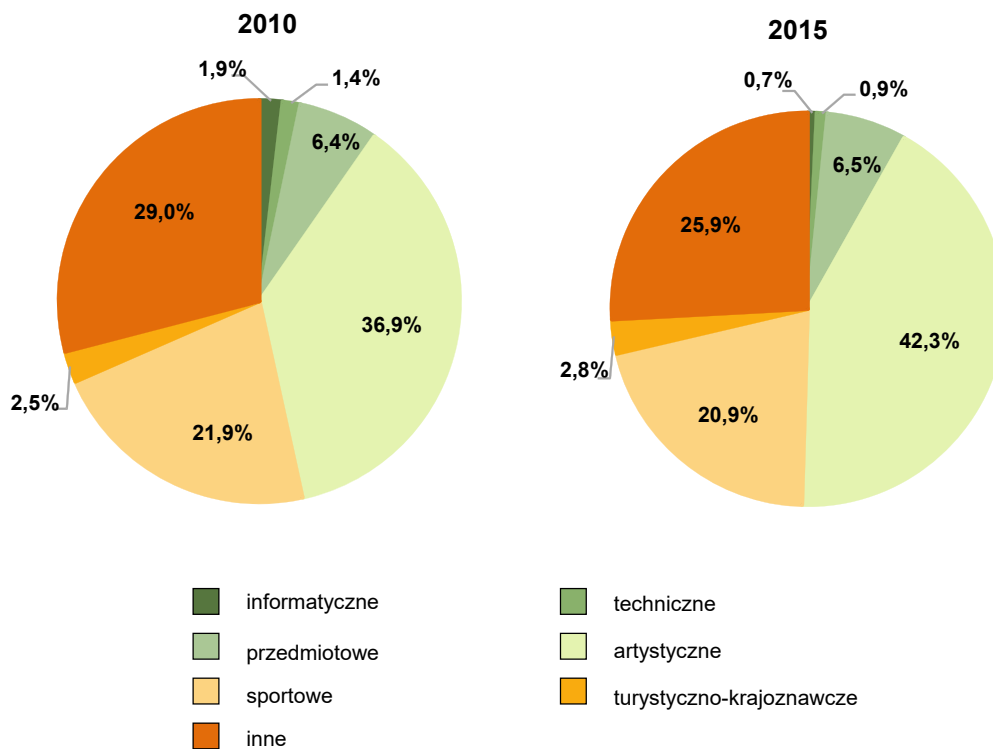

Źródło: dane z systemu informatycznego (SIO) Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Wykres 20. Struktura uczestników zajęć według rodzajów placówek wychowania pozaszkolnego

Wykres 21. Struktura uczestników zajęć w placówkach wychowania pozaszkolnego według rodzajów zajęć

Źródło: dane z systemu informatycznego (SIO) Ministerstwa Edukacji Narodowej.

2. Wsparcie materialne i ulgi dla rodzin z dziećmi

Przedstawione w poprzednim podrozdziale niematerialne formy działań na rzecz rodziny obejmują działalność instytucjonalną, umożliwiającą wspieranie i pomoc rodzinom głównie w zakresie opieki i wychowania dzieci, w tym wsparcie rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym. W powszechnym odbiorze działania prorodzinne państwa są oceniane głównie przez pryzmat pomocy materialnej dla rodzin w formie zasiłków, ulg i świadczeń w formie rzeczowej. Z opisanych w niniejszym podrozdziale rodzajów tej pomocy największy strumień środków pieniężnych w 2014 r. został skierowany do rodzin poprzez odliczenia podatkowe na dzieci, natomiast w 2015 r. – w formie świadczeń rodzinnych.

2.1. Odliczenia od podatku dochodowego z tytułu wychowywania dzieci⁶¹

Możliwość odliczeń od podatku dochodowego od osób fizycznych z tytułu wychowywania dzieci zwana popularnie „ulgą prorodziną”⁶² została wprowadzona z początkiem 2007 r. Kryteria wieku dzieci w tym przypadku są bardzo bliskie⁶³ ustalonym do otrzymywania zasiłku rodzinnego. W latach 2010-2012 odliczenia podatkowe z tego tytułu wykazywało corocznie ponad 4,3 mln podatników na około 6,2 mln dzieci na utrzymaniu.

W 2013 r. prawo do korzystania z odliczenia dla rodzin z jednym dzieckiem zostało ograniczone kryterium dochodowym rodziny w ciągu roku. To ograniczenie spowodowało, że w 2013 r. omawianych odliczeń dokonało 4024,0 tys. podatników na 5825,3 tys. dzieci. W latach 2014 i 2015 ograniczenie dla rodzin z jednym dzieckiem zostało utrzymane natomiast rodziny, które wcześniej nie mogły w pełni skorzystać z przysługującej ulgi (kwota podatku dochodowego była niższa od kwoty przysługującego odliczenia), uzyskały prawo zwrotu nieodliczonej ulgi do wysokości łącznej kwoty zapłaconych przez podatnika składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne, podlegających odliczeniu. W ostatnim roku analizowanego okresu 2010-2015 z ulgi prorodzinnej skorzystało 4078,1 tys. podatników (o 5,2% mniej niż w 2010 r.) na łączną liczbę 6484,8 tys. dzieci (o 3,2% więcej niż w 2010 r.). Zmiany w liczbie podatników i uprawnionych dzieci w latach 2010-2015 przedstawia wykres 22 (pomiędzy str. 64-65). Szczególnie widoczna jest dynamika 2014 r. do 2013 r., kiedy liczba dzieci na które dokonano odliczeń wzrosła o 11,0% wobec wcześniejszego (2013 r. do 2012 r.) spadku o 5,5%. W latach 2014 i 2015 wzrastała także – po dwóch wcześniejszych latach znacznego spadku, liczba podatników, którzy skorzystali z ulgi na dzieci.

Z powodu stosunkowo niewielkiej zależności od dochodu (wyłączającej tylko rodziny z najwyższymi dochodami z jednym dzieckiem uprawnionym) oraz mimo wyłączenia dzieci, których rodzice nie uzyskiwali dochodów objętych podatkiem dochodowym, ulga prorodzinna swoim zasięgiem obejmowała największą, spośród wszystkich działań prorodzinnych liczbę dzieci. Dla porównania zbiorowość dzieci w wieku poniżej 18 lat, na które rodzice otrzymali tę ulgę w 2014 r. była blisko 3-krotnie większa niż liczba dzieci w tym wieku, na które rodzice pobierali zasiłek rodzinny.

W strukturze dzieci – których rodzice skorzystali z omawianej ulgi – według wieku, w 2014 r. największą grupę 43,9% stanowiły dzieci z 10-letniego przedziału wieku obejmującego 6-15-latków.

⁶¹ Źródło: <http://www.finanse.mf.gov.pl/pit/statystyki> oraz dodatkowe dane Ministerstwa Finansów dla lat 2010 i 2014.

⁶² Patrz uwagi metodyczne – str. 22.

⁶³ Dokładniej w art.6 ust.4 ustawy z 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jednolity Dz. U. z 2012 r. poz. 361).

Udział dzieci w wieku poniżej 6 lat wynosił 29,2%, a ucząca się w szkołach ponadgimnazjalnych młodzież w wieku 16-17 lat stanowiła 9,0% ogółu dzieci, na które rodzice otrzymali ulgę podatkową. Relatywnie wysoki udział – 16,9% w analizowanej populacji miały osoby dorosłe w wieku 18-24 lata, czyli w zdecydowanej większości młodzież ucząca się, z niewielkim odsetkiem osób niepełnosprawnych, które nie kontynuowały nauki.

W porównaniu z początkiem analizowanego okresu z 2010 r. w omawianej strukturze wystąpiły zauważalne zmiany. Wzrósł udział dzieci w wieku poniżej 6 lat o 2,4 p. proc. oraz tych z grupy wieku 6-15 lat, o 2,1 p. proc. Wśród opisanych wyżej grup młodzieży w wieku 16 lat i więcej wystąpił spadek udziału, największy o 2,5 p. proc. w grupie 18-21-latków. Spadku tych udziałów nie należy jednak uzasadniać wzrostem „samodzielności” młodzieży, lecz głównie przyczynami demograficznymi (znaczące zmiany w strukturze ludności wg grup wieku wywołane pogłębiającą się „depresją urodzeniową” ostatniej dekady XX w.). Ponadto niewielki wpływ na zmiany tych udziałów miało także wprowadzone w 2013 r. kryterium dochodowe dotyczące rodzin z jednym dzieckiem na utrzymaniu.

Wyłączenie części rodzin z jednym dzieckiem wpłynęło na podwyższenie w 2013 r. (do poziomu 1,45) wskaźnika przeciętnej liczby dzieci na jednego podatnika korzystającego z tej ulgi wykres 23 (pomiędzy str. 64-65). Wskaźnik ten obniżał się od 1,46 w 2010 r. do poziomu 1,42 w 2012 r. W 2014 r. jego znaczący wzrost do poziomu 1,60, był spowodowany kolejną zmianą przepisów – wspomnianym wcześniej zwrotem ulgi (nieodliczonej od podatku) ze składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne i na zbliżonym poziomie utrzymał się w 2015 r.

W 2014 r. podatnicy skorzystali z omawianej ulgi na 5277,5 tys. dzieci w wieku poniżej 18 lat, co stanowiło 76,0% ogółu dzieci w tym wieku. Wśród pozostałych 24,0% dzieci nie objętych ulgą prorodzinną zapewne większość stanowiły dzieci, których żadne z rodziców nie było płatnikiem podatku dochodowego, w tym głównie dzieci rolników oraz dzieci „jedynacy” z rodzin, których dochód przekraczał kryterium uprawniające do ulgi. Można sądzić, że w przypadku rodzin z większą liczbą dzieci mogło zabraknąć w rocznym rozliczeniu rodziców za 2014 r. (z połączonych kwot podatku i składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne) środków na skorzystanie z ulgi na wszystkie dzieci w pełnej wysokości. W pierwszym roku analizowanego okresu 2010-2014 podatnicy odliczyli z podatku przysługującą ulgę na 4757,0 tys. dzieci w wieku poniżej 18 lat, co stanowiło wówczas 65,7% ogółu ludności w tym wieku, czyli rodzice ok. 1/3 dzieci w tym wieku nie mogli skorzystać z tej formy pomocy w wychowaniu dzieci.

W 2015 r. z tytułu ulgi prorodzinnej 4078,1 tys. podatników otrzymało ogółem 6982,2 mln zł i ta kwota była o blisko 23% wyższa niż w 2010 r. wykres 24 (pomiędzy str. 64-65). Należy zaznaczyć, że po zmianie przepisów w 2014 r. część podatników oprócz odliczeń od podatku skorzystała także ze zwrotu zapłaconych składek (Tabl.14), na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne w łącznej wysokości 1364,9 mln zł w 2015 r., zatem w warunkach porównywalnych z 2010 r. kwota ulgi odliczona tylko od podatku dochodowego w 2015 r. wyniosła 5617,3 mln zł i była niższa o 1,2%. W analizowanym okresie 2010-2015 najwyższą kwotę odliczeń z tytułu wychowywania dzieci, tylko od podatku, w wysokości 5740,1 mln zł otrzymali podatnicy w 2011 r.

W latach 2010-2012 kwota ulgi na każde dziecko uprawnione wynosiła 92,67 zł za każdy miesiąc podatkowy (1112,04 zł za rok). W 2013 r. wraz z wprowadzeniem kryterium dochodowego dla rodzin

z jednym dzieckiem nastąpiło utrzymanie wysokości odliczenia na pierwsze i drugie dziecko i podwyższenie kwoty odliczenia na trzecie oraz czwarte i każde kolejne dziecko w rodzinie, do odpowiednio 166,67 zł oraz 225 zł za każdy miesiąc podatkowy. Przedstawiony na wykresie 23 (pomiędzy str. 64-65) wskaźnik przeciętnej kwoty ulgi przypadającej na jedno dziecko pokazuje, że znaczący wzrost w tym zakresie nastąpił w 2014 r., (1071 zł wobec 949 zł w 2013 r., tj. o 12,9% więcej) czyli po wprowadzeniu zwrotu ulgi (w części nieodliczonej od podatku) z opłaconych składek ubezpieczeniowych, stąd można wnioskować, że w poprzednich latach wiele rodzin nie mogło w pełni skorzystać z przysługującej pomocy. W 2015 r. wystąpił dalszy niewielki wzrost tej kwoty.

2.2. Świadczenia rodzinne⁶⁴

Świadczenia rodzinne zostały ustanowione jako bezpośrednia pomoc dla rodziców, których środki i uprawnienia są niewystarczające dla wychowania i utrzymania dzieci. Są to zatem świadczenia zależne od dochodu (z wyłączeniem świadczeń dla osób i rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym, gdzie podstawą przyznania jest orzeczenie o niepełnosprawności).

W latach 2010-2015 z różnego rodzaju świadczeń rodzinnych korzystało średnio miesięcznie około 2,0 mln świadczeniobiorców⁶⁵ wykres 25 (pomiędzy str. 64-65). Po początkowym wzroście z 2123tys. w 2010 r. do 2173 tys. w 2011 r., w kolejnych latach ich liczba systematycznie zmniejszała się i w ostatnim roku analizowanego okresu ukształtowała się na poziomie 1810 tys. pobierających świadczenia przeciętnie w miesiącu (Tabl. 15). Spadek liczby beneficjentów świadczeń rodzinnych wynika przede wszystkim ze spadku ogólnej liczby dzieci w wieku uprawniającym do zasiłku rodzinnego, a także zmiany zasad przyznawania świadczeń opiekuńczych (od 1 stycznia 2013 r. osoby, które pobierały wcześniej to świadczenie na innego – niż dziecko, niepełnosprawnego członka rodziny otrzymują uzależniony od dochodu specjalny zasiłek opiekuńczy). Zmiana powyższych zasad wpłynęła również na trwający do 2014 r., stopniowy spadek wartości wypłacanych świadczeń. W latach 2010-2014 wartość wypłacanych świadczeń rodzinnych malała średnio rocznie o 3,3%, od 7,9 mld zł w 2010 r. do 6,9 mld zł w 2014 r. W ostatnim roku analizowanego okresu 2010-2015 r. wartość wypłat tych świadczeń wzrosła w porównaniu z 2014 r. o 8,6%. Ten skokowy wzrost był głównie efektem wzrostu o ok. 40% wartości wypłacanych świadczeń dla opiekunów osób niepełnosprawnych.

Struktura wydatków na świadczenia rodzinne według rodzajów świadczeń w latach 2010 i 2015 została przedstawiona na wykresie 26 (pomiędzy str. 64-65). W porównywanych latach wyraźnie dominują dwie grupy:

- pierwsza – to wydatki na zasiłki rodzinne wraz z dodatkami, czyli pomoc skierowana do rodzin z dziećmi stanowiąca w 2015 r. 50,1% wszystkich wydatków na świadczenia rodzinne;
- druga – to wydatki na świadczenia opiekuńcze, pomoc skierowana dla osób niepełnosprawnych i ich opiekunów, stanowiąca 46,1% ogółu wydatków. Dla porównania w 2010 r. wydatki na zasiłki rodzinne wraz z dodatkami wynosiły 65,6%, zaś wydatki na świadczenia opiekuńcze 28,9% ogółu wydatkowanych środków, co wskazuje na zmianę struktury wydatków i wzrost o 17,2 p. proc. udziału kwot skierowanych na pomoc dla osób niepełnosprawnych.

⁶⁴ Patrz uwagi metodyczne – str. 22.

⁶⁵ Patrz uwagi metodyczne – str. 22.

W ostatnim analizowanym roku wartość świadczeń zależnych od dochodu stanowiła około 56% ogólnej kwoty świadczeń rodzinnych. Świadczenia te pobierało 1047,4 tys. rodzin z dziećmi, w tym 1034,2 tys. rodzin pobierających zasiłek rodzinny. Udział tych rodzin w 2015 r. w ogólnej liczbie rodzin z dziećmi na utrzymaniu w Polsce wynosił 19,2% i w porównaniu z 2010 r. zmniejszył się o 7,3 p. proc⁶⁶. Od stycznia 2013 r. wspomniany wcześniej zasiłek rodzinny jest jednym z trzech świadczeń, przy których otrzymaniu jest uwzględniane kryterium dochodowe. Dwa pozostałe to: specjalny zasiłek opiekuńczy – nowe świadczenie, oraz jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia dziecka, która przed 2013 r. nie była powiązana z poziomem dochodu na osobę w rodzinie.

Z powodu zmiany metodologii dane za 2015 r. o liczbie korzystających ze świadczeń rodzinnych zależnych od dochodu, nie są porównywalne z poprzednimi latami, dlatego dalsza analiza dotyczy tylko beneficjentów (rodzin i dzieci w rodzinach) zasiłku rodzinnego. W 2015 r. rodziny z dziećmi otrzymały zasiłki rodzinne (nie licząc dodatków) na łączną kwotę blisko 2,5 mld zł i było to o ponad 0,6 mld zł mniej niż w 2010 r. W analizowanym 2015 r. zasiłek rodzinny otrzymywało 1034,2 tys. rodzin i w porównaniu z 2010 r. zbiorowość ta zmniejszyła się o 27,5%. W analizowanym okresie 2010-2015 liczba rodzin pobierających zasiłek rodzinny malała średnio rocznie o 6,2%, a wartość wypłacanych świadczeń malała średnio rocznie o 4,3%, co ukazuje wykres 27 (pomiędzy str. 64-65). Wyjątkiem był 2013 r., gdy z powodu podwyższenia jednostkowej kwoty zasiłków i wyższego kryterium dochodowego (od listopada 2012 r.) wartość wypłat wzrosła o 5,0% w porównaniu z 2012 r.

Z ogółu 1034,2 tys. rodzin pobierających zasiłek rodzinny w 2015 r. relatywnie najwięcej rodzin – 39,4%, pobierało to świadczenie na 2 dzieci i nieznacznie mniej – 37,8% na 1 dziecko – wykres 28 (pomiędzy str. 64-65). Stosunkowo wysoki udział rodzin pobierających zasiłek rodzinny na jedno dziecko (przy kryterium dochodowym 574/664 zł⁶⁷ na osobę) wiąże się ze znacznym odsetkiem rodzin niepełnych. Rodziny pobierające zasiłek rodzinny na 3 dzieci stanowiły 15,9%, a na 4 i więcej dzieci 6,9%. W pierwszym roku analizowanego okresu 2010-2015 struktura rodzin pod względem liczby dzieci, na które pobierano świadczenie była bardzo zbliżona, przy czym udział rodzin z 1 dzieckiem (38,3%) był niemal identyczny z udziałem rodzin z 2 dziećmi (38,3%).

W 2015 r. z zasiłku rodzinnego korzystało przeciętnie miesięcznie 2035,5 tys. dzieci, tj. o 32,2% mniej niż w 2010 r. Liczba dzieci, na które rodzice pobierali zasiłek rodzinny zmniejszała się w latach 2010-2015 średnio rocznie o 7,5%. W strukturze dzieci uprawnionych do zasiłku rodzinnego według grup wieku w 2015 r. największy udział miały dzieci w wieku 6-12 lat, stanowiąc 35,6% omawianej zbiorowości. Dzieci w wieku poniżej 6 roku życia stanowiły 30,4%, a 13-17-latkowie 25,2% ogółu dzieci uprawnionych do zasiłku rodzinnego. Młodzież w wieku 18 lat i więcej uprawniona do omawianego zasiłku stanowiła 8,8% populacji dzieci, na które rodziny pobierały zasiłek rodzinny. Tak ukształtowana struktura była podobna w latach 2010-2013, z minimalnie większym udziałem 6-12-latków w początkowym okresie.

Zasięg korzystania z zasiłku rodzinnego określany udziałem dzieci w wieku poniżej 18 lat, na które rodzice pobierali zasiłek rodzinny w liczbie dzieci ogółem w tym wieku (tj. w wieku przedprodukcyjnym), zmniejszał się systematycznie w całym analizowanym okresie 2010-2015 (wykres 29 pomiędzy

⁶⁶ Do wskaźników przyjęto liczbę rodzin z dziećmi na utrzymaniu ustaloną w NSP 2011.

⁶⁷ Od 1 listopada 2014 r. – 574 zł na osobę w rodzinie, a w rodzinie z dzieckiem niepełnosprawnym, 664 zł.

str. 64-65). Początkowo zbiorowość ta stanowiła 37,6% ogółu populacji w tym wieku, a w ostatnim 2015 r. jej udział wynosił 26,8%, czyli w ciągu 5 lat zmniejszył się o 10,8 p. proc.

Do zasiłku rodzinnego przysługują dodatki z siedmiu tytułów: urodzenia dziecka; wychowania dziecka w rodzinie wielodzietnej; opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego; samotnego wychowywania dziecka; kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego; rozpoczęcia roku szkolnego; podjęcia przez dziecko nauki poza miejscem zamieszkania. W 2015 r. z tytułu tych dodatków wypłacono blisko 1,3 mld zł. Średnio miesięcznie wypłacono 946,4 tys. tych dodatków. W porównaniu z 2010 r. wartość wypłaconych dodatków zmniejszyła się o 38,5%, natomiast średnia miesięczna liczba wypłaconych dodatków do zasiłku zmniejszyła się o blisko 34,6%. Struktura wydatków na dodatki do zasiłków rodzinnych przedstawiała się odmiennie od ich struktury ilościowej, co pokazuje wykres 30 (pomiędzy str. 64-65). W 2015 r. największą kwotę, blisko 335 mln zł, czyli 26,3% ogólnej puli wypłacanej w formie dodatków do zasiłków rodzinnych, stanowiły dodatki z tytułu wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej. Następną pod względem wysokości, to kwota przeznaczona na dodatki z tytułu samotnego wychowywania dziecka wynosząca ponad 205 mln zł. Trzecia pod względem wysokości kwota stanowiąca 15,4% ogółu środków na dodatki trafiła do beneficjentów jako dodatki z tytułu opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego. Odmiennie, struktura wydatków na dodatki do zasiłków rodzinnych, kształtowała się w 2010 r., gdzie najwyższą kwotę ponad 517 mln zł., co stanowiło ponad 1/4 ogółu wydatków na dodatki do zasiłków rodzinnych stanowiły dodatki z tytułu opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego. Dodatki z tytułu wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej stanowiły 23,7%, a z tytułu samotnego wychowywania dziecka 14,1% ogólnej puli wypłaconych dodatków do zasiłków rodzinnych.

W ramach świadczeń rodzinnych realizowane są trzy rodzaje świadczeń opiekuńczych kierowanych do osób niepełnosprawnych lub ich opiekunów: zasiłek pielęgnacyjny; świadczenie pielęgnacyjne oraz specjalny zasiłek opiekuńczy. Wydatki z tego tytułu przedstawiono na wykresie 26 (pomiędzy str. 64-65) w strukturze ogółu wydatków na świadczenia rodzinne.

W tej grupie najwięcej było świadczeniobiorców zasiłku pielęgnacyjnego. W 2015 r. średnio miesięcznie wypłacano ten zasiłek dla 920,8 tys. osób i było to o 5,5% więcej niż w 2010 r. W łącznej liczbie zasiłków pielęgnacyjnych 74,6% wypłacono dla osób niepełnosprawnych w wieku 16-74 lata, 22,8% dla niepełnosprawnych dzieci w wieku poniżej 16 lat oraz 2,6% dla osób, które ukończyły 75 lat, a nie miały uprawnienia do dodatku pielęgnacyjnego. Dla porównania w 2010 r. zasiłki dla osób niepełnosprawnych w wieku 16-74 lata stanowiły 71,0% łącznej liczby analizowanych świadczeń, 25,7% to zasiłki dla niepełnosprawnych dzieci i 3,3% dla osób, które ukończyły 75 lat. W 2015 r. zasiłek pielęgnacyjny był wypłacany przeciętnie w miesiącu dla 210,2 tys. dzieci w wieku poniżej lat 16 oraz dla 20,2 tys. dzieci w wieku 16-17 lat. Udział dzieci z zasiłkiem pielęgnacyjnym w populacji dzieci w wieku poniżej 18 lat ogółem wynosił 3,4%.

Świadczenie pielęgnacyjne w 2015 r. otrzymywało średnio miesięcznie 111,7 tys. osób i w porównaniu z 2010 r. ich liczba wzrosła o 3,0%. Wprowadzony w 2013 r. specjalny zasiłek opiekuńczy przysługuje osobom, które nie spełniają warunków, aby otrzymać świadczenie pielęgnacyjne. W 2015 r. wypłacono średnio miesięcznie 26,8 tys. świadczeń, tj. ponad dwukrotnie więcej niż w 2014 r., co było skutkiem zmiany zasad przyznawania tego świadczenia polegającym na zlikwidowaniu wymogu rezygnacji

z zatrudnienia. To pozwoliło osobom, które w ogóle nie podjęły zatrudnienia ubiegać się o specjalny zasiłek opiekuńczy.

W ostatnim analizowanym roku z przedziału 2010-2015 beneficjenci świadczeń opiekuńczych otrzymali świadczenia na łączną kwotę ponad 3,4 mld zł, czyli o 51,9% więcej niż w 2010 r. Wzrost tych wypłat w największym stopniu był spowodowany podwyższaniem kwoty świadczenia pielęgnacyjnego, które od 2010 r. do końca czerwca 2013 r. wynosiło 520 zł miesięcznie, (następnie zostało podwyższone do 620 zł i w 2014 r. do 800 zł) a od stycznia 2015 r. wynosiło 1200 zł miesięcznie.

Ustawa o świadczeniach rodzinnych gwarantuje ponadto jednorazową zapomogę z tytułu urodzenia dziecka, tak zwane „becikowe”. Od 2013 r. ta forma wsparcia kierowana jest do rodzin spełniających kryterium dochodowe i w 2015 r. dotyczyła rodziców 279,2 tys. dzieci, co stanowiło 75,6% ogółu urodzonych dzieci. Wydatki na wypłatę jednorazowej zapomogi z tytułu urodzenia dziecka z budżetu państwa w 2015 r. wyniosły 279,2 mln zł i były niższe o 32,4% w porównaniu z 2010 r. Ponadto w 2015 r. wypłacono dodatkowo blisko 9 tys. zapomóg z tytułu urodzenia dziecka ze środków własnych gminy, średnia zapomoga wynosiła 842 zł, dla porównania w 2010 r. ze środków własnych gmin wypłacono ponad 19 tys. zapomóg o średniej wartości 854 zł.

Do grupy świadczeń rodzinnych zalicza się także opłatę składek na obowiązkowe ubezpieczenia społeczne i zdrowotne, za osoby opiekujące się osobą niepełnosprawną, jeżeli nie podlegają one takiemu obowiązkowi z innego tytułu. W 2015 r. na składki na ubezpieczenia emerytalne i rentowe wydano blisko 369 mln zł. Składki te były opłacane przeciętnie miesięcznie za 85,9 tys. pobierających świadczenie pielęgnacyjne i za 21,9 tys. pobierających specjalny zasiłek opiekuńczy. Dla porównania w 2010 r. omawiane składki opłacano przeciętnie za 69,6 tys. świadczeniobiorców świadczenia pielęgnacyjnego na łączną kwotę blisko 108 mln zł. Na składki na ubezpieczenia zdrowotne wydano w 2015 r. blisko 62 mln zł, na średnio miesięcznie 41,8 tys. pobierających świadczenie pielęgnacyjne i za 15,8 tys. osób pobierających specjalny zasiłek opiekuńczy. W 2010 r. na te składki wydano ponad 20 mln zł, na 41,6 osób pobierających świadczenie pielęgnacyjne.

2.3. Świadczenia z funduszu alimentacyjnego⁶⁸

Fundusz alimentacyjny wspiera osoby – głównie dzieci i uczącą się młodzież, które nie są w stanie same zaspokoić swoich potrzeb i nie otrzymują należnego zabezpieczenia od osób zobowiązanych do ich alimentacji. Z ogółu 198,7 tys. beneficjentów⁶⁹, którzy w 2015 r. skorzystali ze świadczeń z tego funduszu 191,8 tys., czyli 96,5% stanowiły rodziny, które wychowywały dzieci pozostające na utrzymaniu. Pozostali świadczeniobiorcy 6,9 tys. osób, czyli 3,5% to osoby dorosłe – głównie uczące się, które pobierały świadczenie na siebie. Wyżej wykazane rodziny pobierały świadczenie alimentacyjne na 295,7 tys. dzieci⁷⁰ w wieku poniżej 18 lat i starszych, które pozostawały na utrzymaniu w związku z nauką lub niepełnosprawnością.

W analizowanym okresie 2010-2015 liczba rodzin pobierających świadczenie alimentacyjne początkowo rosła (Tabl.15), natomiast w dwóch ostatnich latach zmniejszyła się. Od 2011 r. (po ponad

⁶⁸ Źródło: baza danych systemu sFundusz oraz sprawozdania z realizacji ustawy <http://www.mpips.gov.pl/wsparcie-dla-rodzin-z-dziecmi/fundusz-alimentacyjny/informacje-statystyczne/realizacja-ustawy-o-pomocy-osobom-uprawnionym-do-alimentow>, Patrz uwagi metodyczne – str. 23.

⁶⁹ Patrz uwagi metodyczne – str. 23.

⁷⁰ Liczba dzieci wyznaczona – patrz uwagi metodyczne – str. 23.

5-procentowym wzroście w porównaniu z 2010 r.) liczba rodzin pobierających świadczenia na dzieci utrzymywała się do 2013 r. na zbliżonym poziomie ponad 205 tys. W 2015 r. zaobserwowano spadek do poziomu 191,8 tys., co w porównaniu z 2014 r. oznacza spadek o 4,3%. Dynamikę liczby tych rodzin przedstawia wykres 31 (pomiędzy str. 64-65). Wśród rodzin wychowujących dzieci uprawnione do świadczenia alimentacyjnego w 2015 r. przeważały rodziny z jednym dzieckiem – 117,7 tys., stanowiąc 61,4% ogółu. Grupę liczącą 53,1 tys., czyli 27,7% stanowiły rodziny z dwojgiem dzieci. Rodzin, w których wychowywało się troje i więcej dzieci uprawnionych do świadczenia alimentacyjnego było 20,9 tys., a ich udział w omawianej populacji wynosił 10,9%. Wyżej przedstawiona struktura w porównaniu z 2010 r. uległa niewielkim zmianom.

W 2015 r. liczba osób uprawnionych do świadczenia alimentacyjnego wynosiła 302,6 tys. i w porównaniu z 2010 r. zmniejszyła się o 4,2%, i był to kolejny (po 2014 r.) rok spadku liczby osób uprawnionych, wykres 32 (pomiędzy str. 64-65). W populacji 295,7 tys. dzieci uprawnionych do świadczenia w 2015 r. żyjących w rodzinach, 84,0%, tj. 248,3 tys. osób, to dzieci w wieku poniżej 18 lat. Pozostałe 47,4 tys. osób, to dzieci starsze pozostające na utrzymaniu w związku z nauką lub niepełnosprawnością, w tym ok. 0,6 tys. to osoby w wieku 25 lat i więcej. W 2015 r. udział dzieci w wieku poniżej 18 lat posiadających prawo do świadczenia w ludności ogółem w tym wieku, wynosił 3,6% i na zbliżonym poziomie utrzymywał się w całym omawianym okresie.

W końcu 2015 r. liczba osób nie wywiązujących się z obowiązku alimentacyjnego wynosiła 254,2 tys. i w porównaniu z 2010 r. wzrosła o 66,0 tys. osób, tj. o 35,1%. Na przestrzeni lat 2010-2015 liczba dłużników alimentacyjnych ulegała dużym zmianom, co przedstawiono na wykresie 32 (pomiędzy str. 64-65) Wobec tych dłużników, co do których egzekucja stała się bezskuteczna, podejmowane były działania które doprowadziły do wzrostu ściągальności należności.

W 2015 r. z funduszu alimentacyjnego wypłacono świadczenia na kwotę 1483,3 mln zł, tj. o 21,7% więcej niż w 2010 r.

2.4. Świadczenia pomocy społecznej⁷¹ dla ubogich rodzin z dziećmi⁷²

Wśród 605,4 tys. wieloosobowych gospodarstw domowych, które w 2015 r. otrzymały wsparcie za pośrednictwem ośrodków pomocy społecznej, 316,5 tys., czyli 52,3% to ubogie rodziny z dziećmi na utrzymaniu⁷³. W stosunku do 2010 r. liczebność tej grupy gospodarstw domowych zmniejszyła się o 13,9%, wykres 33 (pomiędzy str. 64-65) przy czym kryterium dochodowe⁷⁴, wyznaczające ustawową granicę ubóstwa było w 2014 r. nominalnie wyższe niż w 2010 r. o 29,9%, a w 2015 r. – o 46,4%, (przy wzroście cen towarów i usług konsumpcyjnych w tym okresie odpowiednio o 8,8% i o 8,0%). Wprowadzona w październiku 2012 r. nowa kwota progu dochodowego uprawniającego do świadczeń z pomocy społecznej zależnych od dochodu spowodowała przejściowo – w latach 2012-2013, znaczący przyrost liczby beneficjentów. W tym okresie, liczebność omawianych gospodarstw wzrosła do blisko 400 tys. Trwałym zjawiskiem jest to, że ubogie rodziny z dziećmi na utrzymaniu to w większości rodziny na wsi. W 2015 r. w populacji ubogich gospodarstw domowych, rodziny na wsi liczyły 181,3 tys.,

⁷¹ Patrz uwagi metodyczne – str. 23.

⁷² Patrz uwagi metodyczne – str. 23.

⁷³ Ilekroć w temacie pomocy społecznej jest mowa o gospodarstwach/rodzinach z dziećmi na utrzymaniu, dotyczy to dzieci w wieku poniżej 18 lat.

⁷⁴ Patrz uwagi metodyczne – str. 23.

tj. 57,3%. Na przestrzeni lat 2010-2014 ten udział minimalnie się zmniejszał, natomiast w 2015 r. odnotowano niewielki wzrost.

W zbiorowości analizowanych ubogich rodzin najliczniejszą grupę w 2015 r. stanowiły rodziny z dwójką dzieci – 113,2 tys. (35,8% ogółu ubogich gospodarstw domowych z dziećmi na utrzymaniu) oraz z 1 dzieckiem – 111,1 tys. (35,1%). Relatywnie duży udział w omawianej zbiorowości rodzin z jednym dzieckiem jest następstwem rosnącej liczby rodzin niepełnych. Liczba rodzin wielodzietnych – z trójką i więcej dzieci na utrzymaniu była znacznie mniejsza i w 2015 r. wyniosła 92,3 tys. czyli 29,1% ogółu ubogich gospodarstw domowych z dziećmi na utrzymaniu. Zbiorowość ubogich rodzin wielodzietnych w 2015 r. w stosunku do 2010 r. zmniejszyła się o 14,7%. W tym samym czasie liczba rodzin z jednym dzieckiem zmniejszyła się o 16,6%, a liczba rodzin z dwójką dzieci o 10,4%.

Częstość występowania problemów, stanowiących powód uzyskania pomocy⁷⁵ ulegała minimalnym wahaniom. Niezmiennie najważniejsze z nich to bezrobocie, problemy zdrowotne (ciężka choroba lub niepełnosprawność) oraz problemy rodzinne wynikające głównie z samotnego rodzicielstwa lub wielodzietności. W okresie 2010-2015 zasadniczym powodem wsparcia rodzin z dziećmi było bezrobocie. Z tego powodu pomoc otrzymywało początkowo 67,4%, w 2012 r. – 78,0%, a w ostatnim analizowanym, 2015 r. – 72,6% tych rodzin.

Problemy rodzinne były jednym z powodów pomocy dla ponad połowy rodzin z dziećmi, a z przyczyn zdrowotnych pomoc otrzymała blisko 1/3 tych rodzin.

W 2015 r. łączna wartość pomocy udzielonej ubogim rodzinom z dziećmi wyniosła 1021,6 mln zł⁷⁶. Była to kwota o 5,9% niższa niż w 2014 r. i o 18,2% wyższa niż w 2010 r. wykres 34 (pomiędzy str. 64-65), W analizowanym okresie 2010-2014 średnia roczna wartość świadczeń z pomocy społecznej⁷⁷, przypadająca na jedną ubogą rodzinę z dziećmi na utrzymaniu wzrosła z poziomu 2351 zł do 3228 zł.

2.5. Stypendia szkolne i socjalne oraz inne formy wsparcia uczniów⁷⁸ i studentów

Jednym z kierunków działań prorodzinnych państwa jest bezpośrednia pomoc dla dzieci i młodzieży – pobierających naukę na wszystkich poziomach kształcenia. Główne formy wsparcia materialnego uczniów szkół podstawowych, gimnazjów oraz szkół ponadgimnazjalnych to stypendia szkolne⁷⁹, a w przypadku studentów – stypendia socjalne⁸⁰. Ponadto uczniowie mogą otrzymywać (częściowo lub w pełni) nieodpłatnie posiłki w szkolnych stołówkach oraz podręczniki szkolne. W przypadkach szczególnych (wypadki losowe) uczniowie otrzymywali też zasiłki szkolne.

W 2015 r. stypendia⁸¹ szkolne, a więc świadczenia przyznawane w związku z trudną sytuacją materialną rodzin zostały skierowane do 469,2 tys. uczniów szkół podstawowych i gimnazjalnych, co stanowiło 13,2% wszystkich uczniów tych szkół – wykres 35 (pomiędzy str. 64-65). W latach 2010-2015 udział uczniów korzystających z tej formy pomocy był największy w 2010 r. i wyniósł 15,0%, a w 2015 r. był o 1,8 p. proc. mniejszy. W szkołach ponadgimnazjalnych (łącznie z policealnymi)

⁷⁵ Patrz uwagi metodyczne – str. 23.

⁷⁶ Bez świadczeń z przyczyn losowych i z powodu klęsk żywiołowych.

⁷⁷ Łącznie z finansowaniem posiłków w szkole.

⁷⁸ Patrz uwagi metodyczne – str. 23.

⁷⁹ Patrz uwagi metodyczne – str. 23.

⁸⁰ Patrz uwagi metodyczne – str. 24.

⁸¹ Patrz uwagi ogólne – str. 14.

w 2015 r. stypendia szkolne otrzymało 140,0 tys. uczniów (Tabl.16) i ich udział wśród ogółu młodzieży uczącej się w tych szkołach był – w porównaniu ze szkołami podstawowymi i gimnazjami, znacznie niższy i wynosił 11,4% (tj. 0,7 pkt proc. więcej niż w 2010 r.). W okresie 2010-2015 zauważalny wzrost tego udziału nastąpił w latach 2013-2014 – o 2 p. proc.

Studenci, których rodziny są w trudniejszej sytuacji materialnej mogą ubiegać się o stypendium socjalne. W 2015 r. z pomocy materialnej w tej formie korzystało 186,6 tys. osób, co stanowiło 13,3% ogółu studentów. W okresie 2010-2013 udział studentów korzystających z pomocy materialnej stopniowo wzrastał od 10,9% w pierwszym analizowanym roku do 13,5% w 2013 r. Większy niż w przypadku szkół ponadgimnazjalnych odsetek studentów korzystających z pomocy materialnej wynika z faktu, że kryteria dochodowe są inne. Koszty utrzymania dziecka studiującego są wyższe, gdyż w większości przypadków dochodzi konieczność zakwaterowania w mieście będącym siedzibą uczelni.

W 2015 r. z przynajmniej jednego posiłku w stołówkach szkolnych korzystało 1152,7 tys. uczniów szkół podstawowych; 290,7 tys. gimnazjalistów oraz 151,9 tys. uczniów szkół ponadgimnazjalnych – łącznie 1595,4 tys. dzieci i młodzieży szkolnej, co stanowi 33,3% ogółu uczniów w omawianych placówkach. W latach 2010-2015 udział korzystających ze stołówek szkolnych stopniowo wzrastał, z poziomu 27,6% w roku szkolnym 2010/2011 – wykres 36 (pomiędzy str. 64-65). Ogółem liczba uczniów korzystających z posiłków w 2015 r. była wyższa niż w 2010 r. o 228,2 tys. osób, czyli o 16,7%. Tym samym w analizowanym okresie udział uczniów korzystających ze stołówek w liczbie uczniów ogółem wzrósł o 5,7 p. proc i był to efekt znaczącego wzrostu liczby korzystających z posiłków z pełną odpłatnością, gdyż liczba korzystających z posiłków finansowanych za pośrednictwem ośrodka pomocy społecznej (refundowanych w ramach Programu Rządowego „Pomoc Państwa w zakresie dożywiania”), lub dofinansowanych przez szkołę zmniejszyła się.

W 2015 r. liczba uczniów korzystających z posiłków nieodpłatnie (lub z częściową odpłatnością) wyniosła ogółem 460,1 tys., to jest o 71,0 tys., czyli o 13,4% mniej niż w 2010 r. Dzieci i młodzież otrzymujący posiłki nieodpłatnie (lub z częściową odpłatnością) w 2015 r. stanowili 28,8% ogółu korzystających z posiłków w stołówkach szkolnych i w stosunku do 2010 r. ich udział zmniejszył się o 10,0 p. proc. Odsetek uczniów otrzymujących dofinansowanie kosztów posiłków w 2015 r. był silnie zróżnicowany w zależności od typu szkoły – wykres 37 (pomiędzy str. 64-65). Relatywnie najwięcej uczniów korzystało z posiłków z dofinansowaniem (pełnym lub częściowym) w zasadniczych szkołach zawodowych i gimnazjach, stanowiąc odpowiednio – 47,4% i 44,3% ogółu uczniów korzystających z posiłków w stołówkach tych szkół. Z dofinansowania posiłków stosunkowo najmniej korzystała młodzież szkół artystycznych oraz szkół policealnych, odpowiednio – 7,3% i 4,2% ogółu korzystających z posiłków w tych szkołach.

Uczniowie określonych roczników i typów szkół korzystają z pełnego finansowania zakupu podręczników szkolnych. We wrześniu 2015 r. Rządowy Program Pomocy Uczniom – „Wyprawka szkolna objął uczniów uczęszczających do klas III szkoły podstawowej, a także uczniów, którzy w roku szkolnym 2015/2016 kontynuują naukę według nowej podstawy programowej kształcenia ogólnego lub podstawy programowej kształcenia w zawodach odpowiednio na poziomie klasy IV technikum. Programem objęto także uczniów niepełnosprawnych. Ogółem w 2015 r. z tej formy pomocy skorzystało 397,5 tys. dzieci i młodzieży – wykres 38 (pomiędzy str. 64-65), głównie uczniowie szkół podstawowych.

Liczba uczniów korzystających z tej formy wsparcia była o 16,1% mniejsza niż w 2014 r. i o 47,6% większa niż na początku analizowanego okresu, czyli we wrześniu 2010 r.

Opisane wcześniej stypendia szkolne mogą być udzielane uczniom w formie całkowitego lub częściowego pokrycia kosztów związanych z zakwaterowaniem z powodu nauki poza miejscem zamieszkania. W 2015 r. z internatów⁸², burs oraz kwater prywatnych korzystało 58,8 tys. uczniów wykres 39 (pomiędzy str. 64-65), (łącznie ze słuchaczami szkół policealnych). Zbiorowość ta, stanowiła 1,2% wszystkich uczniów (w przypadku szkół ponadgimnazjalnych 3,9%) i w porównaniu z 2010 r. wzrosła o 4,2%. Zdecydowana większość korzystających z zakwaterowania poza miejscem zamieszkania – 84,9%, to uczniowie szkół ponadgimnazjalnych i policealnych. Stosunkowo liczną grupę, 12,2% stanowili uczniowie gimnazjów, pozostali to uczniowie podstawowych szkół artystycznych i sportowych. W 2015 r. wśród 58,8 tys. ogółu uczniów korzystających z zakwaterowania, 13,8 tys., czyli 23,4% otrzymało dofinansowanie lub refundację kosztów zamieszkania głównie w internatach i bursach (dofinansowanie kwater prywatnych zdarzało się sporadycznie). W latach 2010-2015 udział ten zmieniał się nieznacznie, zamykając się w przedziale od około 22 do niespełna 24%. Najczęściej z dofinansowania zakwaterowania korzystali uczniowie szkół podstawowych i gimnazjów – wykres 40 (pomiędzy str. 64-65).

W analizowanym okresie 2010-2015 wzrastały środki na stypendia socjalne dla studentów. W 2015 r. wydano na ten cel 978,6 mln zł i było to o 0,1% więcej niż w 2014 r. oraz o 88,8% więcej niż w 2010 r. Stąd też (a także z powodu zmniejszenia w 2015 r. liczby korzystających studentów), przeciętna kwota stypendium w roku akademickim na jednego studenta uprawnionego wzrosła z poziomu 2593 zł w 2010 r. do 5169 zł w 2015 r.⁸³

2.6. Pomoc rodzinom w uzyskaniu mieszkania⁸⁴ i dofinansowanie wydatków mieszkaniowych

Jedną z istotnych form działań prorodzinnych jest pomoc państwa w uzyskaniu mieszkania. Państwo, w ramach prowadzonej polityki wspiera starania rodzin w tym zakresie poprzez programy rządowe. W analizowanym okresie 2010-2015 istniały dwa programy tego typu, a ich obsługę prowadził Bank Gospodarstwa Krajowego. Do końca 2012 r. można było składać wnioski o kredyt preferencyjny w ramach programu „Rodzina na swoim” wprowadzonego ustawą z września 2006 r. o finansowym wsparciu rodzin w nabywaniu własnego mieszkania. Z tego programu mogli skorzystać małżonkowie albo osoby samotnie wychowujące przynajmniej jedno dziecko⁸⁵ (małoletnie, dziecko – bez względu na jego wiek – na które pobierany był zasiłek pielęgnacyjny lub dziecko do ukończenia przez nie 25 roku życia, uczące się w szkołach). Pomoc państwa w tym programie stanowiła dopłata w wysokości równowartości 50% kwoty odsetek naliczonych od podstawy naliczenia dopłaty według stopy referencyjnej obowiązującej w dniu naliczenia dopłaty. Według danych Banku Gospodarstwa Krajowego w latach 2010-2013 w ramach tego programu zostało udzielonych 150,8 tys. kredytów (do końca 2013 r. były podpisywane ostatnie umowy kredytowe na wnioski złożone rok wcześniej). W całym okresie z programu skorzystało 133,9 tys. rodzin z dziećmi na utrzymaniu, w tym 8,8 tys. samotnych rodziców.

⁸² Patrz uwagi metodyczne – str. 24.

⁸³ Za publikacją „Szkoły wyższe i ich finanse w 2015 r.”, GUS, Warszawa 2016 (oraz wydania archiwalne za lata 2010-2014) <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/>

⁸⁴ Źródło: <https://www.bgk.pl/> oraz dodatkowe informacje z Banku Gospodarstwa Krajowego.

⁸⁵ Od 31 sierpnia 2011 r. uprawnienie zostało rozszerzone na osoby samotne bez dzieci.

Wartość kredytów udzielonych w całym okresie dla tych rodzin przekroczyła kwotę 25,8 mld zł. w tym dla samotnych rodziców ponad 1,5 mld zł.

W październiku 2013 r. zaczął obowiązywać nowy program „Mieszkanie dla młodych”, wprowadzony ustawą z września 2013 r. o pomocy państwa w nabyciu pierwszego mieszkania przez ludzi młodych. Przy ubieganiu się o pomoc państwa w nabyciu pierwszego mieszkania z wykorzystaniem tego programu, została ustalona granica wieku do 35 lat. Pomoc z programu „Mieszkanie dla młodych” polega na udzieleniu ze środków budżetu państwa dofinansowania wkładu własnego oraz dodatkowego finansowego wsparcia w formie spłaty części kredytu.

Wysokość dofinansowania wkładu własnego nie mogła przekroczyć 10% kwoty określonej, jako iloczyn $\max 50 \text{ m}^2$ (65 m^2)⁸⁶ powierzchni użytkowej mieszkania oraz średniego wskaźnika przeliczeniowego kosztu odtworzenia 1 m^2 tej powierzchni obowiązującego w dniu złożenia wniosku o dofinansowanie wkładu własnego w gminie, na terenie której położone jest mieszkanie.

Dodatkowe finansowe wsparcie, w formie spłaty części kredytu (w wysokości – w uproszczeniu, nie wyższej niż połowa kwoty dofinansowania wkładu własnego), może zostać przyznane nabywcy z tytułu urodzenia trzeciego lub kolejnego dziecka lub przysposobienia dziecka będącego trzecim lub kolejnym dzieckiem.

Realizacja wniosków złożonych w IV kw. 2013 r. rozpoczęła się w 2014 r. Kredyt według zasad programu „Mieszkanie dla młodych” uzyskało w 2014 r. blisko 14,0 tys. rodzin, w tym 3,3 tys. to rodziny z dziećmi w wieku poniżej 25 lat na utrzymaniu. Wartość tych kredytów wyniosła 2564,9 mln zł. w tym dla rodzin z dziećmi 614,3 mln zł. Zapewniona w budżecie na 2014 r. kwota 600 mln zł na dofinansowanie tych kredytów została wykorzystana w niespełna 35%. Ten stosunkowo niski wskaźnik wykorzystania w 2014 r. mógł być skutkiem „nowości” wprowadzonych zmian w zakresie finansowego wsparcia kredytów mieszkaniowych. Wskazywała na to rosnąca popularność programu „Mieszkanie dla młodych” w następnym roku. W 2015 r. z kredytów skorzystało 27,3 tys. rodzin (tj. blisko dwukrotnie więcej niż w 2014 r.), w tym 7,2 tys. rodzin z dziećmi na utrzymaniu, a gwarantowana w budżecie kwota 615 mln zł została wykorzystana w 85%. Zainteresowanie programem nie zmniejszyło się w 2016 r., o czym świadczy wstrzymanie – w lipcu 2016 r. – przyjmowania wniosków na 2017 r.⁸⁷ Syntetyczne zestawienie wsparcia w uzyskaniu mieszkania przez rodziny z dziećmi w latach 2010-2015 przedstawia wykres 41 (pomiędzy str. 64-65).

Na szerszą – niż w uzyskaniu mieszkania skalę, państwo pomaga osobom w trudnej sytuacji materialnej w ponoszeniu kosztów w związku z zajmowaniem lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego. W tym celu został wprowadzony ustawowo w 2001 r. dodatek mieszkaniowy⁸⁸ jako powszechne i okresowe świadczenie pieniężne⁸⁹. W 2015 r. wypłacono 4,4 mln dodatków mieszkaniowych na łączną kwotę ponad 894 mln zł, a przeciętna miesięczna wysokość dodatku wynosiła 204 zł. W odniesieniu do pierwszego roku analizowanego okresu 2010-2015 liczba wypłaconych w 2015 r. dodatków była mniejsza o 13,4%, kwota wypłat była wyższa o 3,3%, a przeciętna

⁸⁶ W przypadkach określonych w ustawie.

⁸⁷ <https://www.bgk.pl/osoby-fizyczne/mieszkanie-dla-mlodych/> – komunikaty dla klientów.

⁸⁸ Patrz uwagi metodyczne – str. 24.

⁸⁹ Szersze objaśnienia – <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/infrastruktura-komunalna-nieruchomosci/nieruchomosci-budynki-infrastruktura-komunalna/gospodarka-mieszkaniowa-w-2014-r-7,10.html>

miesięczna wysokość dodatku była wyższa o 19,3%, co można uznać za pośredni wskaźnik wzrostu kosztów utrzymania mieszkań w okresie 5 lat.

Badanie dodatków mieszkaniowych nie uwzględnia informacji o beneficjentach tych dodatków, niemniej jeżeli przyjmujemy, że struktura dodatków mieszkaniowych według typu gospodarstwa domowego głównego użytkownika mieszkania jest podobna jak w (ustalonej w NSP 2011) populacji ogółu gospodarstw zajmujących mieszkanie według tytułu prawnego to można wyszacować, że gospodarstwa rodzinne z tytułu dodatków mieszkaniowych otrzymały w 2014 r. ponad 708 mln zł, w tym jednorodzinne – ponad 636 mln zł. Ponadto od stycznia 2014 r. świadczeniobiorcy dodatku mieszkaniowego mogą korzystać ze wsparcia w formie dodatku energetycznego.

2.7. Karta Dużej Rodziny

Karta Dużej Rodziny jest w naszym kraju stosunkowo nowym elementem polityki prorodzinnej. Lokalne inicjatywy samorządowe w tym zakresie były podejmowane już w 2007 r. (Wrocław), a rządowy program dla rodzin wielodzietnych został przyjęty uchwałą z 27 maja 2014 r.⁹⁰. Ogólnopolska Karta Dużej Rodziny to system zniżek i dodatkowych uprawnień dla rodzin 3+, czyli z co najmniej trojgiem dzieci na utrzymaniu, niezależnie od dochodów rodziny.

Kryteria wieku dzieci w tym przypadku są nieznacznie szersze⁹¹ od tych ustalonych do otrzymywania zasiłku rodzinnego. Posiadacze Karty mogą korzystać z katalogu oferty kulturalnej, rekreacyjnej czy transportowej na terenie całego kraju. Ponadto w wymiarze lokalnym, Karta Dużej Rodziny zapewnia zniżki przy zakupie wybranych produktów, obniża także koszty rachunków za usługi telekomunikacyjne czy bankowe oraz pozwala na tańsze przejazdy pociągami i komunikacją publiczną w wybranych miejscowościach.

Do końca listopada 2014 r. z programu skorzystało 100 tys. rodzin. W końcu 2014 r. w gminach było złożonych ponad 0,5 mln wniosków o Kartę Dużej Rodziny, a jej wprowadzenie zgłosiło 400 samorządów. W maju 2015 r. została wydana milionowa Karta, zatem jeżeli przyjąć że statystyczna rodzina wielodzietna liczy 6 osób (w tym 4 dzieci⁹²), to posiadało ją blisko 170 tys. rodzin. Posiadacze Karty Dużej Rodziny mogą korzystać z oferty w ponad 10 tys. miejsc zgłoszonych przez prawie tysiąc firm i instytucji z całej Polski⁹³.

Pewną formę wspierania dużych rodzin stanowią także lokalne inicjatywy między innymi w zakresie opłat komunalnych (przy większej liczbie dzieci, mniejsza opłata jednostkowa na osobę).

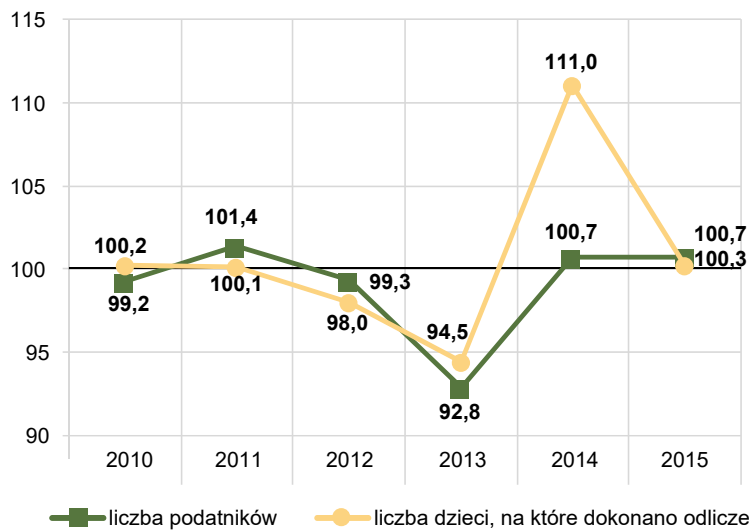
⁹⁰ Od stycznia 2015 r. obowiązuje ustawa o Karcie Dużej Rodziny (Dz. U. z 2014 r. poz. 1863).

⁹¹ Patrz uwagi metodyczne – str. 19.

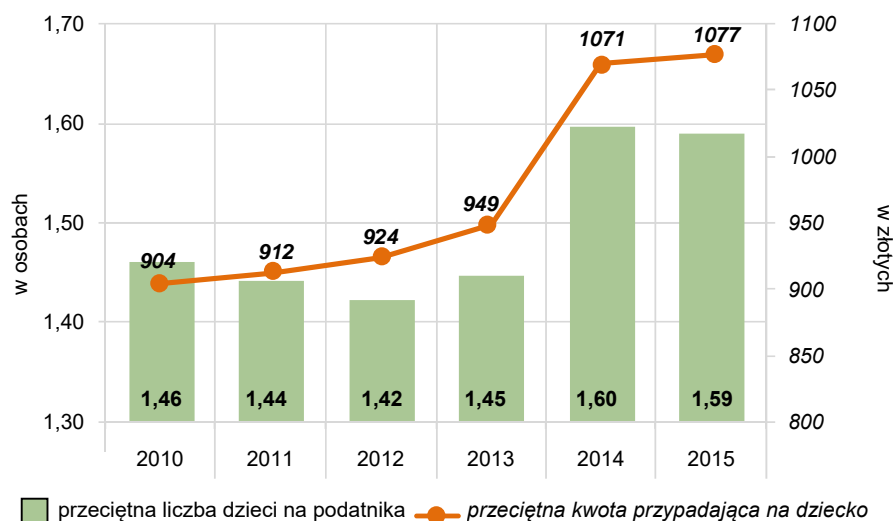
⁹² Wg Raportu IPSOS „Wielodzietni w Polsce w 2016 r.” dostępnego na stronie www.3plus.pl

⁹³ Strona www.rodzina.gov.pl – aktualizacja 30 marca 2016.

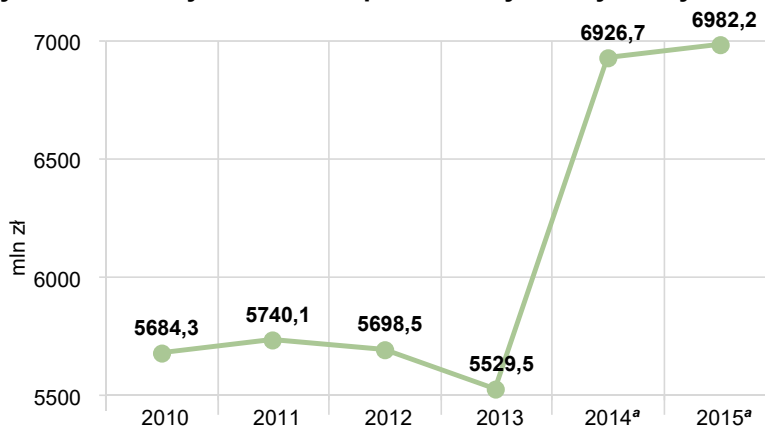
Wykres 22. Dynamika liczby podatników i dzieci uprawnionych do ulgi podatkowej
(rok poprzedni = 100)

Wykres 23. Przeciętna liczba dzieci uprawnionych do ulgi na podatnika i przeciętna kwota odliczeń podatkowych na dziecko

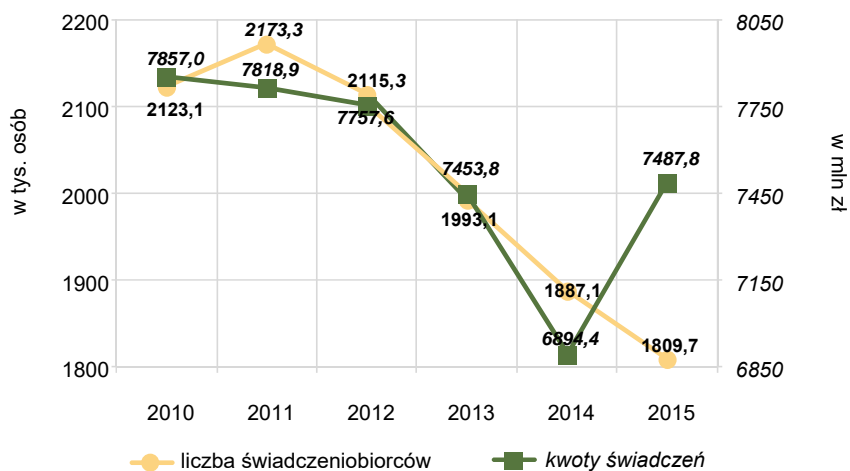
Wykres 24. Kwoty odliczeń od podatku z tytułu wychowywania dzieci

^a Łącznie z 1337,9 mln zł zwrotu ze składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne (zmiana wprowadzona od roku podatkowego 2014), a w 2015 r. łącznie z 1364,9 mln zł zwrotu.

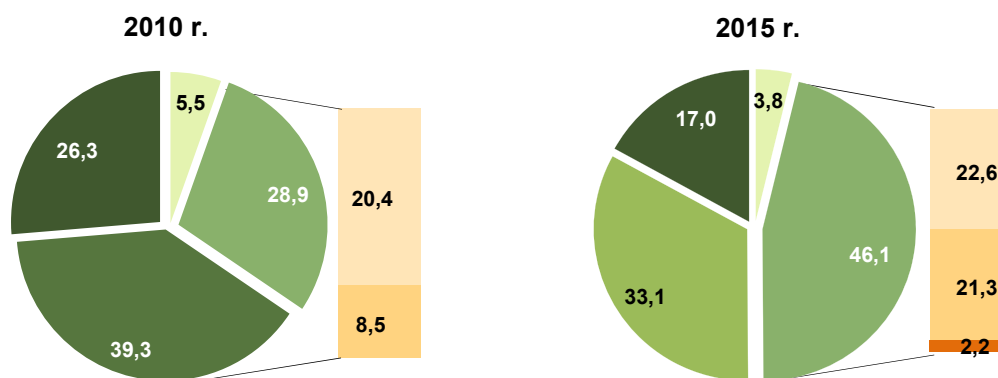
Źródło: Dane Ministerstwa Finansów.

Wykres 25. Świadczeniobiorcy^a i kwoty wypłaconych świadczeń rodzinnych

^a Patrz uwagi metodyczne – str. 22.

Wykres 26. Struktura wydatków na świadczenia rodzinne według rodzajów świadczeń

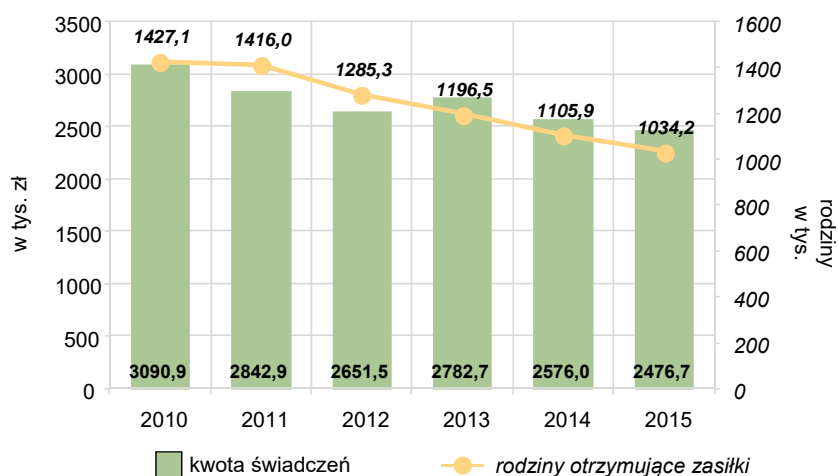

w procentach

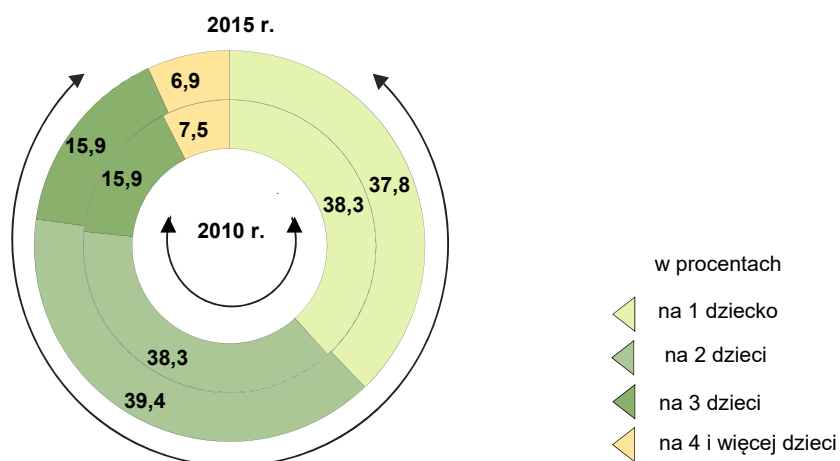
- ◀ jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka
- ◀ świadczenia opiekuńcze
- ◀ zasilek pielęgnacyjny
- ◀ świadczenia pielęgnacyjne
- ◀ specjalny zasilek opiekuńczy (wprowadzony od 2013 r.)
- ◀ zasilek rodzinny
- ◀ dotądki do zasiłku rodzinnego

Ź r ó d ł o: dane Krajowego Systemu Monitoringu Świadczeń Rodzinnych MPIPS.

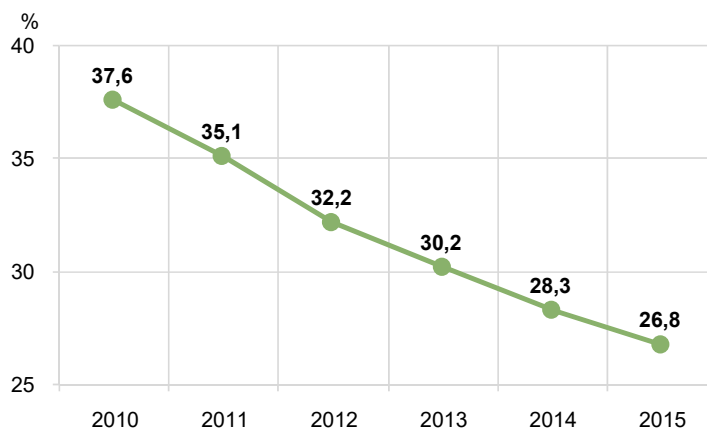
Wykres 27. Rodziny pobierające zasiłek rodzinny i kwoty wypłaconych świadczeń

Wykres 28. Struktura rodzin pobierających zasiłek rodzinny według liczby dzieci uprawnionych do świadczenia

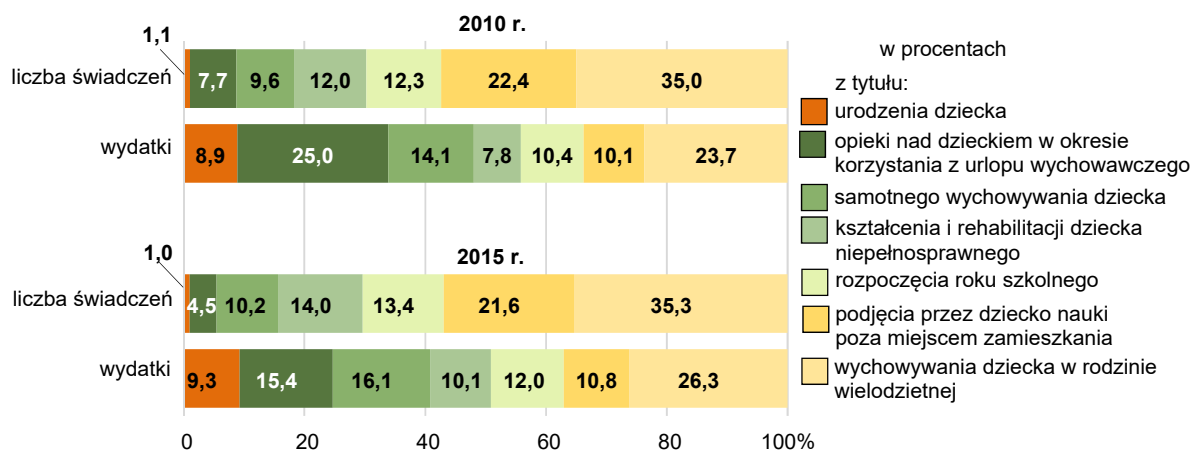

Wykres 29. Udział dzieci w wieku poniżej 18 lat uprawnionych do zasiłku rodzinnego w ogólnej liczbie dzieci w tym wieku

Źródło: dane Krajowego Systemu Monitoringu Świadczeń Rodzinnych MPiPS i GUS.

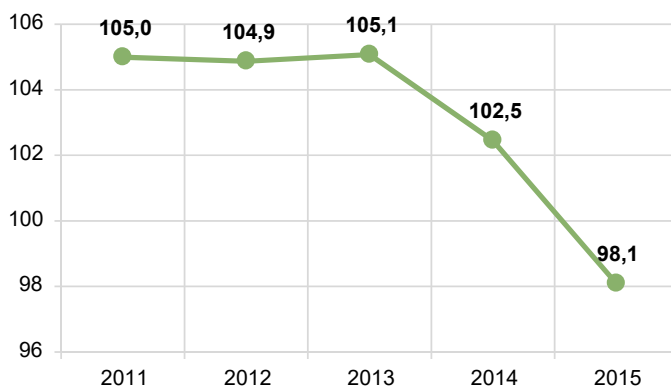
Wykres 30. Struktura dodatków do zasiłku rodzinnego

Źródło: dane Krajowego Systemu Monitoringu Świadczeń Rodzinnych MPiPS.

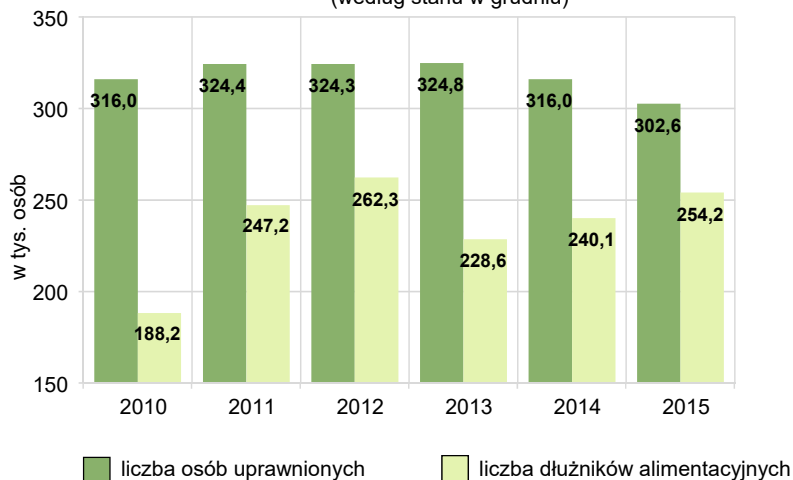
Wykres 31. Dynamika liczby rodzin korzystających ze świadczeń z funduszu alimentacyjnego

(według stanu w grudniu)
2010=100

Wykres 32. Osoby uprawnione^a do świadczeń z funduszu alimentacyjnego oraz dłużnicy alimentacyjni

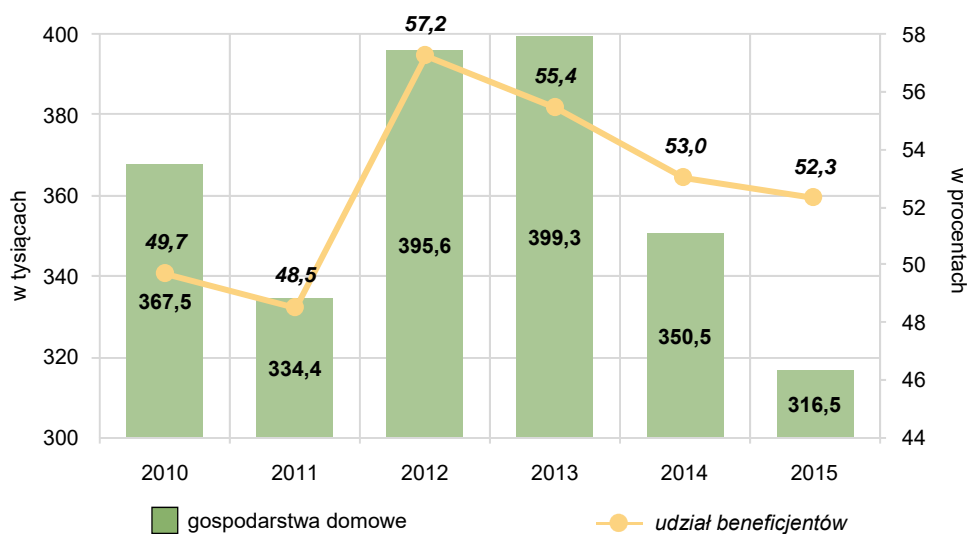
(według stanu w grudniu)

a Dzieci w rodzinach oraz osoby pobierające świadczenie na siebie.

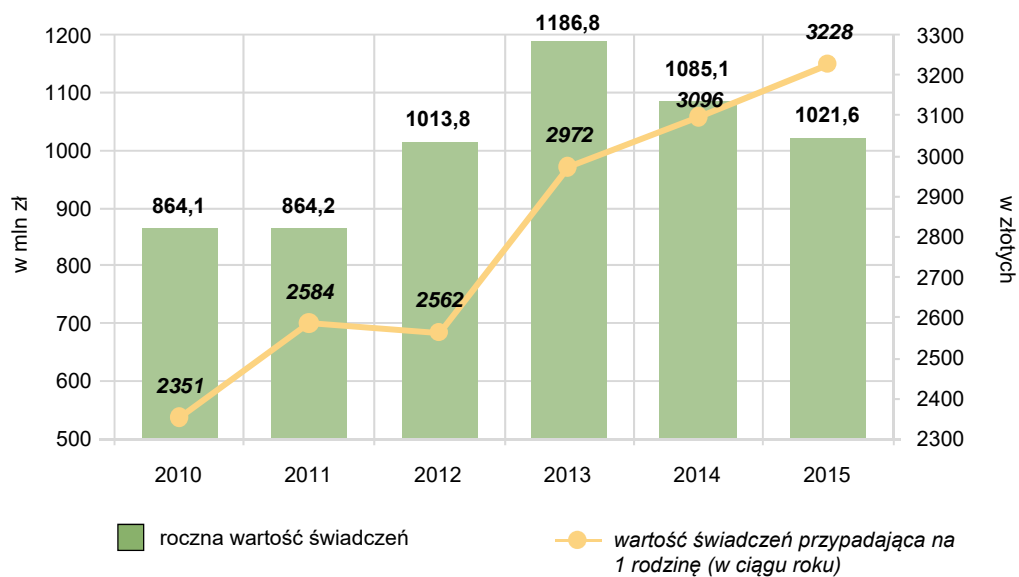
Źródło: Informacja z realizacji ustawy o funduszu alimentacyjnym: <http://www.mpips.gov.pl/wsparcie-dla-rodzin-z-dziecmi/fundusz-alimentacyjny/informacje-statystyczne/>, Sprawozdanie zbiorcze z realizacji zadań przewidzianych w ustawie o pomocy osobom uprawnionym do alimentów za IV kwartał, z systemu administracyjnego MPiPS.

Wykres 33. Ubogie gospodarstwa domowe^a z dziećmi w wieku poniżej lat 18 na utrzymaniu i ich udział w populacji wieloosobowych gospodarstw domowych otrzymujących pomoc społeczną

^a Patrz uwagi metodyczne – str. 23.

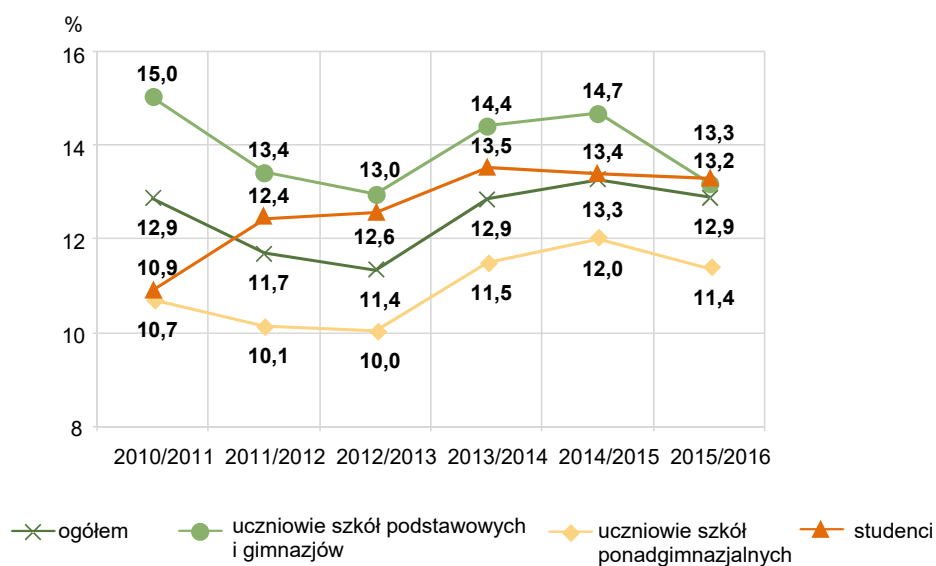
Wykres 34. Świadczenia pomocy społecznej dla ubogich gospodarstw domowych^a z dziećmi w wieku poniżej lat 18 na utrzymaniu oraz przeciętna wartość świadczeń na takie gospodarstwo w ciągu roku

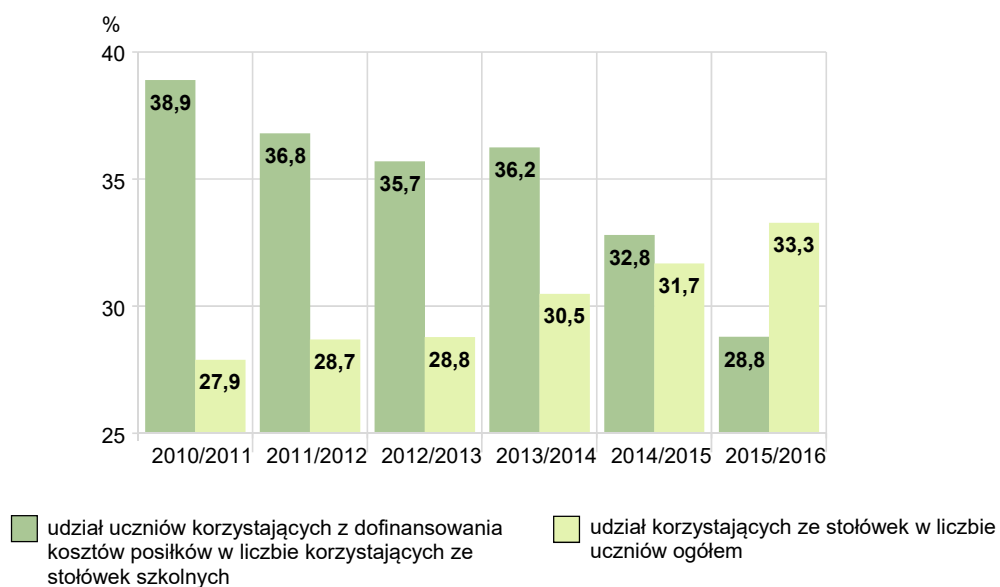
^a Patrz uwagi metodyczne – str. 23.

Źródło: dane Krajowego Systemu Monitoringu Pomocy Społecznej MPIPS.

Wykres 35. Udział uczniów otrzymujących stypendia szkolne i studentów otrzymujących stypendia socjalne w liczbie uczniów i studentów ogółem

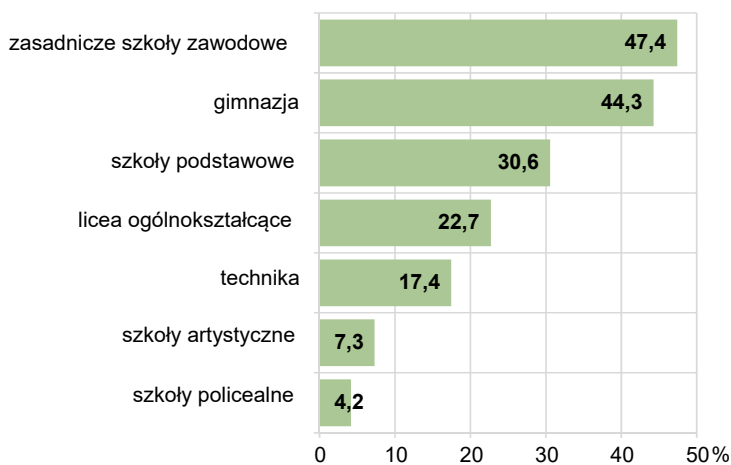

Wykres 36. Odsetek uczniów korzystających ze stołówek i z dofinansowania do kosztów posiłków

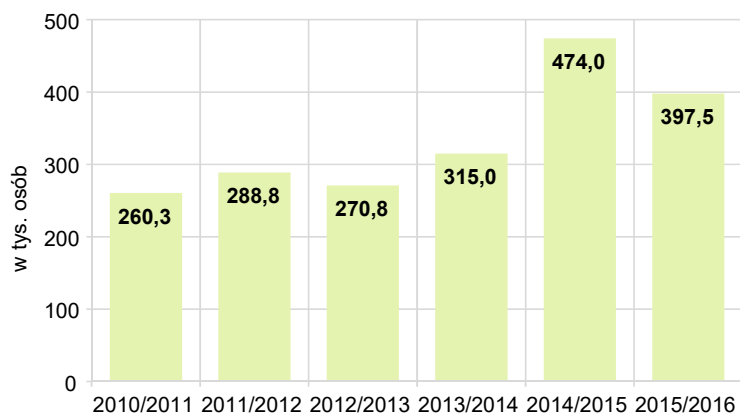
Źródło: dane z systemu informatycznego (SIO) Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Wykres 37. Udział uczniów otrzymujących dofinansowanie kosztów posiłków w liczbie korzystających ze stołówek w roku szkolnym 2015/2016 według typu szkoły

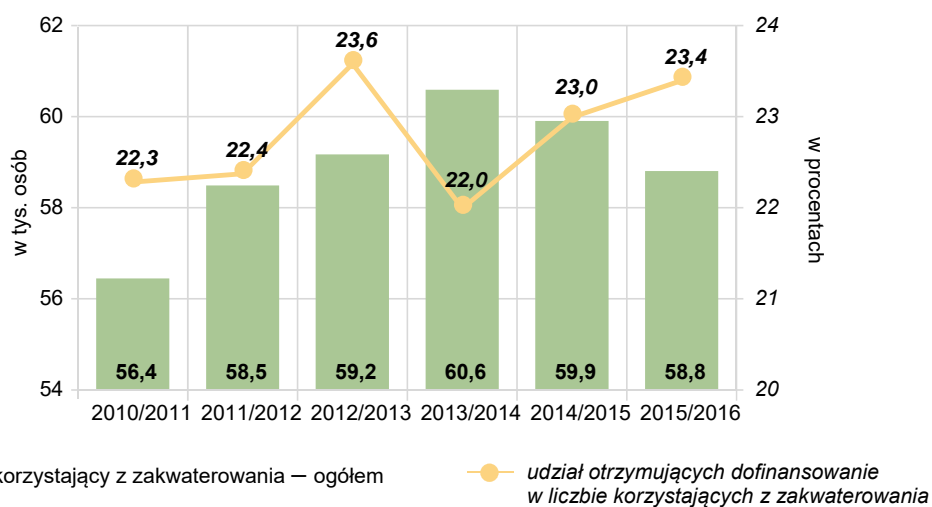

a Uporządkowano według malejącego udziału uczniów.

Wykres 38. Uczniowie korzystający z finansowania zakupu podręczników szkolnych

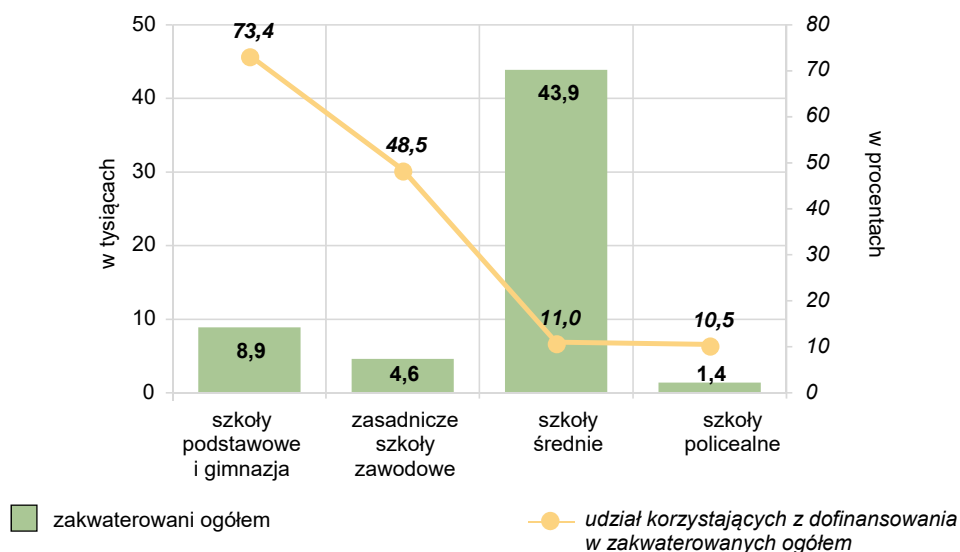

Wykres 39. Uczniowie korzystający z zakwaterowania ogółem oraz udział otrzymujących dofinansowanie do kosztów zakwaterowania

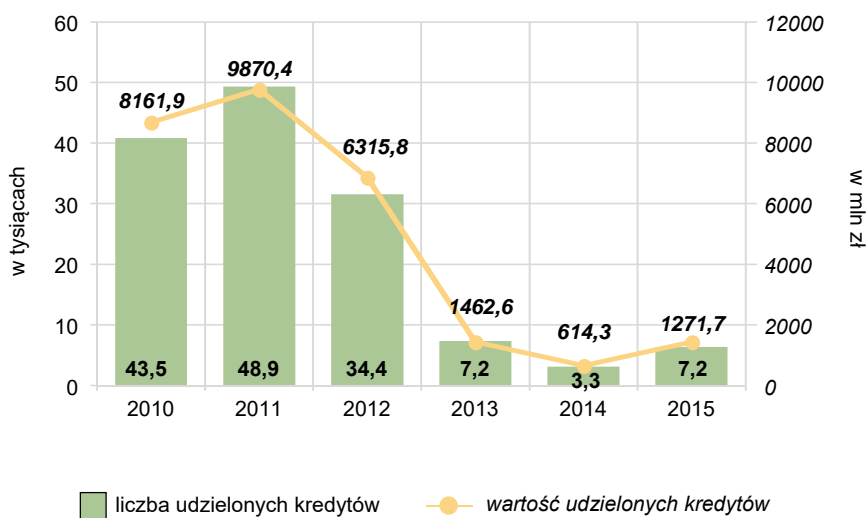
Źródło: dane z systemu informatycznego (SIO) Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Wykres 40. Uczniowie korzystający z zakwaterowania ogółem oraz udział korzystających z dofinansowania kosztów zakwaterowania według typów szkół w roku szkolnym 2015/2016

Źródło: dane z systemu informatycznego (SIO) Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Wykres 41. Kredyty mieszkaniowe udzielone z programów rządowych dla rodzin z dziećmi i ich wartość

Źródło: dane Banku Gospodarstwa Krajowego.

3. Działalność organizacji non-profit⁹⁴ na rzecz wspierania rodzin i dzieci

Wyniki cyklicznego badania SOF-1 „Sprawozdanie z działalności fundacji, stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych” wskazują, że spośród wszystkich aktywnie działających organizacji non-profit podmioty wykazujące jako swą najważniejszą działalność statutową działania na rzecz wspierania rodzin i dzieci⁹⁵, stanowiły w latach 2010-2014 jedynie niewielki, z roku na rok malejący odsetek. W 2010 r. było ich w skali kraju 3,7 tys., co stanowiło 4,6% wszystkich organizacji non-profit uczestniczących w badaniu SOF-1, w roku 2012 – 3,5 tys. czyli 4,1% ogółu, a w roku 2014 już tylko 3,3 tys., czyli 3,9% ogółu – wykres 42 (pomiędzy str. 66-67).

Zdecydowaną większość tych podmiotów w analizowanym okresie stanowiły stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne (62,3% ogółu tych organizacji w 2010 r. oraz 56,9% w 2014 r.), a także fundacje (18,1% w 2010 r. oraz 23,1% w 2014 r.) oraz społeczne podmioty wyznaniowe (17,2% w 2010 r. oraz 19,1% w 2014 r.).

Organizacje non-profit działające na rzecz wspierania rodzin i dzieci to przede wszystkim organizacje o zasięgu lokalnym i regionalnym. Ich maksymalny zasięg działania obejmował przede wszystkim terytorium gminy (28,4% ogółu tych organizacji w 2010 r. i 34,6% w 2014 r.) oraz powiatu (odpowiednio: 19,6% oraz 16,5%). Tylko niewielka część z nich swoje działania prowadziła na terytorium całego kraju (odpowiednio: 17,4% oraz 21,0%). Ponadto poza granicami kraju swą działalność prowadziło 6,7% podmiotów w 2010 r. oraz 3,8% w 2014 r. – wykres 43 (pomiędzy str. 66-67).

Podmioty te najczęściej swe działania statutowe prowadziły w formie świadczenia usług (przede wszystkim bezpłatnych, ale także odpłatnych⁹⁶) oraz przekazywania lub użyczenia dóbr materialnych. Spośród 10 różnych form prowadzonej działalności statutowej wymienionych w sprawozdaniu SOF-1 odsetek podmiotów prowadzących działalność w formie świadczenie bezpłatnych usług wyniósł 61,6% w 2010 r. oraz 63,5% w 2014 r., usług płatnych odpowiednio: 21,2% oraz 34,2%, a w formie przekazywania lub użyczenia dóbr: 22,2% w 2010 r. oraz 19,6% w 2014 r.⁹⁷

Odbiorcami statutowej działalności organizacji non-profit działających na rzecz wspierania rodzin i dzieci⁹⁸ były inne organizacje, instytucje, firmy (np. szkoły, domy dziecka, itp.), którym dostarczano bezpośrednio dobra lub usługi. Odsetek takich organizacji, kierujących działania do tego typu beneficjentów, nieznacznie spadł z 33,0% w 2010 r. do 29,3% w 2012 r. i do 28,3% w 2014 r.

⁹⁴ Patrz uwagi metodyczne – str. 24.

⁹⁵ Do działań tego typu zaliczono następujące pola działalności statutowej według formularza SOF-1: I. Prowadzenie przedszkoli oraz innych form opieki przedszkolnej; II. Prowadzenie działalności wychowawczej i formacyjnej dzieci i młodzieży; III. Prowadzenie interwencji kryzysowej (pomoc psychologiczna); IV. Prowadzenie żłobków, domów dziecka, rodzin zastępczych, usługi adopcyjne, prowadzenie świetlic i inne usługi socjalne adresowane do dzieci i młodzieży; V. Działania wspomagające rodziny (w tym wielodzietne oraz osoby samotnie wychowujące dzieci) znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej, niewygodne wychowawczo, pomoc ofiarom przemocy w rodzinie.

⁹⁶ W sprawozdaniu SOF-1 do kategorii innych bezpłatnych usług zaliczono wszelkie niematerialne wsparcie np.: dowóz osoby niepełnosprawnej, prowadzenie świetlic, prowadzenie zajęć i imprez sportowych, kulturalnych, zapewnienie wsparcia psychologicznego, natomiast do kategorii płatnych usług – wszelkie niematerialne wsparcie za które pobierano opłatę nie większą niż poniesione koszty.

⁹⁷ Pytanie w SOF-1 o formę prowadzonych działań statutowych było pytaniem wielokrotnego wyboru i obejmowało możliwość wyboru spośród 10 różnego rodzaju działań. Odsetek odpowiedzi nie sumuje się do 100%.

⁹⁸ Badanie SOF-1 wlicza 3 kategorie beneficjentów statutowej działalności jednostek objętych tym badaniem: I. Instytucje, organizacje, firmy (np. szkoły, urzędy, domy dziecka, kluby sportowe, itp.), którym jednostka dostarcza bezpośrednio dobra lub usługi; II. Uczestnicy imprez, w których brało udział co najmniej 100 osób (koncerty, zawody, pikniki, parady, odpusty parafialne, manifestacje, itp.); III. Osoby fizyczne, które zostały objęte bezpośrednim działaniem jednostki co najmniej dwa razy w roku.

Rosła jednak bezwzględna liczba instytucji objętych taką pomocą. W 2010 r. działania pomocowe skierowano do blisko 12,1 tys., w 2012 r. do 15,4 tys., a w 2014 r. do 20,8 tys. instytucji.

Beneficjentami pomocy były również osoby fizyczne – uczestnicy imprez, takich jak: festyny, koncerty, zawody, pikniki, itp., które w kolejnych latach organizowała malejąca liczba podmiotów: 37,4% w 2010 r., 35,5% w 2012 r. oraz 33,6% w 2014 r. Łączna liczba uczestników takich imprez spadła z 1,7 mln w 2010 r. do 1,5 mln w 2014 r.

Najwięcej aktywnie działających podmiotów systematyczne działania kierowało bezpośrednio do osób fizycznych. Takich jednostek w 2010 r. było 91,9%, w 2012 r. – 95,7%, a w 2014 r. 98,6% – wykres 44 (pomiędzy str. 66-67). Mediana⁹⁹ liczby osób, które objęła pomocą przeciętna organizacja utrzymywała się w całym badanym okresie na poziomie 50 osób.

W 2010 r. działania kierowane bezpośrednio do osób fizycznych¹⁰⁰ polegały przede wszystkim na organizowaniu czasu wolnego i wypoczynku (47,6% organizacji deklarowało taką działalność pomocową), dostarczaniu pomocy żywieniowej (26,7% ogółu organizacji) oraz na poradnictwie specjalistycznym – psychologicznym, prawnym, itp. (26,5% ogółu organizacji). W 2012 r. do 3 najważniejszych działań kierowanych bezpośrednio do osób fizycznych należały: organizowanie czasu wolnego i wypoczynku (49,5% ogółu organizacji), nauczanie (42,5%) oraz pomoc żywieniowa (26,9%). Podobnie, w 2014 r. były to: organizowanie czasu wolnego i wypoczynku (51,2%), nauczanie (30,9%) oraz pomoc żywieniowa (21,6%) – Tabl.17.

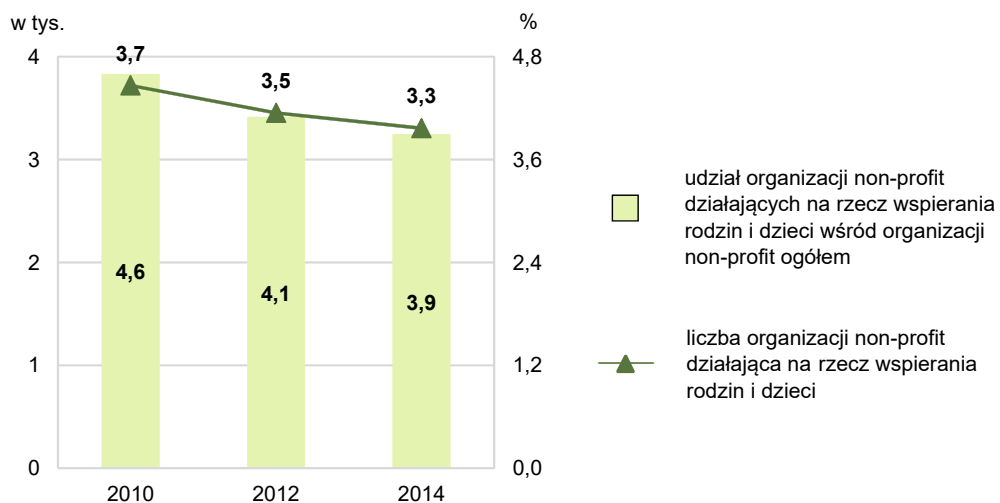
Najważniejszą kategorią osób do których kierowano pomoc były dzieci i młodzież. W analizowanych latach liczba podmiotów świadczących pomoc dla tej kategorii osób utrzymywała się na podobnym poziomie 81,3% w 2010 r. oraz 81,6% w 2014 r., chociaż mediana liczby dzieci, którym udzielono pomocy przypadająca na 1 podmiot w tym samym okresie nieznacznie spadła z 44 do 42 osób. Inne grupy osób fizycznych¹⁰¹ do których najczęściej badanych jednostek kierowało działania pomocowe to: niepełnosprawni (29,5% w 2010 r. oraz 17,6% w 2014 r. jednostek inicjowało takie działania), ubodzy (odpowiednio: 25,2% oraz 11,9%), a także samotnie wychowujący dzieci (23,9% w 2010 r. oraz 20,5% w 2014 r.) – Tabl.17.

⁹⁹ Patrz uwagi metodyczne – str. 24.

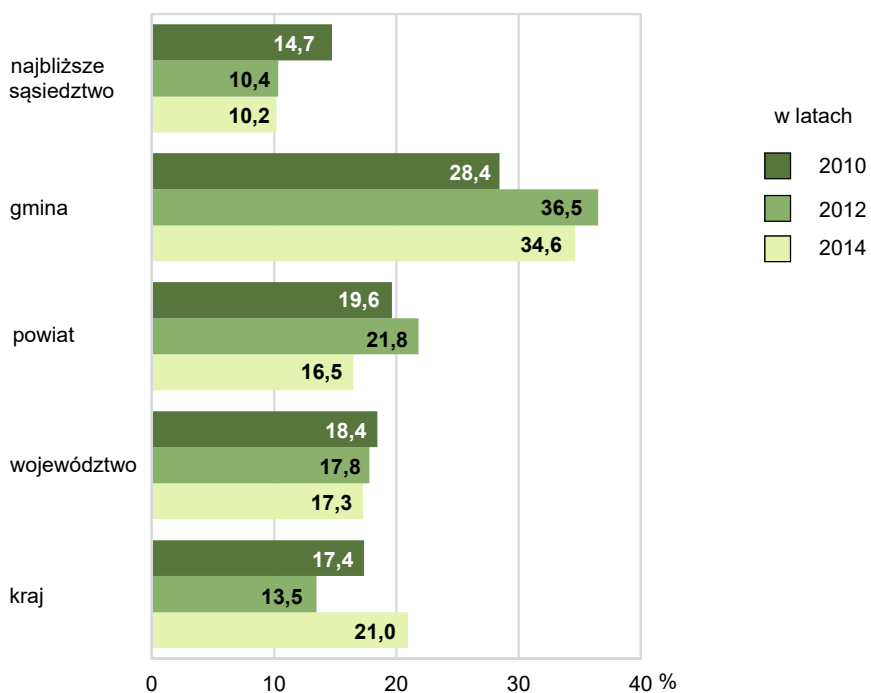
¹⁰⁰ Pytanie w SOF-1 o kategorii działań kierowanych bezpośrednio do osób fizycznych było pytaniem wielokrotnego wyboru i obejmowało możliwość wyboru spośród 15 różnego rodzaju działań. Odsetek odpowiedzi nie sumuje się do 100%.

¹⁰¹ Pytanie w SOF-1 o kategorii osób fizycznych do których kierowano bezpośrednio działania było pytaniem wielokrotnego wyboru i obejmowało możliwość wyboru spośród 10 różnych kategorii osób fizycznych. Odsetek odpowiedzi nie sumuje się do 100%.

Wykres 42. Organizacje non-profit działające na rzecz wspierania rodzin i dzieci

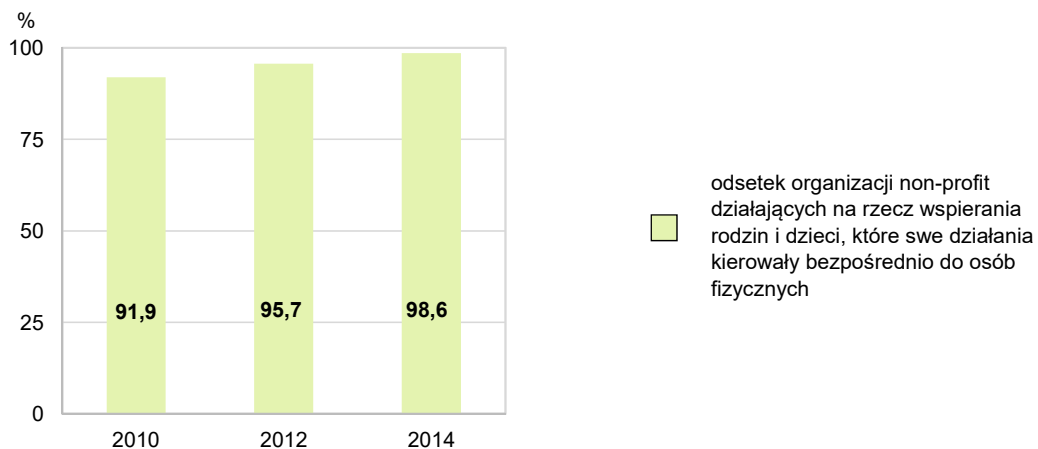

Wykres 43. Odsetek organizacji non-profit działających na rzecz wspierania rodzin i dzieci według maksymalnego zasięgu działania

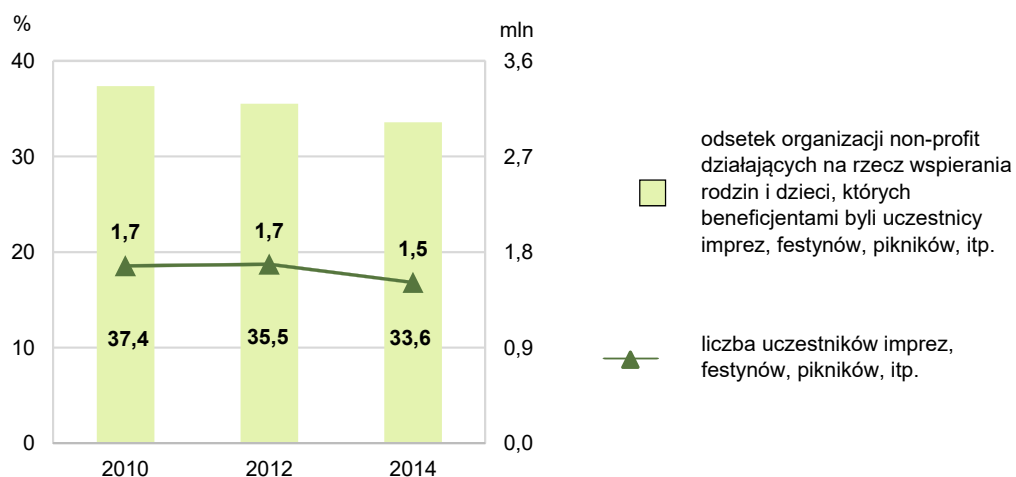

Wykres 44. Beneficjenci działalności statutowej organizacji non-profit działających na rzecz wspierania rodzin i dzieci

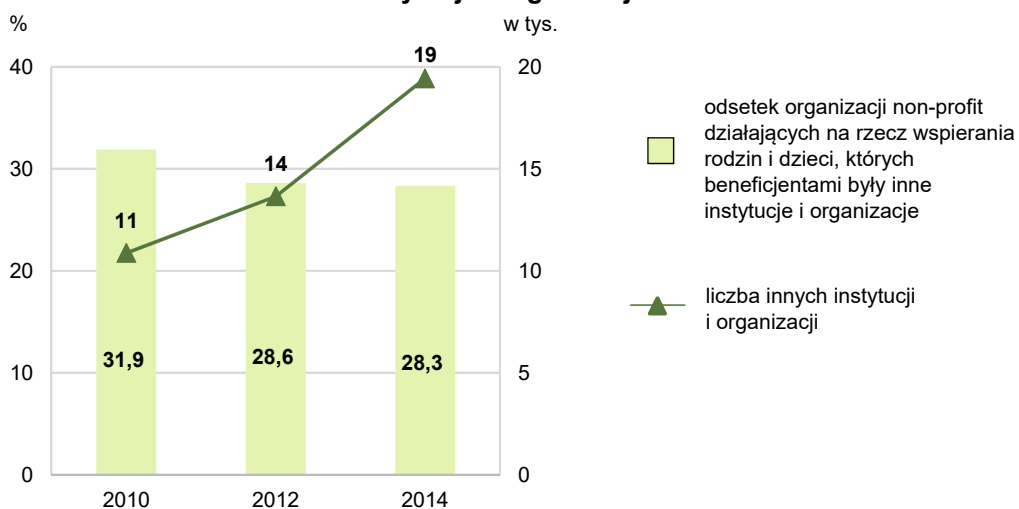
osoby fizyczne

uczestnicy imprez, festynów, pikników, itp.

inne instytucje i organizacje

PODSUMOWANIE

W uzasadnieniu do ustawy¹⁰² wprowadzającej w 2016 r. zupełnie nowe świadczenie dla rodzin z dziećmi zapisano, że celem tej regulacji jest przede wszystkim częściowe pokrycie wydatków związanych z zaspokojeniem potrzeb życiowych i wychowywaniem dzieci. Podobne uzasadnienie przyświecało zapewne wszystkim wcześniejszym regulacjom wprowadzającym świadczenia pieniężne dla rodzin wychowujących dzieci. Te świadczenia, inne rodzaje pomocy oraz niematerialne formy wspierania rodzin są realizacją zapisanego w Art. 71. Konstytucji zadania.

„Państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych”.

W analizowanych w publikacji latach 2010-2015 zostały podjęte nowe działania prorodzinne. W 2011 r. znacząco rozszerzono pomoc rodzinom w instytucjonalnych formach w zakresie opieki nad małymi dziećmi. Większe wsparcie materialne zostało skierowane w 2013 r. do rodzin z co najmniej trojgiem dzieci poprzez zwiększenie kwot odliczenia od podatku na trzecie i kolejne dziecko, a w 2014 r. wprowadzono możliwość odliczania z opłaconych składek na ubezpieczenia społeczne. W 2012 r., a następnie w 2014 r. podwyższono kryterium dochodowe na osobę w rodzinie uprawniające do zasiłku rodzinnego, a w 2012 r. i następnie w 2015 r. – kryterium, pozwalające korzystać z programu rządowego „Pomoc państwa w zakresie dożywiania”.

Z opisanych w niniejszej publikacji wielu form działań prorodzinnych, o których uzyskano dane, największe wsparcie materialne w latach 2010-2013 oraz w 2015 r. otrzymywały rodziny poprzez świadczenia rodzinne. W pierwszym roku analizowanego okresu z systemu świadczeń rodzinnych zostało wypłacone blisko 7,9 mld zł, w tym 5,1 mld, czyli 2/3 kwoty ogółem w formie zasiłku rodzinnego i dodatków do tego zasiłku. W kolejnych latach kwota tych wypłat zmniejszała się stopniowo do poniżej 6,9 mld zł w 2014 r. natomiast w 2015 r. na świadczenia rodzinne wydatkowano blisko 7,5 mld zł, w tym ponad 3,7 mld zł tj. połowę kwoty ogółem w formie zasiłku rodzinnego z dodatkami. Znaczący wzrost w 2015 r. w porównaniu z wcześniejszymi latami nastąpił w wypłatach świadczeń opiekuńczych.

W 2014 r. większa, niż w formie świadczeń rodzinnych kwota (ponad 6,9 mld zł), wróciła do rodzin w formie „ulgi prorodzinnej”, a w 2015 r. rodziny otrzymały w tej formie niemal 7,0 mld zł. To odliczenie od podatku wprowadzono w 2007 r. i w latach 2010-2012 odliczenia z tego tytułu wynosiły corocznie około 5,7 mld zł, a w 2013 r. – ponad 5,5 mld zł. W latach 2014 i 2015 rodziny w większym stopniu skorzystały z ulgi prorodzinnej, poprzez zwrot zapłaconych składek na ubezpieczenia społeczne. W łącznej kwocie blisko 7,0 mld zł w 2015 r., odliczenia od podatku wynosiły 5,6 mld zł., a zwrot zapłaconych składek – prawie 1,4 mld zł. W porównaniu z 2010 r. pełna kwota ulgi prorodzinnej w 2015 r. była wyższa o blisko 23%.

Świadczenie alimentacyjne stanowiło trzeci – co do wartości wypłat, rodzaj materialnego wsparcia rodzin z dziećmi. W latach 2010-2014 obserwowano systematyczny wzrost wypłat z tego tytułu z początkowego poziomu 1218,8 mln zł do 1497,2 mln zł w 2014 r., natomiast w 2015 r. zanotowano

¹⁰² Ustawa z dnia 17 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowaniu dzieci (Dz. U. poz. 195).

spadek wydatków z tego tytułu do 1483,3 mln zł. W ostatnim analizowanym roku kwota świadczeń alimentacyjnych w porównaniu z 2010 r. była wyższa o blisko 22%.

Czwarty co do wartości „strumień” pomocy materialnej był kierowany do ubogich rodzin z dziećmi¹⁰³ na podstawie ustawy o pomocy społecznej. Łączna wartość tej pomocy w 2015 r. wyniosła 1021,6 mln zł i była to kwota wyższa niż w 2010 r. o ponad 18%.

Znaczne środki przeznacza państwo na pomoc materialną dla uczniów i studentów, wspierając rodziców w obciążeniu finansowym jakim jest wykształcenie dzieci i przygotowanie ich do „dorosłego” życia. W niniejszym opracowaniu ujęto zbiorowość uczniów, którzy otrzymali stypendia szkolne, mające charakter socjalny. W klasyfikacji budżetowej wydatki na te stypendia są ujęte łącznie (Rozdział 85415 § 324) z wydatkami na stypendia o charakterze motywacyjnym (za wyniki w nauce lub osiągnięcia sportowe). W 2012 r. wydatkowano na ten cel 387,7 mln zł., a w 2015 r. – 443,4 mln zł., tj. o ponad 14% więcej niż 3 lata wcześniej. Jeżeli przyjmiemy, że wartość stypendiów szkolnych i motywacyjnych kształtuje się w podobnych proporcjach jak liczba stypendystów, to na stypendia szkolne było przeznaczane ponad 75% tych kwot. W latach 2010-2015 wzrastały środki na stypendia socjalne dla studentów. W 2015 r. wydano na ten cel 978,6 mln zł wobec 518,4 mln zł w 2010 r., co oznacza wzrost o blisko 89%. Ponadto na inne formy pomocy dla uczniów o charakterze rzeczowym, w tym na zakup podręczników szkolnych, wydatkowano w 2012 r. kwotę 125,8 mln zł, a w 2015 r. – 96,9 mln zł., oraz na dofinansowanie kolonii, obozów i innych form wypoczynku dla dzieci i młodzieży w tych latach – odpowiednio: 2,7 mln zł. oraz 1,9 mln zł.

Łączna wartość wymienionych wyżej świadczeń i form pomocy materialnej w 2015 r. zamknęła się kwotą 18,4 mld zł i była nominalnie wyższa niż w 2010 r. o 10,6%.

Szacuje się, że koszty wprowadzonego od II kwartału 2016 r. nowego wsparcia materialnego rodzin z dziećmi w formie świadczenia wychowawczego wyniosą w pierwszym roku około 17,2 mld zł¹⁰⁴. Zatem całoroczna kwota wypłat może sięgać 23 mld zł, czyli znacznie przekroczy wartość wszystkich razem wziętych, dotychczasowych materialnych form wsparcia rodzin z dziećmi na utrzymaniu. W uzasadnieniu do ustawy zaznaczono, że proponowane rozwiązanie ma zmniejszyć obciążenia finansowe rodzin związane z wychowywaniem dzieci, a tym samym zachęcać do podejmowania decyzji o posiadaniu większej liczby dzieci.

W XX-lecie przyjęcia Konwencji o prawach dziecka (w listopadzie 2009 r.) GUS zorganizował konferencję prasową, w której materiałach¹⁰⁵ można przeczytać, że:

„W krótkim i średnim horyzoncie czasowym nie jest możliwe odwrócenie tendencji demograficznych. Możliwe są natomiast działania skierowane na wzmocnienie pozycji rodziny i inwestowanie w zdrowie oraz wychowanie i edukację dzieci i młodzieży, co będzie skutkowało podwyższeniem jakości kolejnych generacji, a w długim okresie może również pozytywnie wpłynąć (przy wsparciu innych mechanizmów polityki społecznej) – na przyrost demograficzny”.

Przedstawione w publikacji dane wskazują na coraz większy zakres podejmowanych działań prorodzinnych w Polsce, co jest realizacją wspomnianego wyżej postulatu.

¹⁰³ Patrz uwagi metodyczne – str. 23.

¹⁰⁴ <http://www.mpips.gov.pl/aktualnosci-wszystkie/rodzina-500-plus/art,8106,2-61-mln-wnioskow-rodzina-500-plus.html>

¹⁰⁵ Źródło: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/dzieci-rodzina-zdrowie-wychowanie-i-edukacja,11,1.html>

TABL. 1. RODZINNE GOSPODARSTWA DOMOWE I RODZINY W TYCH GOSPODARSTWACH WEDŁUG TYPÓW I WOJEWÓDZTW
WYNIKI NSP 2011

Wyszczególnienie	Rodzinne gospodarstwa domowe				Rodziny				
	ogółem	jedno-rodzinne	dwu-rodzinne	trzy i więcej rodzinne	ogółem	małżeństwa ^a	partnerzy ^a	matki z dziećmi ^b	ojcowie z dziećmi ^b
	w tysiącach								
POLSKA	9887,4	8889,9	921,3	76,2	10972,5	8153,2	316,5	2174,3	328,6
	w odsetkach								
POLSKA	100,0	89,9	9,3	0,8	100,0	74,3	2,9	19,8	3,0
Dolnośląskie	100,0	91,6	7,7	0,6	100,0	70,0	4,3	22,2	3,5
Kujawsko-pomorskie	100,0	90,3	8,9	0,8	100,0	75,3	2,9	19,1	2,8
Lubelskie	100,0	88,7	10,4	0,9	100,0	76,3	1,6	19,4	2,7
Lubuskie	100,0	91,1	8,2	0,7	100,0	70,7	5,3	20,8	3,2
Łódzkie	100,0	90,6	8,8	0,6	100,0	72,5	2,7	21,9	2,9
Małopolskie	100,0	86,3	12,4	1,3	100,0	75,9	1,6	19,4	3,1
Mazowieckie	100,0	90,8	8,4	0,8	100,0	73,4	3,2	20,5	2,9
Opolskie	100,0	89,7	9,7	0,6	100,0	74,4	2,6	19,5	3,5
Podkarpackie	100,0	84,6	14,1	1,3	100,0	77,4	0,9	18,9	2,8
Podlaskie	100,0	89,7	9,6	0,6	100,0	75,4	1,8	19,6	3,2
Pomorskie	100,0	91,4	7,9	0,7	100,0	73,3	3,7	19,8	3,1
Śląskie	100,0	92,5	7,0	0,5	100,0	76,1	2,9	18,1	2,9
Świętokrzyskie	100,0	87,2	11,8	1,0	100,0	76,4	1,3	19,6	2,7
Warmińsko-mazurskie	100,0	91,8	7,6	0,6	100,0	72,3	3,8	20,7	3,2
Wielkopolskie	100,0	87,3	11,8	0,9	100,0	76,7	2,6	18,0	2,6
Zachodniopomorskie	100,0	92,2	7,2	0,6	100,0	70,1	5,5	21,3	3,2

a Bez dzieci i z dziećmi bez względu na ich wiek. b Bez względu na ich wiek.

U w a g a. Definicja „dziecko w rodzinie” – patrz uwagi metodyczne – str. 18.

TABL. 2. RODZINY Z DZIEĆMI DO LAT 24 NA UTRZYMANIU WEDŁUG LICZBY DZIECI I TYPÓW RODZIN
WYNIKI NSP

Wyszczególnienie a – NSP 2002 b – NSP 2011		Rodziny			
		ogółem	z jednym dzieckiem	z dwójką dzieci	z trójką dzieci lub więcej
w tysiącach					
Rodziny ogółem	a	6079,4	2852,3	2203,1	1024,0
	b	5458,0	2908,3	1922,8	626,8
Małżeństwa z dziećmi	a	4854,8	2063,1	1886,4	905,3
	b	4017,7	1934,5	1562,9	520,4
Partnerzy z dziećmi	a	99,1	53,7	28,0	17,4
	b	152,2	91,9	42,4	17,9
Samotne matki	a	1019,3	661,6	264,5	93,2
	b	1143,8	772,7	289,2	81,9
Samotni ojcowie	a	106,3	74,0	24,2	8,1
	b	144,2	109,2	28,4	6,6
w odsetkach – struktura pozioma					
Rodziny ogółem	a	100,0	46,9	36,2	16,8
	b	100,0	53,3	35,2	11,5
Małżeństwa z dziećmi	a	100,0	42,5	38,9	18,6
	b	100,0	48,1	38,9	13,0
Partnerzy z dziećmi	a	100,0	54,2	28,2	17,6
	b	100,0	60,4	27,8	11,8
Samotne matki	a	100,0	64,9	25,9	9,1
	b	100,0	67,6	25,3	7,2
Samotni ojcowie	a	100,0	69,6	22,8	7,6
	b	100,0	75,8	19,7	4,6
w odsetkach – struktura pionowa					
Rodziny ogółem	a	100,0	100,0	100,0	100,0
	b	100,0	100,0	100,0	100,0
Małżeństwa z dziećmi	a	79,9	72,3	85,6	88,4
	b	73,6	66,5	81,3	83,0
Partnerzy z dziećmi	a	1,6	1,9	1,3	1,7
	b	2,8	3,2	2,2	2,9
Samotne matki	a	16,8	23,2	12,0	9,1
	b	21,0	26,6	15,0	13,1
Samotni ojcowie	a	1,7	2,6	1,1	0,8
	b	2,6	3,8	1,5	1,1

**TABL. 3. RODZINY WEDŁUG WYBRANYCH TYPÓW ORAZ TYTUŁU ZAJMOWANIA
MIESZKANIA PRZEZ GOSPODARSTWO DOMOWE W SKŁAD KTÓREGO WCHODZĄ
WYNIKI NSP 2011**

Wyszczególnienie	Rodziny ogółem	W tym		
		małżeństwa ^a		samotny rodzic z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu
		bez dzieci	z dziećmi do lat 24 na utrzymaniu	
w tysiącach				
OGÓŁEM	10972,5	2841,6	4360,0	1437,7
w odsetkach				
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0
Rodziny w gospodarstwach zamieszkujących z tytułu:				
Własności	62,6	60,9	66,5	54,2
w tym w gospodarstwach jednorodzinnych	47,0	43,1	49,8	25,6
Spółdzielczego prawa do lokalu	14,2	18,4	11,3	12,3
w tym w gospodarstwach jednorodzinnych	13,1	17,1	10,6	9,0
Najmu	14,9	12,7	13,4	21,5
w tym w gospodarstwach jednorodzinnych	13,1	11,3	12,2	14,8
Podnajmu	0,1	0,1	0,1	0,2
w tym w gospodarstwach jednorodzinnych	0,1	0,1	0,1	0,2
Pokrewieństwa	6,5	5,9	6,4	10,1
w tym w gospodarstwach jednorodzinnych	6,1	5,6	6,1	9,0
Innego	0,3	0,3	0,3	0,5
w tym w gospodarstwach jednorodzinnych	0,3	0,3	0,3	0,4
Tytuł nieoznaczony	1,5	1,7	2,0	1,3
w tym w gospodarstwach jednorodzinnych	1,4	1,6	1,9	1,2

a Łącznie ze związkami partnerskimi.

TABL. 4. RODZINNE GOSPODARSTWA DOMOWE WEDŁUG GŁÓWNEGO ŹRÓDŁA UTRZYMANIA
WYNIKI NSP 2011

Wyszczególnienie	Ogółem				Miasta				Wieś			
	razem	jedno-rodzinne	dwu-rodzinne	trzy i więcej rodzinne	razem	jedno-rodzinne	dwu-rodzinne	trzy i więcej rodzinne	razem	jedno-rodzinne	dwu-rodzinne	trzy i więcej rodzinne
OGÓŁEM	9887,4	8889,9	921,3	76,2	6357,4	5938,9	393,5	25,0	3530,0	2951,1	527,8	51,2
	w tysiącach											
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	w odsetkach											
Gospodarstwa utrzymujące się głównie lub wyłącznie:												
z pracy – razem	66,1	65,3	72,8	77,9	64,7	64,5	66,2	72,2	69,3	67,5	77,7	80,6
z pracy najemnej	53,2	53,1	54,0	58,4	55,6	55,5	57,0	62,1	49,4	48,9	51,7	56,7
z pracy na rachunek własny poza rolnictwem ^a	8,0	8,2	6,8	6,3	8,5	8,5	8,1	8,4	7,0	7,3	5,7	5,3
z pracy na rachunek własny w rolnictwie	4,9	4,1	12,1	13,1	0,5	0,5	1,1	1,8	12,8	11,3	20,3	18,7
z niezarobkowych źródeł – razem	31,6	32,2	26,4	21,3	33,0	33,1	32,8	26,8	28,6	30,0	21,7	18,6
z emerytur	23,8	24,3	20,3	15,2	25,5	25,5	25,8	19,7	20,5	21,4	16,1	12,9
z renty z tytułu niezdolności do pracy i socjalnej	3,0	3,0	3,1	2,8	2,7	2,7	3,2	2,6	3,6	3,7	3,0	2,9
z renty rodzinnej	1,2	1,3	0,9	0,9	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2	1,3	0,8	0,8
z zasiłków i świadczeń przedemerytalnych	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,4	0,2	0,2	0,2	0,1
z pozostałych źródeł niezarobkowych	3,3	3,5	1,9	2,2	3,4	3,5	2,4	3,1	3,1	3,4	1,6	1,8
Gospodarstwa pozostające wyłącznie lub głównie na utrzymaniu	0,0	0,0	-	-	0,0	0,0	-	-	0,0	0,0	-	-
Gospodarstwa z nieustalonym źródłem utrzymania	2,2	2,4	0,7	0,8	2,3	2,4	0,9	0,9	2,1	2,4	0,6	0,7

a Łącznie z dochodami z wynajmu

TABL. 5. PRZECIĘTNE MIESIĘCZNE DOCHODY I WYDATKI NA 1 OSOBĘ W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH

Wyszczególnienie a – 2012, b – 2013 c – 2014, d – 2015	Gospodarstwa domowe ogółem	Typ biologiczny gospodarstwa domowego				
		małżeństwo ¹ bez dzieci na utrzymaniu	małżeństwo ¹ z dziećmi na utrzymaniu			samotny rodzic z dziećmi na utrzymaniu
			z jednym dzieckiem	z dwójką dzieci	z trójką dzieci i więcej	
w złotych						
Przeciętne miesięczne przychody na 1 osobę						
a	1664,05	2355,04	1908,59	1529,37	1010,36	1326,92
b	1667,21	2393,76	1958,11	1525,94	1049,66	1341,88
c	1726,05	2470,19	1960,54	1623,91	1049,75	1394,51
d	1755,38	2417,24	2022,46	1600,37	1069,22	1423,97
Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę						
a	1278,43	1826,19	1471,31	1154,54	756,98	1002,00
b	1299,07	1873,00	1517,84	1161,81	791,53	1016,49
c	1340,44	1900,43	1539,14	1225,99	806,50	1068,35
d	1386,16	1941,95	1590,14	1266,64	839,38	1095,86
Przeciętne miesięczne rozchody na 1 osobę						
a	1702,72	2426,07	1937,78	1537,62	1022,10	1426,84
b	1688,25	2436,43	1973,16	1536,83	1048,84	1377,69
c	1742,92	2486,45	1990,68	1650,90	1062,44	1402,84
d	1744,60	2469,71	2036,05	1621,85	1091,86	1463,61
Przeciętne miesięczne wydatki na 1 osobę						
a	1050,78	1479,95	1203,91	957,11	660,25	946,70
b	1061,70	1507,14	1215,15	958,02	681,70	953,96
c	1078,74	1514,67	1228,20	1003,59	687,21	1013,40
d	1091,19	1500,95	1233,67	1000,19	705,19	1040,50

¹ Łącznie ze związkami nieformalnymi.

TABL. 5. PRZECIĘTNE MIESIĘCZNE DOCHODY I WYDATKI NA 1 OSOBĘ W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH (dok.)

Wyszczególnienie a – 2012, b – 2013 c – 2014, d – 2015	Gospodarstwa domowe ogółem	Typ biologiczny gospodarstwa domowego					
		małżeństwo ¹ bez dzieci na utrzymaniu	małżeństwo ¹ z dziećmi na utrzymaniu			samotny rodzic z dziećmi na utrzymaniu	
			z jednym dzieckiem	z dwójką dzieci	z trójką dzieci i więcej		
gospodarstwa domowe ogółem = 100							
Przeciętne miesięczne przychody na 1 osobę	a	100,0	141,5	114,7	91,9	60,7	79,7
	b	100,0	143,6	117,4	91,5	63,0	80,5
	c	100,0	143,1	113,6	94,1	60,8	80,8
	d	100,0	137,7	115,2	91,2	60,9	81,1
Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę	a	100,0	142,8	115,1	90,3	59,2	78,4
	b	100,0	144,2	116,8	89,4	60,9	78,2
	c	100,0	141,8	114,8	91,5	60,2	79,7
	d	100,0	140,1	114,7	91,4	60,6	79,1
Przeciętne miesięczne rozchody na 1 osobę	a	100,0	142,5	113,8	90,3	60,0	83,8
	b	100,0	144,3	116,9	91,0	62,1	81,6
	c	100,0	142,7	114,2	94,7	61,0	80,5
	d	100,0	141,6	116,7	93,0	62,6	83,9
Przeciętne miesięczne wydatki na 1 osobę	a	100,0	140,8	114,6	91,1	62,8	90,1
	b	100,0	142,0	114,5	90,2	64,2	89,9
	c	100,0	140,4	113,9	93,0	63,7	93,9
	d	100,0	137,6	113,1	91,7	64,6	95,4

1 Łącznie ze związkami nieformalnymi.

TABL. 6. CHARAKTERYSTYKA MIESZKAŃ UŻYTKOWANYCH PRZEZ GOSPODARSTWA DOMOWE

Wyszczególnienie a – 2012, b – 2013 c – 2014, d – 2015	Gospodarstwa domowe ogółem	Typ biologiczny gospodarstwa domowego					
		małżeństwo ¹ bez dzieci na utrzymaniu	małżeństwo ¹ z dziećmi na utrzymaniu			samotny rodzic z dziećmi na utrzymaniu	
			z jednym dzieckiem	z dwójką dzieci	z trójką dzieci i więcej		
Przeciętna powierzchnia użytkowa zajmowana przez gospodarstwo domowe w m ²							
a	72,99	70,39	71,78	83,90	87,11	56,23	
b	74,45	71,98	72,75	83,95	91,07	57,50	
c	75,76	72,92	73,86	85,72	93,50	59,87	
d	76,71	73,84	74,29	86,40	94,99	59,01	
Przeciętna powierzchnia użytkowa zajmowana przez gospodarstwo domowe na 1 osobę w m ²							
a	26,02	35,20	23,93	20,98	15,96	21,57	
b	26,52	35,99	24,25	20,99	16,65	22,41	
c	26,98	36,46	24,62	21,43	17,11	23,07	
d	27,37	36,92	24,76	21,60	17,52	23,03	
Przeciętna liczba pokoi użytkowanych przez gospodarstwo domowe							
a	2,82	2,76	2,80	3,16	3,29	2,31	
b	2,88	2,81	2,83	3,18	3,44	2,34	
c	2,92	2,84	2,86	3,23	3,46	2,39	
d	2,94	2,86	2,89	3,26	3,50	2,40	
Przeciętna liczba osób na 1 pokój							
a	0,99	0,72	1,07	1,26	1,66	1,13	
b	0,97	0,71	1,06	1,26	1,59	1,10	
c	0,96	0,70	1,05	1,24	1,58	1,08	
d	0,95	0,70	1,04	1,23	1,55	1,07	

1 Łącznie ze związkami nieformalnymi.

TABL. 6. CHARAKTERYSTYKA MIESZKAŃ UŻYTKOWANYCH PRZEZ GOSPODARSTWA DOMOWE (dok.)

Wyszczególnienie a – 2012, b – 2013 c – 2014, d – 2015	Gospodarstwa domowe ogółem	Typ biologiczny gospodarstwa domowego					
		małżeństwo ¹ bez dzieci na utrzymaniu	małżeństwo ¹ z dziećmi na utrzymaniu			samotny rodzic z dziećmi na utrzymaniu	
			z jednym dzieckiem	z dwójką dzieci	z trójką dzieci i więcej		
gospodarstwa domowe ogółem =100							
Przeciętna powierzchnia użytkowa zajmowana przez gospodarstwo domowe w m ²	a	100,0	96,4	98,3	114,9	119,3	77,0
	b	100,0	96,7	97,7	112,8	122,3	77,2
	c	100,0	96,3	97,5	113,1	123,4	79,0
	d	100,0	96,3	96,8	112,6	123,8	76,9
Przeciętna powierzchnia użytkowa zajmowana przez gospodarstwo domowe na 1 osobę w m ²	a	100,0	135,3	92,0	80,6	61,3	82,9
	b	100,0	135,7	91,4	79,1	62,8	84,5
	c	100,0	135,1	91,3	79,4	63,4	85,5
	d	100,0	134,9	90,5	78,9	64,0	84,1
Przeciętna liczba pokoi użytkowanych przez gospodarstwo domowe	a	100,0	97,9	99,3	112,1	116,7	81,9
	b	100,0	97,6	98,3	110,4	119,4	81,3
	c	100,0	97,3	97,9	110,6	118,5	81,8
	d	100,0	97,3	98,3	110,9	119,0	81,6
Przeciętna liczba osób na 1 pokój	a	100,0	72,7	108,1	127,3	167,7	114,1
	b	100,0	73,2	109,3	129,9	163,9	113,4
	c	100,0	72,9	109,4	129,2	164,6	112,5
	d	100,0	73,7	109,5	129,5	163,2	112,6

¹ Łącznie ze związkami nieformalnymi.

TABL. 7. ZASIĘG UBÓSTWA I SFERY NIEDOSTATKU W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH

Wyszczególnienie a – 2012, b – 2013 c – 2014, d – 2015	Gospodarstwa domowe ogółem	Typ biologiczny gospodarstwa domowego						
		małżeństwo ¹ bez dzieci na utrzymaniu	małżeństwo ¹ z dziećmi na utrzymaniu				samotny rodzic z dziećmi na utrzymaniu	
			z jednym dzieckiem	z dwójką dzieci	z trójką dzieci i więcej	z czwórką dzieci i więcej		
% osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej danej granicy ubóstwa								
Granica ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji).....	a	6,8	1,7	2,5	4,2	9,8	26,6	8,1
	b	7,4	1,9	2,4	4,7	10,2	22,8	7,9
	c	7,4	1,8	2,7	4,5	11,2	26,9	5,6
	d	6,5	1,6	1,8	4,0	9,0	18,1	6,5
Relatywna granica ubóstwa	a	16,3	5,2	7,7	12,3	24,9	47,4	19,5
	b	16,2	5,3	6,9	12,1	23,1	46,7	20,4
	c	16,2	5,2	6,4	11,2	24,1	48,3	14,5
	d	15,5	5,3	6,6	11,8	21,8	45,0	13,5
Ustawowa granica ubóstwa.....	a	7,2	1,0	2,1	4,9	13,4	32,7	9,1
	b	12,8	1,8	3,9	9,9	21,8	49,8	17,7
	c	12,2	1,6	3,6	9,0	21,8	47,8	12,1
	d	12,2	1,7	3,5	9,6	20,5	46,3	11,5
Granica sfery niedostatku	a	43,4	22,3	28,2	40,1	61,0	81,4	49,5
	b	44,7	23,3	29,4	42,5	59,2	80,0	50,3
	c	43,4	23,0	27,1	39,2	57,3	78,6	45,5
	d	44,1	24,5	29,8	40,6	58,3	76,4	45,3

1 Łącznie ze związkami nieformalnymi.

TABL. 7. ZASIĘG UBÓSTWA I SFERY NIEDOSTATKU W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH (dok.)

Wyszczególnienie a – 2012, b – 2013 c – 2014, d – 2015	Gospodarstwa domowe ogółem	Typ biologiczny gospodarstwa domowego					samotny rodzic z dziećmi na utrzymaniu
		małżeństwo ¹ bez dzieci na utrzymaniu	małżeństwo ¹ z dziećmi na utrzymaniu				
			z jednym dzieckiem	z dwójką dzieci	z trójką dzieci i więcej	z czwórką dzieci i więcej	
gospodarstwa domowe ogółem =100							
Granica ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji)..... a	100,0	25,0	36,8	61,8	144,1	391,2	119,1
b	100,0	25,7	32,4	63,5	137,8	308,1	106,8
c	100,0	24,3	36,5	60,8	151,4	363,5	75,7
d	100,0	24,6	27,7	61,5	138,5	278,5	100,0
Relatywna granica ubóstwa a	100,0	31,9	47,2	75,5	152,8	290,8	119,6
b	100,0	32,7	42,6	74,7	142,6	288,3	125,9
c	100,0	32,1	39,5	69,1	148,8	298,1	89,5
d	100,0	32,1	39,5	69,1	148,8	298,1	89,5
Ustawowa granica ubóstwa..... a	100,0	13,9	29,2	68,1	186,1	454,2	126,4
b	100,0	14,1	30,5	77,3	170,3	389,1	138,3
c	100,0	13,1	29,5	73,8	178,7	391,8	99,2
d	100,0	13,9	28,7	78,7	168,0	379,5	94,3
Granica sfery niedostatku a	100,0	51,4	65,0	92,4	140,6	187,6	114,1
b	100,0	52,1	65,8	95,1	132,4	179,0	112,5
c	100,0	53,0	62,4	90,3	132,0	181,1	104,8
d	100,0	55,6	67,6	92,1	132,2	173,2	102,7

1 Łącznie ze związkami nieformalnymi.

TABL. 8. SUBIEKTYWNA OCENA SYTUACJI MATERIALNEJ GOSPODARSTW DOMOWYCH

Wyszczególnienie a – 2012, b – 2013 c – 2014, d – 2015	Gospodarstwa domowe ogółem	Typ biologiczny gospodarstwa domowego					
		małżeństwo ¹ bez dzieci na utrzymaniu	małżeństwo ¹ z dziećmi na utrzymaniu			samotny rodzic z dziećmi na utrzymaniu	
			z jednym dzieckiem	z dwójką dzieci	z trójką dzieci i więcej		
w % danej grupy gospodarstw domowych							
Bardzo dobra	a	2,00	2,70	2,56	2,91	1,97	0,74
	b	2,10	2,60	2,90	3,10	2,10	1,10
	c	8,60	11,00	11,11	13,15	6,82	5,58
	d	10,00	11,90	14,80	14,90	8,50	6,50
Raczej dobra.....	a	20,40	26,00	28,49	27,12	15,73	10,68
	b	20,60	26,00	27,70	27,10	16,70	11,50
	c	18,50	22,00	24,14	24,41	16,50	10,28
	d	18,50	21,80	24,20	25,00	16,40	9,10
Przeciętna.....	a	56,60	57,70	55,96	56,73	56,49	46,13
	b	56,80	58,10	56,30	56,00	56,90	48,20
	c	55,20	55,20	54,04	51,77	56,35	48,11
	d	55,80	56,40	51,70	50,20	56,00	49,30
Raczej zła	a	14,40	9,60	9,35	10,12	17,88	27,77
	b	14,30	9,40	9,60	10,60	17,10	25,10
	c	12,60	8,60	8,39	8,46	15,68	23,66
	d	11,30	7,20	7,10	8,20	14,60	23,50
Zła	a	6,50	4,10	3,64	3,12	7,93	14,70
	b	6,20	3,90	3,50	3,10	7,30	14,10
	c	5,10	3,30	2,32	2,20	4,65	12,37
	d	4,40	2,70	2,20	1,70	4,50	11,70

1 Łącznie ze związkami nieformalnymi.

TABL. 9. INSTYTUCJE OPIEKI NAD DZIEĆMI W WIEKU DO LAT 3

Wyszczególnienie a – 2010, b – 2011 c – 2012, d – 2013 e – 2014, f – 2015	Żłobki i oddziały żłobkowe ¹	Kluby dziecięce	Inne jednostki ²	Opiekunowie dzienni	
Instytucje (stan w dniu 31 XII)	a	511	-	-	-
	b	581	119	225	-
	c	821	162	167	30
	d	1220	238	68	56
	e	1704	348	-	442
	f	1935	387	-	570
Miejsca (stan w dniu 31XII)	a	32514	-	-	-
	b	36714	1861	3716	-
	c	44352	2631	3031	79
	d	54237	4134	1211	120
	e	66576	5626	-	541
	f	74687	6204	-	815
Przeciętna liczba dzieci objętych opieką (w ciągu roku)	a	56907	-	-	-
	b	61579	1910	4477	-
	c	69596	3080	3688	79
	d	81689	4435	1515	120
	e	98556	6781	32	541
	f	109703	7714	-	815
Liczba miejsc dofinansowanych z rządowego programu MALUCH ³ (w ciągu roku).....	b	3730	242	-	10
	c	3207 ⁴	161 ⁴	-	20 ⁴
	d	9260	599	-	120
	e	13161	1581	-	240
	f	24177	3617	-	749

1 Do 2010 r. prowadzenie żłobków i oddziałów żłobkowych pozostawało w kompetencji Ministerstwa Zdrowia, dane obejmują tylko placówki publiczne. Od 2011 r. prowadzenie żłobków i oddziałów żłobkowych przejęło Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Dane obejmują zarówno placówki publiczne, jak i prywatne.

2 Prowadzące działalność gospodarczą, polegającą na sprawowaniu opieki nad dziećmi do lat 3 i nie wpisane do rejestru żłobków i klubów dziecięcych, prowadzonego przez wójta, burmistrza lub prezydenta miasta. Zgodnie z przepisami ustawy z dnia 4 II 2011 te jednostki zostały zobowiązane do przekształcenia się w ciągu 3 lat w żłobki lub kluby dziecięce, wraz z wpisem do rejestru. Ostatnie placówki tego typu przekształciły się w pierwszych miesiącach 2014 r.

3 Patrz uwagi metodyczne – str. 20.

4 Dane oszacowane.

TABL. 10. INSTYTUCJE OPIEKI NAD DZIEĆMI W WIEKU PRZEDSZKOLNYM

Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie		Ogółem	Przedszkola	Zespoły wychowania przedszkolnego	Punkty przedszkolne	Oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych
a – 2010, b – 2011 c – 2012, d – 2013 e – 2014, f – 2015						
Placówki	a	19090	8808	113	1121	9048
	b	19906	9351	106	1405	9044
	c	20464	9823	102	1623	8916
	d	21497	10436	110	2021	8930
	e	21661	10939	99	2013	8610
	f	21115	11331	94	1852	7838
Miejsca	a	857061	829561	2254	25246	x
	b	914241	880137	2114	31990	x
	c	969897	930223	2113	37561	x
	d	1035777	986333	2341	47103	x
	e	1065349	1015903	2149	47297	x
	f	1068975	1022606	2054	44315	x
Przeciętna liczba dzieci objętych opieką..	a	1059281	816869	1875	20804	219733
	b	1160509	861270	1617	25048	272574
	c	1216467	911507	1732	30495	272733
	d	1297189	952911	1875	37217	305186
	e	1236280	942820	1558	35456	256446
	f	1140602	906622	1407	31701	200872

Tabl. 11. ZAJĘCIA POZALEKCYJNE W SZKOŁACH

Wyszczególnienie a – 2010, b – 2011 c – 2012, d – 2013 e – 2014, f – 2015	Koła (kluby, zespoły)		Uczestnicy		Liczba uczestników na 1 koło (klub, zespół)	
	ogółem	w tym	ogółem	w tym		
		sportowe		w klubach i zespołach sportowych		
Ogółem	a	291069	51480	3673314	778996	12,6
	b	300257	51391	3647957	765026	12,1
	c	286293	50927	3359466	730158	11,7
	d	288584	50761	3325442	722153	11,5
	e	295996	52370	3432519	744716	11,6
	f	307359	54484	3563454	768889	11,6
Szkoły podstawowe	a	150345	24769	1946427	394756	12,9
	b	153839	24819	1936329	390917	12,6
	c	145092	24478	1745695	370943	12,0
	d	146312	24435	1744549	369575	11,9
	e	152928	25504	1861695	390190	12,2
	f	164319	27532	2011240	419269	12,2
Gimnazja	a	85108	15463	1040884	238966	12,2
	b	88549	15457	1017989	231303	11,5
	c	85867	15509	968564	222877	11,3
	d	87319	15755	956725	222672	11,0
	e	89365	16116	962483	223356	10,8
	f	89181	16197	961803	222944	10,8
Szkoły ponadgimnazjalne...	a	55349	11203	682205	144606	12,3
	b	57450	11066	688843	142052	12,0
	c	54999	10888	640266	135479	11,6
	d	54613	10521	619071	129213	11,3
	e	53390	10700	604317	130567	11,3
	f	53493	10711	587169	126160	11,0
Szkoły policealne	a	267	45	3798	668	14,2
	b	419	49	4796	754	11,4
	c	335	52	4941	859	14,7
	d	340	50	5097	693	15,0
	e	313	50	4024	603	12,9
	f	366	44	3242	516	8,9

Tabl. 12. PLACÓWKI WYCHOWANIA POZASZKOLNEGO

Wyszczególnienie a – 2010, b – 2011 c – 2012, d – 2013 e – 2014, f – 2015	Placówki	Uczestnicy stałych i okresowych form zajęć			Liczba uczestników na placówkę	
		ogółem	w tym			
			artysty- -cznych	sportowych		
Ogółem	a	501	1199561	441955	262790	2394
	b	686	1104832	479167	294296	1611
	c	646	1204445	483879	272073	1865
	d	522	1163354	468534	264145	2229
	e	518	1199407	485638	257829	2316
	f	504	1223913	517589	255305	2428
Pałace młodzieży i młodzieżowe domy kultury	a	147	747792	408661	81254	5087
	b	146	742547	428603	69125	5086
	c	144	675444	419981	52190	4691
	d	142	652311	413835	62026	4594
	e	140	663111	430936	54178	4737
	f	142	704466	468878	49050	4961
Ogniska pracy pozaszkolnej i ogrody jordanowskie.....	a	99	54437	27122	9716	550
	b	104	48393	23879	7644	465
	c	92	52828	26641	8999	574
	d	90	48197	25326	6965	536
	e	85	67501	25375	4913	794
	f	73	82291	21884	6667	1127
Międzyszkolne ośrodki sportowe	a	64	163739	-	161097	2558
	b	65	174234	-	171398	2681
	c	62	165985	-	162882	2677
	d	58	166318	-	163914	2868
	e	59	159389	-	156214	2702
	f	59	167764	-	165094	2843
Inne publiczne placówki specjalistyczne	a	70	204916	4659	9832	1223
	b	70	64887	5245	31707	927
	c	58	232471	10834	38923	4008
	d	49	228750	10799	24964	4668
	e	46	242235	6798	37989	5266
	f	40	212831	6863	29838	5321
Inne placówki niepubliczne	a	121	28677	1513	891	237
	b	301	74771	21440	14422	248
	c	290	77717	26423	9079	268
	d	183	67778	18574	6276	370
	e	188	67171	22529	4535	357
	f	190	56561	19964	4656	298

TABL. 13. INSTYTUCJE WSPIERANIA RODZIN, W TYM Z NIEPEŁNOSPRAWNYMI DZIEĆMI I INNYMI CZŁONKAMI RODZIN

Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie a – 2010, b – 2011 c – 2012, d – 2013 e – 2014, f – 2015	Placówki wsparcia dziennego			Środowiskowe domy samopomocy	Warsztaty terapii zajęciowej	Dzienne domy pomocy	
	ogółem	z osobami niepełnospra- wnymi ¹	w tym prowadzone w formie opiekuńczej				
Placówki	a	3116	549	409	667	662	236
	b	2989	506	369	690	666	237
	c	2863	516	361	708	672	234
	d	2830	517	361	728	680	226
	e	2969	534	360	737	691	231
	f	2905	544	359	760	700	263
Miejsca	a	101681	20518	14106	21511	.	14415
	b	95887	19124	13222	22787	.	14386
	c	91115	19619	13341	23853	.	14633
	d	88109	18827	12517	25184	.	14343
	e	89605	19477	12354	26378	.	15372
	f	87478	19526	12199	27796	.	15211
Korzystający ²	a	88462	3815	1937	21626	23286	19698
	b	79821	3234	1721	22791	23677	19756
	c	77437	2985	1645	23985	24318	19710
	d	77246	3032	1625	25393	24711	19278
	e	77787	2682	1344	26632	25410	21209
	f	76379	2685	1349	28073	26013	20788

1 Placówki oraz miejsca w których przebywało co najmniej jedno dziecko niepełnosprawne.

2 W warsztatach terapii zajęciowej oraz dziennych domach pomocy korzystający w roku sprawozdawczym.

TABL.14. ODLICZENIA OD PODATKU DOCHODOWEGO Z TYTUŁU WYCHOWYWANIA DZIECI

Wyszczególnienie	Jednostka miary	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Kwota ulgi na dzieci – ogółem	mln zł	5684,3	5740,1	5698,5	5529,5	6926,7	6982,2
odliczona od podatku	mln zł	5684,3	5740,1	5698,5	5529,5	5588,8	5617,3
zwrot zapłaconych składek ^a	mln zł	-	-	-	-	1337,9	1364,9
Liczba podatników	tys. osób	4303,1	4363,6	4334,4	4024	4050,9	4078,1
Liczba dzieci objętych ulgą – razem	tys. osób	6286,6	6293,8	6167,4	5825,3	6468,4	6484,8
struktura według grup wieku:		100,0	x	x	x	100,0	-
0-5 lat	%	25,7	x	x	x	29,0	-
6-15	%	40,1	x	x	x	43,6	-
16-17	%	9,9	x	x	x	9,0	-
18-21	%	14,8	x	x	x	12,9	-
22-24	%	4,3	x	x	x	3,9	-
25 lat i więcej	%	0,9	x	x	x	1,0	-
wiek nieoznaczony	%	4,2	x	x	x	0,6	-
Przeciętna kwota przypadająca na dziecko	zł	904	912	924	949	1071	1077

a Na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne do wysokości przysługującego odliczenia ulgi na dzieci (zmiana wprowadzona od roku podatkowego 2014).

Ź r ó d ł o: dane Ministerstwa Finansów.

TABL. 15. ŚWIADCZENIOBIORCY^a POBIERAJĄCY ŚWIADCZENIA RODZINNE I Z FUNDUSZU ALIMENTACYJNEGO ORAZ DZIECI W RODZINACH UPRAWNIONE DO ŚWIADCZEŃ

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015
------------------	------	------	------	------	------	------

ŚWIADCZENIA RODZINNE

Świadczeniobiorcy ogółem w tys.	2123,1	2173,3	2115,3	1993,1	1887,1	1809,7
Rodziny^b pobierające świadczenia rodzinne zależne od dochodu w tys.	1427,1	1416,0	1285,3	1202,4	1114,2	1047,4
z ogółem:						
wielodzietne	334,0	322,3	293,3	269,8	251,9	244,3
z dzieckiem niepełnosprawnym	158,3	156,0	146,4	137,8	131,0	127,5
Dzieci, na które rodzice pobierają zasiłek rodzinny w tys.	3003,5	2767,8	2521,9	2337,8	2159,5	2035,5
z ogółem:						
w wieku poniżej 18 lat	2722,0	2507,9	2285,8	2332,1	1968,1	1855,5
posiadające orzeczenie o niepełnosprawności	172,9	162,0	151,1	145,0	137,6	133,0
w rodzinach wielodzietnych	504,7	462,1	418,6	382,8	354,0	335,9
Wartość świadczeń w mln zł	7857,0	7818,9	7757,6	7453,8	6894,4	7487,7

ŚWIADCZENIA Z FUNDUSZU ALIMENTACYJNEGO

Świadczeniobiorcy ogółem w tys. ...	212,0	222,9	218,1	216,0	208,0	198,7
Rodziny^b ogółem w tys.	195,5	205,3	205,0	205,4	200,3	191,8
z ogółem:						
wielodzietne	20,7	21,4	23,7	23,0	21,9	20,9
Dzieci, na które rodzice pobierają świadczenie alimentacyjne w tys.	299,4	306,8	311,2	314,2	308,3	295,7
z ogółem:						
w wieku poniżej 18 lat	249,5	253,6	255,3	257,9	253,0	248,3
w rodzinach wielodzietnych	73,9	70,1	73,2	74,4	74,6	71,7
Wartość świadczeń w mln zł	1218,8	1330,5	1413,4	1475,1	1497,2	1483,3

a Rodziny (liczone pojedynczo niezależnie od liczby dzieci na które pobierają świadczenie) oraz osoby w wieku 18 lat i więcej pobierające świadczenie na siebie. b Pobierające świadczenia na dzieci na utrzymaniu.

TABL. 16. FORMY POMOCY SOCJALNEJ DLA UCZNIÓW I STUDENTÓW

Wyszczególnienie a – 2010, b – 2011 c – 2012, d – 2013 e – 2014, f – 2015	Osoby otrzymujące:				Osoby korzystające z pomocy w kosztach zakwaterowania w formie:		
	stypendia szkolne i socjalne	zasiłki zapomogi	posiłki w stołówkach szkolnych				
			dofinan- -sowane	refun- -dowane	dofinan- -sowania	refundacji	
Uczniowie szkół podstawowych	a	337040	9432	70187	262308	338	1324
	b	298631	7619	68034	248806	448	1193
	c	283437	8272	63725	240187	547	1217
	d	315993	7596	63864	260308	375	1360
	e	337609	7528	65845	250245	422	1145
	f	322303	7374	68452	240231	385	1119
Uczniowie gimnazjów	a	182638	5544	35654	127747	1304	2995
	b	157786	4542	32682	117599	1193	3520
	c	147259	4725	28675	109506	1327	3726
	d	156607	4423	27209	113793	1027	3923
	e	161957	4077	26071	101702	1317	3812
	f	146870	3751	24687	92643	1503	3560
Uczniowie szkół ponadgimnazjalnych	a	147801	4153	12165	22427	2827	3460
	b	137172	3664	11769	24412	2977	3355
	c	129463	3593	11839	23103	2942	3825
	d	141016	3559	12182	25902	2517	3822
	e	144014	3440	12615	26319	2651	4083
	f	133182	3505	11526	22133	2445	4500
Uczniowie i słuchacze szkół policealnych	a	11357	120	167	52	115	30
	b	7373	169	233	52	204	31
	c	7364	139	106	96	74	69
	d	8484	324	88	135	69	53
	e	8213	120	50	84	73	29
	f	6832	141	63	42	59	84
Studenci szkół wyższych ¹	a	199879	35723	x	x	x	x
	b	219553	30917	x	x	x	x
	c	210575	27648	x	x	x	x
	d	209573	25970	x	x	x	x
	e	196890	21454	x	x	x	x
	f	186595	18743	x	x	x	x

1 Samodzielnie pokrywają koszty posiłków oraz zakwaterowania z otrzymywanego stypendium socjalnego.

TABL. 17. ODSETEK ORGANIZACJI NON-PROFIT DZIAŁAJĄCYCH NA RZECZ WSPIERANIA DZIECI I RODZIN WEDŁUG RODZAJU PODEJMOWANYCH DZIAŁAŃ ORAZ KATEGORII BENEFICJENTÓW

Wyszczególnienie	2010	2012	2014
	w % ogółu organizacji ^a		
Rodzaje działań^b			
Organizowanie czasu wolnego, wypoczynku	47,6	49,5	51,2
Nauczanie	22,1	42,5	30,9
Pomoc żywieniowa	26,7	26,9	21,6
Wsparcie duchowe, modlitwa	18,2	23,1	16,9
Praca terapeutyczna	23,3	22,6	20,9
Pomoc materialna	22,0	22,1	19,3
Poradnictwo specjalistyczne (psychologiczne, prawne)	26,5	20,2	21
Pomoc finansowa	13,7	14,1	13
Szkolenia i kursy	14,1	10,9	16,3
Usługi opiekuńcze, pielęgnacyjne	7,0	8,4	7,7
Schronienie, nocleg, pobyt	5,6	7,7	5,5
Leczenie, rehabilitacja	5,4	6,6	5,8
Interwencja kryzysowa	13,1	6,1	7,5
Ratownictwo (gaszenie pożarów, pierwsza pomoc).....	1,9	0,5	1,2
Inne	0,6	3,7	1,2
Kategorie beneficjentów^c			
Dzieci i młodzież	81,3	86,6	81,6
Niepełnosprawni	29,5	28,2	17,6
Ubodzy	25,2	23,9	11,9
Samotnie wychowujący dzieci	23,9	29,4	20,5
Bezrobotni	18,3	16,4	10,2
Emeryci	16,2	19,5	23,9
Ofiary przemocy	15,7	12,3	4,9
Wychodzący z uzależnienia	15,7	12,8	17,3
Bezdomni	10,2	8,6	8,9
Przewlekłe, nieuleczalnie chorzy	9,7	12,0	18,0

a Non-profit działających na rzecz wspierania dzieci i rodzin w ramach danego rodzaju działań/kategorii beneficjentów.

b Pytanie w SOF-1 o kategorie działań kierowanych bezpośrednio do osób fizycznych było pytaniem wielokrotnego wyboru. Odsetek odpowiedzi nie sumuje się do 100%.

c Pytanie w SOF-1 o kategorie osób fizycznych do których kierowano bezpośrednio działania było pytaniem wielokrotnego wyboru. Odsetek odpowiedzi nie sumuje się do 100%.